

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

Az artézi kutak emlékére, Turán...

A Pest megyei Tura községben – a vásártér szomszédságában – a helyi önkormányzat egykori tiszta vizű artézi kutak emlékére emlékhelyet létesített.

A tiszta vizek védőszentjének, Szent Jánosnak szobrát Túróczy Ferenc MÁV nyugdíjas építész restaurálta, az emlékkutat pedig Panonhalmi Zsuzsa keramikus készítette el a pihenőparkban.

A helybéliek és a városba jövő-menők pihenő és szomjoltó helye lesz majd.

Szabó Sándor

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

1100 ESZTENDŐ	Millicentenáriumi gondolatok (<i>Katona Imre</i>).....	3
	A nemzettudat napjaink politikájában (<i>Pozsgay Imre</i>).....	7
	A hét vezér nyomában (<i>Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza</i>).....	14
A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE	A Baár-Madas Ginnázium (<i>Tóth Gabriella</i>).....	15
ÉVFORDULÓK	Kétszáz esztendeje született Bezerédj István (<i>†Rozsonits Géza</i>).....	19
	Pável Ágoston, Vas megye polihisztorja (<i>Kuntár Lajos</i>).....	28
	Néprajzi gyűjtőúton a Nagy-Sárréten (<i>Lukács László</i>).....	30
	Száz éves a gyulai keretes tűsgát duzzasztómű (<i>D. Nagy András</i>).....	33
	A jubiláló gyöngyösi kisvasút (<i>Dr. Misóczki Lajos</i>).....	34
HAGYOMÁNY	A koronázási domb és a nemzettudat 1916-ban (<i>Kaposvári Gyula</i>).....	36
	A csépaiak ősei nyomában Hontban és Nógrádban (<i>Barna Gábor</i>).....	41
	<i>A csallóközi Gúta hagyományairól</i>	
	Gúta településtörténete (<i>Angyal Béla</i>).....	45
	Karácsonyi népszokások Gútán (<i>Harmath Lajosné</i>).....	50
	A hejgetéstől az urálásig (<i>Faragó József</i>).....	53
EMLÉKEZZÜNK	„Nem hiszem, hogy sokáig bírjuk...” Zebegényiek elhurcolása a Szovjetunióba (<i>Paulisneczné Willem Vera</i>).....	65
	Valkó védőszentje (<i>Dr. Tóth József</i>).....	73
TERMÉS	Egy 'moldvai magyar' házaspár hányatott sorsa a XVIII. szd. második felében (<i>Balassa Iván</i>).....	77
	Az adminisztrátori rendszer Szabolcs megyében (<i>Pók Judit</i>).....	79
	Kossuth László (<i>Czagányi László</i>).....	84
	Móricz Zsigmond Csongrádban (<i>Péter László</i>).....	90
KRÓNIKA	<i>Nemzettudatunk ezer esztendeje.</i>	
	XXIV. Honismereti Akadémia. Csongrád, 1996.	
	A Megyei Közgyűlés elnökének köszöntője (<i>Lehmann István</i>).....	102
	A nemzettudat és a közgyűjtemények (<i>Kanyar József</i>).....	104
	Beszámoló a nemzettudat és a közgyűjtemények szekció munkájáról (<i>Havasy Péter</i>).....	106
	Nemzettudat és közoktatás (<i>Halász Péter</i>).....	107
	Beszámoló a nemzettudat és a közoktatás szekció munkájáról (<i>Halász Péter</i>).....	109
	Koszorúzás és zászlószentelés a Győr-Sopron megyei Pusztacsaládon (<i>Varga Gyula</i>).....	112
	Bukovinaiak találkozója Lengyelországban (<i>Krizsa Ildikó</i>).....	112
	Havas Gáborné Bede Pirooska (<i>Halász Péter</i>).....	113

KÖNYVESPOLC

- Adalékok Tatabánya művelődéstörténetéhez (*Mezey László Miklós*) 116
 Tüdös S. Kinga: Erdélyi védőrendszerek a XV – XVII. szd-ban
 (*Sylvester Lajos*)..... 117
 Kolta László: Bátaapáti... (*Szilágyi Mihály*) 119
 István Lajos Korondi gyermekhangszerek (*Bereznai Zsuzsanna*)..... 120

HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA

..... 121

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
 BARTHA ÉVA
 BENCZE GÉZA
 CSORBA CSABA
 HAVAS GÁBORNÉ

HAVASSY PÉTER
 KANYAR JÓZSEF
 KOVÁTS DÁNIEL
 SELMECZI KOVÁCS ATTILA
 SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Angyal Béla alpolgármester, Gúta – **Balassa Iván dr.** néprajzkutató, Budapest – **Barna Gábor dr.** docens, Jate Néprajzi Tanszék, Szeged – **Bereznai Zsuzsanna** muzeológus, Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza – **Czagányi László ny.** tanár, Inárcs – **D. Nagy András** okl. gépészmérnök, Iparitanuló Intézet, Gyula – **Faragó József** tud. főmunkatárs, Folklor Archívum, Kolozsvár – **Halász Péter** tud. főmunkatárs, Magyar Művelődési Intézet, Budapest – **Harmath Lajosné ny.** tanítónő, Hajós – **Havassy Péter** igazgató, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula – **Kanyar József dr.**, ny. levéltárigazgató, Budapest – **Kaposvári Gyula ny.** múzeumigazgató, Szolnok – **Katona Imre dr.** ny. egyetemi docens, Budapest – **Kriza Ildikó** osztályvezető, MTA Néprajzi Kutató Intézet, Budapest – **Kuntár Lajos dr.** ny. szakfelügyelő, Vas megyei Pedagógiai Intézet, Szombathely – **Lehmann**

István, a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke, Szeged – **Lukács László dr.** osztályvezető, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár – **Mezey László Miklós** szak-szerkesztő, OSZK, Budapest – **Misóczki Lajos dr.** tanár, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger – **Nagy Janka Teodóra** néprajzkutató, Szekszárd – **Pók Judit dr.** levéltáros, Megyei Levéltár, Nyíregyháza – **Rozsonits Géza** művelődési ház igazgató, Fertőszentmiklós – **Sylvester Lajos** újságíró, Háromszék Szerk., Sepsiszentgyörgy – **Szabó Géza dr.**, a Wosinski Mór Múzeum régésze, Szekszárd – **Szabó Sándor** újságíró-fotóriporter, Hatvan – **Szilágyi Mihály**, a Megyei Önkormányzat ny. munkatársa, Szekszárd – **Tóth Gabriella** tanár, Bp. – **Tóth József dr.** ny. pedagógus, Budapest – **Varga Gyula**, a MÁVAUT ny. munkatársa, Bp.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.:201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., számítógépes tervezés: CSIPKA ROZÁLIA, Nyomás: Váci Ofset Nyomda, vezető: SZILVA ISTVÁN. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 98.- Ft. Évi előfizetési díja 540.- Ft. Előfizethető postautalványon, (1900 Budapest, Orczy tér 1.) valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

Millecentenáriumi gondolatok¹

Azt akarom Önöknek bebizonyítani, hogy a magyarság itteni 1100 éves léte, fennmaradása történelmi „csodatett”. Folyamatossága töretlen, a magyarság egysége kulturális szempontból mindig megvolt, a továbbiakban is remélhető. Határok változtak, uralkodók jöttek-mentek; a magyarság pedig nem 1100 éve, hanem körülbelül 2500 éve tarthatja számon magyarként önmagát.

A Magyar Nemzet június 19-i számában a szlovák nemzeti párt tiltakozik az ellen, hogy a magyar többségű délszlovákiai lakosság néhány helységben millecentenáriumi emlékművet akar állítani. Idézet a szlovák sajtóból: „Megengedhetetlen, hogy az önálló és szuverén Szlovák Köztársaság területén bármiféle emlékművek emlékeztessenek a barbár ázsiai törzsek (ezek mi vagyunk!) behatolására az ősi szláv földre.” Tovább folytatom: „a helyi önkormányzat nyilvánítsa semmissé a határozatot, a hatóság egyúttal akadályozza meg, hogy más önkormányzatok is agresszivitást és békétlenséget jelképező szobrot állíthassanak e térség szomorú eseményeinek.” Ha ez az egész komoly történelmi tényekkel alátámasztott lenne, nem derülnék rajta, komolyan kéne venni.

Nem új dolog ez a világtörténelemben.

Az ókori görögök szerint ők a vízözönt túlélte Hellén nevű ősiük egyenes leszármazottai. Ők tehát emberektől eredtek, de minden más nép kötől származott és barbár, dadogó nyelve érthetetlen. Csodálkozhatunk, hogy kerülhet az intelligens görögség tudatába ilyen téves állítás? Hát úgy, hogy a görögök akkor már a rézkorban éltek. Ciprus, Küprosz – ott találták fel a rézet; a görögök már akkor használták. A réz főlváltotta a kőeszközöket; nyilvánvaló, hogy fölénytudat mutatkozik meg bennük. Ez a barbár jelző végigkísérte a görög történelem egész menetét. Nézzük meg a rómaiakat, akik összeveszejtettek egymással minden szomszédos, meghódítandó etruszk várost, fölléptek mint „béketeremtők” és hódítók. És ráépült a római kultúra az etruszkra, de nem tudjuk mai napiglan: mennyit vett át belőle, mennyi az önálló fejlemény? A rómaiak azt mondták, hogy Jupiter fönn az égben van, az a dolga, hogy a római nemzetre, az impériumra vigyázzon. A többi néppel Jupiter nem törődött. Jáhvé, Jehova, Jahova pedig a zsidó nép támogatója, velük külön szerződést kötött, az összes többi népről nincs szó – azokról elfeledkezett.

Tehát az égbeli üdvözülés mindig egyetlen népre korlátozódik. Folytathatnánk a sort, de ugorjunk egy pár ezer évet, mert különben eltelik az idő. Amikor 1054-ben megtörtént az egyházszakadás, akkor a görögkeletiek, az ortodoxok azt mondták magukról, hogy mi görögkeletiek bizánci ortodoxok vagyunk és minden római vagy protestáns keresztényi tévelygőnek tartanak mind a mai napig. És mindig meg akartak bennünket váltani. Az a Bizánc, amely megrekedt a fejlődésben, ahol nem volt soha romanika, román stílus, nem volt gótika, nem volt reneszánsz, nem volt barokk; és ahol nem volt egyházi reform majdnem ezer éve, ők akartak bennünket mint „enervált, dekadens nyugatiakat” – megváltani. Előbb úgy, mint vallásos emberek,

¹ A XIV. Honismereti Akadémián Csongrádon 1996. június 24-én elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

utána úgy, mint bolsevikok. Aztán jön a török. A török gyaurnak nevezte a keresztényeket, vagyis: hitetleneknek. Mi meg azt mondtuk – Arany János versére gondoljanak –: „mint hulla a pogány!” Pedig nem pogány nép, még a legszigorúbb keresztény teológia szerint sem az, amely egyistenhívő. De hát ilyen jelzőkkel láttuk el egymást a vallás köntösében. Tele vagyunk elfogultságokkal. Mikor Reagen amerikai elnök lett, azt mondta: „a gonosz birodalmát meg akarom dönteni!”. Komeini ajatollah szemében az Egyesült Államok a sátán birodalma volt. – Íme, a 20. századi politikusok középkori eszmerendszerrel operálnak egymás ellen.

Miért mondtam én ezt el? Nem véletlenül! Szomszédainknál olyan egyoldalú a tanítás rólunk, hogy minden mondatát cáfolni vagyok kénytelen. Egy tizennégy éves színjelenes tanuló, nagyszombati szlovák kislány meghallotta, hogy magyarok vagyunk, s mondta, hogy: „elmondhatom, mit tudunk a magyarokról?” „Ó – mondom -, nagyon örülök neki!” Azt mondja: „A barbár, nomád hunok – mondom, a magyarokról beszélt – a IX. század vége felé benyomultak a Kárpát-medencébe. Kiszorították a középtájról a békés, földműves keresztény szláv őslakosokat, de mi idők folyamán áttértettük őket keresztény hitre, megtanítottuk őket földet művelni, és többé-kevésbé pacifikáltuk, de még máig harciasabbak nálunk; ők mindig harcoltak, mi meg békésen építettünk 1100 éven keresztül.” Na már most, ha az iskola ilyenre tanít, az ellenszenvet soha az életben nem tudjuk föloldani. Arról már nem beszélek, hogy a románok megálmodják 2000 éves múltjukat, s azt, hogy a székelyek elmagyarosított románok. A dákoromán kontinuitás olyan tétel, amit bizonyítani nem lehet, de náluk muszáj elhinni és muszáj tanítani.

A nyugat-európai barátaink legalább tájékozatlanok. Azt mondják rólunk, hogy „az ázsiai magyarok”, akik a mongol fajhoz tartoznak. Benne van az enciklopédiákban. És ugye nomád barbárok, akik betörték Európába. Szemünkre vetik a nyugati kalandozókat. Hallott valaki arról, hogy a vikingek és a mórok még kegyetlenebbül kalandoztak? Erről senki nem tud. A legszomorúbb, hogy mi sem mondjuk. Hallott valaki arról, hogy az ötvenöt IX. századi kalandozó hadjáratból ötvenszer ottani grófcskák és uracskák hívtak be bennünket, ötször mentünk a saját szakállunkra. S aki behívott, annak a birtokát és népét nem bántottuk. Ezt sem tudja senki Magyarországon. Hallottak arról: „Uram, szabadíts meg a magyarok nyilaitól bennünket!”, ezt Hamburg táján nem úgy imádkozták: „A vikingek nyilaitól szabadíts meg bennünket!” Olvastak erről a magyar történelemben egy szót is? Hát milyen a mi történelemírásunk, amely beáll a teljes defenziára?

Vannak, akik azt mondják, Attila utódai vagyunk. Szó sincs róla! Attila népe indoeurópai volt. Büszkélkedjenek vele a szlávok, a germánok, az indoeurópaiak. Semmi közünk Attilához! Soha nem voltunk a hun törzsszövetség tagjai. Mi csak a török: a bolgártörök, esetleg a szabír törzsszövetség tagjai voltunk. Semmi közünk a hunokhoz. Azon az úton jöttünk, mint a hunok, majd kétszer vagy háromszor az avarok, tehát volt egy hagyományos népvándorlási útvonal, és – végállomás. De eszünkbe se jutott örökséget átvenni, ez középkori kreáció. Ellenben a fehér ló mondája rávilágít arra, hogy csellel és erőszakkal foglaltuk el az országot. Melyik nép nem csinált így? A zsidók bevonultak Kánaánba is, az ígéret földjére, mondván, hogy „az Úr nekünk ígerte”. Nem is szemita népek lakták, hanem hamiták, náluk fejlettebb földművelők. Kiszorították őket, legyőzték őket. Hát helyet kellett szorítani minden új, virulens, dinamikus népnek. Mi is ugyanezt tettük. De erről a honfoglalásról mind a két nép mélyen hallgat. Nem szabad az igazságot eltagadni! Mondhatná valaki, tehát akkor a szomszédok sértettsége jogos, hiszen ők az őslakosok. Hát kérem szépen, az az őslakosság egy-kétszáz évet legjobb esetben ha jelent; románoknál ennyit sem, az osztrákok száz évvel később mertek a magyar gyepekig betelepülni. Figyeljünk csak: megérkeznek egy évszázad késéssel az osztrák németek, vagyis a germánok nyugatról; itt

laknak csak egy-két évszázaddal korábról a szlávok (nem szlovákok, akkor még nem léteztek szlovákok), hanem szlávok. Délen lakták azt a területet, ahonnan mi őket kiszorítottuk. A románok a tatárjárás után szaporodtak meg Erdélyben. Figyeljünk csak, tehát nyugatról osztrákok, germánok, északon szlávok, délen szlávok, délkeleten románok. És keletről jöttek a magyarok. Ennél tökéletesebb történelmi koreográfia nem létezik. Mi lenne, ha itt mindenki szláv lenne? Eltüntetnék az osztrákokat, beolvasztanák a románokat, vagy ha itt szakadt volna ketté a görögkeleti és a római egyház, akkor a szerbek, horvátok most itt ölnék egymást a Duna-Tisza közén, Pest környékén vagy esetleg éppen Csongrádnál. Nincs tökéletesebb megoldás, mint a magyarság megjelenése. Nem szomorú gyásznép nekik sem, rosszul tudják. Örömnép, mert mi tartottuk fenn ezerszáz éven keresztül az egyensúlyt itt Közép-Európában. Mivel a Balkán szívében hiányzik egy ilyen más típusú nép, mint a Kárpát-medencében a magyar, ott soha nem volt semmiféle szempontból egység és egyensúly.

Azt mondják a szlovákok: 400 ezer emberüket erőszakkal beolvasztottuk. Pedig régen nem volt ilyen tendencia, hogy erőszakkal asszimiláljunk. Annyira nem, hogy a szlávok velünk élnek 1100 év óta. Én kívánom az önálló Szlovákia magyarságának, hogy 1100 évig ugyanúgy maradjanak meg magyaroknak, mint mi hagytuk a szlovákokat. Ugyanezt kívánom a romániai, és ugyanezt a szerbiai, horvátországi magyaroknak.

Tehát vannak szomszéd népi és torz magyar vélekedések. A magyar nem sokkal különb. Miért nem mentünk nyugatabbra? Mentünk; Bécsi medence, Pó delta, Morva mező: megszálltuk tisztességesen. Nem volt célszerű a gyepűrendszert olyan szélesre kitérni. Vissza kellett vonulni, hogy kellően védekezhessünk egy nyugati támadás ellen. Úgy szétvertük a bajor-frank hadsereget, hogy majdnem ötven évig nem mertek Magyarországra – ránézni. Tehát nagyon jól választottunk.

Azt mondják, hogy a katolikus papság az istentelen magyarokat áttérite keresztény hitre? Szó sincs róla! Először is az Isten szavunk több ezer éves, egyetlen Istenünk volt, nem három, nem Szentháromság. Szent Gellért érzékelte a magyarság vallási fejlettségét, az úgynevezett „pogány” magyarságét. Referálnak neki Valterék, akik tudtak magyarul: a magyaroknak van egy istenanyájuk, úgy hívják, Boldogasszony. Nem tudták lefordítani jól, de megragadta a fogalom: legyen azonos Szűz Máriával. Szent István, aki Vajkból lett keresztény Istvánná, nyilvánvaló, hogy annak a Boldogasszonynak ajánlotta, föl a magyarságot, aki szintén pogányból vált a szeme előtt kereszténnyé. Zseniális húzás, és ezért csak a Boldogasszony egyedül a világon – pedig van egymilliárd vagy másfél milliárd keresztény – csak a magyarok között él. Mi nem azt mondjuk, hogy Santa Mária, Szent Mária; ilyen fogalmunk nincs is. Ha megkérdezném, hogy ki az a Szent Mária, nem is lehet lefordítani. Egyedül a világon itt ötvözdött egybe egy nagyon fejlett, úgynevezett kereszténység előtti vallásrendszer a fejlett nyugati típusú keresztény vallásrendszerrel. A gyónás, az áldozás, az üdvözülés, a bűcsű, a bocsát, a vétek, mennyország, Isten, azután az ördög – ürdöngnek mondtuk –, lélek, ez mind kereszténység előtti fogalom. Még a templomra is volt szavunk: egyház, nem kellett volna a templom szót átvenni. Tehát nem igaz az, hogy a magyarság primitív, sámánista hitben élt. Régen visszaszorultak már a sámánok, de jelen voltak kétségkívül, mint közvetítők.

A szlávok azt mondják, megtanítottak bennünket a földművelésre. Nem kellett tanítani. Nincs igazuk azoknak, akik azt mondják, hogy nomád nép volt a honfoglalás előtti magyarság. 2500 év óta ekés, földműves nép voltunk, amely ismerte a téhen fogalmát, az eke fogalmát, a lovat (hogy melyik vontatta az ekét, arra nem tudok válaszolni), és végig nagyállat-tartással egészült ki a földművelés, tehát azok, akik romantikából fölértékelték a nomadizmust, egy kicsit fogják vissza a romantikus lelkesedésüket, mert a nyugatiak a nomád szót barbárra, kegyetlenre, vérszopóra, nyers húsevőre és mindenre értik, csak pozitív jelentése nincs.

A magyarok a földművelő paraszttal együtt, nem őket cserbenhagyva jöttek ötszáz év alatt az Uráltól idáig, nem mint utánunk a kunok csak száz év alatt a kínai faltól idáig, hanem ötszáz év alatt, tehát nyilvánvaló, hogy az egész nép szervezeten együtt vonult nyájastól, ekéstől, családostól, lovastól és jurtástól. Tehát ne mondjuk, hogy a magyar nomád volt, mert nem igaz. A fél-nomád fogalom a helyes.

Tehát nagyon gazdag kis nép, nagyon életre való életforma, rendkívül változatos a kultúra. Nem igaz, hogy bennünket lesöpört a történelem vihara a népek tablójáról. Kérdezem én, hol vannak a világbíró hunok? Hol vannak az avarok? Eltűntek, mint a tavalyi hó – mondhatnánk Villonnal. Hol vannak a kunjaink? Belénk olvadtak. Hol vannak a besenyők, akik segítettek kiűzni bennünket a kazár birodalomból? Hol vannak az úzok; nem is sorolom a történelem süllyesztőjében eltűnt népeket; a magyarság mindig mindent átvészelt. A németek sohase szokták emlegetni, hogy a harmincéves – úgynevezett vallásháború – alatt Németország tizenhatmillió lakosából hatmillió maradt. De a magyarok mindig elmondják, hogy a tatárok kipusztították az ország felét, a törökök aztán megint az ország felét – a lakosság számát tekintve. Ezt német történelemkönyvekben nem lehet megtalálni. Vagy hogy kicsoda óriási volt a második világháborús áldozat, nem szokták ilyen tragikus gyászszalaggal övezni a németek. Ők helyben maradtak. Tizennégy szomszédjuk – mind a tizennégy – gyűlölte őket. Eltelt ötven év, most mind a tizennégy kezét-lábát törö, hogy közelebb jusson a német gazdaság termeléséhez. Tudnak róla, hogy az észtek a harmincéves háborúban, amely fölment a Baltikumig, huszonötezen maradtak? Ki tud erről? Egy kisvárosnyi lakosság, de helyben maradtak, nagyon szaporák voltak, a végén újra kiteljesedtek, mert – gondolom – be is olvasztottak másokat. A román történelemírás sohase mondja azt, hogy a Donnál 250 ezer román meghalt. A magyar történelemírás állandóan erről beszél. Nem arról van szó, hogy szeretnénk megfélemleni róla, nem arról van szó, hogy helyeseljük ezeket a lépéseket, de ne dramatizáljuk túl a történelmet!

Nézzék meg a Balkánt: 250 ezer embert irtottak ki egymás között a testvérek. Ezek édes testvérek. Ha azt hiszik, hogy a bosnyák, a horvát és a szerb nyelv eltér – tévednek. Nem nagyobb a különbség a horvát és a szerb nyelv között, mint ha én most elkezdhenék őző nyelvjárásban beszélni. De mi nem érezzük ezt két külön népnek, nem érezzük azt, hogy katolikus és protestáns magyarság az két nemzet. A horvátok és a szerbek magukat két külön nemzetnek érzik, nézik, és aszerint cselekszenek. Nálunk ilyen tragikus megosztottság – hiába dramatizáljuk – sose volt. Mindig erős a magyar egység. Ez a mi erősségünk.

Kérdezhetné valaki, hogy Taksony, Géza és Szent István miért Rómához csatlakozott? Mert a magyarság történelmi érzéke majdnem mindig csalhatatlan volt. A „csatlósításunk” óta egy kicsit megbillent egészséges történelmi életosztónk, de amikor magunk döntötünk, soha nem akartunk csatlósok lenni.

Taksony, Géza, Szent István zseniálisan döntöttek. Figyeljük meg, már a honfoglalás előtről a magyarság mozgását: nem ázsiai nép vagyunk, ezt ne mondják, eurázsiai, ez az igazság. Két lábbal álltunk az Ural két oldalán, soha keletre nem mentünk, mindig csak nyugatra. Pontosan akkor, amikor a civilizációs központok elmozdultak a közkeletről nyugat felé. Mezopotámiából, Egyiptomból átkerültek először Bizáncba; akkor a magyarság elmozdult, átjött Etelközbe. Majd átkerült a központ Rómába. Szent Istvánék abban a pillanatban Róma mellett döntöttek. Dönthettek volna Bizánc mellett, de csalhatatlan érzékkel Róma mellett döntöttek. Hát ez ezer évre megszabta a sorsukat. Az új kormány újra kitalálja ezer év után, hogy fölzárkózunk Nyugat-Európa felé. Hát kérdezem én Önöket, most hol vagyunk? Nyugat-Európa itt végződik a Kárpát-medencében. Itt a választóvonal. A protestánsok is a nyugati kereszténységből szakadtak és reformáltak; az ortodoxoknál nem volt reform soha, megrekedtek ezer év alatt.

A Szent István-i döntés egész történelmünkre meghatározó döntés volt, és a nyugati

fölzárkózás Mátyásig abszolút sikeres volt. Azután visszavetett bennünket a török. Ne haragudjanak nagyon a Habsburgokra, visszatagoltak bennünket nyugathoz. De nekünk ők voltak az ősellenség, az osztrák, a habsburg. Nekünk nem volt teljesen igazunk, félreértés ne essék! A szomszédainknak mi vagyunk az ellenség, az ellenség modellje; megkaptuk tőlük azt, amit mi ráakasztottunk az osztrák sógorokra. Azért föl-hívom a figyelmüket valamire: hadd lássuk idegen tükörben magunkat. Hogy létezik az, hogy a szlovákok a testvéri csehekre szintén neheztelnek? Akkor ezek szerint mégse bennünk lehet a hiba. Hogy létezik az, hogy mi az ősellenségünkkel, az osztrákokkal puszipajtások vagyunk? Hogy létezik az, hogy az erdélyi szászokat beengedtük hétszáz évvel ezelőtt, megmaradtak hétszáz éven át szászoknak? A románok hetven év alatt túladtak rajtuk, 150 márkáért fejenként. Akkor – kérdezem én –, melyik nép teljesíti jobban a történelmi küldetését, hivatását?

Bennünk egy baj van: minden rosszat elhiszünk magunkról, nem látjuk a jövőt, pedig az alagútból mindig ki lehet jutni. Lehet, hogy egy kicsit később, mint szeretnénk. A második világháborút itt éltem át, igen rosszul éltünk. Azt se tudtuk, megmarad-e az ország? Megmaradtunk. Miért kellene elhinni, hogy vége Magyarországnak? Miért kellene elhinni, hogy alábbvalók vagyunk? Zrínyi megmondta: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. Én ezt hozzátenném még: az a nép, amely 2500 éve folyamatos, önmagát külön népként tartja, amely 1100 évet itt élt, ahol minden szomszéd más nyelvet beszél, minden nép más vallást követ; és mi 1100 év óta megmaradtunk, akkor 1100 éven keresztül még meg fogunk maradni a jövőben is!

Katona Imre

A nemzettudat napjaink politikájában¹

A patriotizmus hiánya súlyos betegség, de gyógyítható. Veszedelme ennek a betegségnek abban van, hogy aki belé-esik, nem veszi észre. Magyarán szólva: aki elveszti a patriotizmussal a kapcsolatot s az élményét, s e tekintetben már nem tud személyeset mondani, az éppen személyiségében hal meg, de nem tud róla.

Mi köze ennek a politikához? Az, hogy ma az értékválságos világban vita zajlik arról, érték-e magyarnak lenni. A vita azért keletkezett ez ügyben, mert vannak, akik úgy vélik, a XX. század végének embere nem tudja feldolgozni azokat a tradicionális fogalmakat, gondolatokat, amelyek a hazafisághoz, a nemzeti mibenlétéhez kapcsolódnak.

S mivel ezt nem tudja megtenni, ezért az integrációkat, a régiókat keresi, s valami közvetlen kapcsolatot a világ egyetemes összefüggéseivel. S ebben van a

¹ A XXIV. Honismereti Akadémián Csongrádon 1996. június 25-én elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

legnagyobb tévedés, hiszen az a szellemi, eszmei sivatag, amely a kommunizmus bukása után itt maradt Kelet-Közép-Európában, nem valamiféle geográfiai jelenség. Nem arról szól, hogy eltévelyedtünk a térképen, hanem arról szól, hogy itt megbukott néhány ember és néhány fogalom. Az egyik éppen az internacionalizmus, amelyben én magam is hosszú időn át hittem, vélt igazát hirdettem, de kiderült, hogy az emberhez való kapcsolata oly absztrakció, oly távoli, kihelyezett cél, amelyhez az ember a maga mindennapi közvetlen cselekedeteit nem tudja kapcsolni. Később eszünkbe jutott az, amit erről Kölcsey a Parainézisben tanított, fölhíva a figyelmet, hogy nem sokat ér annak az embernek az élete, akinek látóköre lezárul házának eresze alatt. De nem különbül jár az sem, aki hazája határain túlra akarja tekintetét vezetni, és elfelejti azt a tájat, azt az élményt, amelyben felnőtt. Most kellene tehát egy ilyen kiábrándító tapasztalat, élményvilág, ilyenfajta keserves tanulság után visszahelyezni magunkat abba a középpontba, amit a haza, a hazafiság és az ahhoz kapcsolódó gondolat jelent. De hamisnak bizonyult az a másik, az internacionalizmussal szorososan összekapcsolt gondolat is, hogy az emberek osztályhelyzetükön keresztül ítélnek a világról, és az osztálytestvériség jegyében teremtenek kapcsolatot egymással, nem pedig nemzeti alapon. Két ilyen eszme bukása után a XX. század végén értékválsággal kell tehát szembenéznünk.

Ebből az értékválságból kétféle kiút mutatkozik. Az egyik, amit én magam is vallok, hogy vissza kell térni a nemzethez mint közösséghez, mint személyiségformáló kapcsolatrendszerhez, a másik pedig, amelyik az individuumot kiemelné ebből a kapcsolatrendszerből, kilőné – hogy úgy mondjam – a kozmoszba, egy olyan kapcsolatrendszerbe, ahol aztán végképp nem tud tájékozódni. Orientációs eszközei nagyon leegyszerűsödnek. Vagy az elhülyítő tömegközlelési rendszer lesz az irányító eszköze, amelynek a mibenlétéről mindennapi tapasztalataink vannak; vagy a pénz, amely értékformává teszi most már nem elsősorban a teljesítményt, hanem a szerzésnek valamilyen sajátos módját, s így az érték világába emeli azokat az embereket, akik pénzt tudnak szerezni és pénzt tudnak „csinálni”, hogy aztán egybemossa, illetve elmaszatolja az erkölcsi kategóriákat. Az értékeknek ebben az orientációs világában a határállomások körül strihkelő, szerencsétlen lányok ugyanazt az értéket produkálják, mint a bankárok, mondván: aki pénzt „csinál” és sikert csinál, az egyazon közösségnek a tagja. Ezt a fajta értékválságot is perelni kell akkor, amikor a patriotizmushoz és a nemzeteszmeéhez akarunk visszatérni.

A következő kérdés az, hogy a magyarságban milyen adottságok vannak ahhoz, hogy ismét létrehozza, működőképessé, eszmévé és eszménnyé tegye ezt a kapcsolatot, amit követnek emberek, fiatal, felnövekvő nemzedékek. Úgy hiszem, hogy az 1100. évfordulón az ezzel kapcsolatos leltárt mindenkinek szakmája szerint el kell végeznie: a politikának, a politológiának, a néprajznak, a szociológiának, a történelemnek.

Itt mindjárt az első perünk azokkal van, akik a történelem érdemét akarják kétségbe vonni. Ismerik az új divatok közül azt a nézetet, amelyik a történelem végéről szól. Némelyek – ennél gorombábban fogalmazva – azt mondják: a történelem nem más, mint egy vödör hamu, amit ki kell önteni, s ezzel megszabadulunk minden gondunktól. Én makacsul a régi bölcsességhez ragaszkodom, amelyik azt mondja, hogy minden dolog lényege annak története. Tehát aminek kiirtják a történetét és történelmét, az mint dolog is megszűnik, mint kapcsolat is megszűnik, mint jelenség is eltűnik. Lehet, hogy pontosan ezt akarják azok, akik azt mondják, hogy a történelem nem más, mint egy vödör hamu.

Áldozat-e egy közösséghez tartozni, s ezt a kérdést tehát a XX. század végén kell feltenni, mert a XX. század végének embere két okból krajcároskodik.

Az egyik: azért, mert a turbulens fordulatok rajta vásárolták meg az új felhalmozás lehetőségeit, megkopasztották, megfosztották, szinte életlehetőségeitől is elválasztották, ezért kénytelen minden másnak szánt áldozatról lemondani, csak a személyes világában érvényes stratégiát fölépíteni. A szegényedés és a szegénység világából következik az a fajta magatartás, amely már minden áldozattól retteg, hiszen úgy hiszi, hogy az eddigi kopasztások is értelmetlenek voltak, kiszolgáltatottságot hoztak, ahelyett, hogy felemelkedési lehetőséget teremtettek volna. Ez az elszegényedő ember, akinek társas kapcsolatait az előző rendszer teljesen szétzilálta és tönkretette, megfosztotta önrendelkezési lehetőségeitől, ez az ember a szolidaritás ismerete híján a magánstratégiába menekül. Még most is százezrek, milliók gondolják úgy, hogy „nemzetről, közösségről papoljanak azok, akiknek ez a dolguk, de én majd megpróbálok magánstratégiát kialakítani, hátha nekem sikerül”. Így aztán az elszegényedés egyúttal a gondolat és a kapcsolat elszegényedését is hozza.

A másik: a gazdagodás, hiszen az egész átalakulás veszteséglistáján lévő százezrek, milliók azt látják, hogy sokak elszegényedése révén kevesek meggazdagodtak, a kevesek viszont azért garasoskodnak, mert nem hisznek gazdagságuk alapjaiban. Nem bíznak saját perspektívájukban, ezért csak rablóérzékkel tudnak részt venni a felhalmozás folyamatában.

Nem ilyen elvont dolgokról akarok szólni, de azt hiszem, ezekről az eszmei összefüggésekről beszélnem kellett, mielőtt a magyar történelem érdemi és érdemes kapaszkodóit megemlítem. Mert azért az 1100. évforduló mégiscsak arról szóló tudósítás, miszerint itt egy csodával állunk szemben. Aki ismeri történelmünket, annak álmélnoknia kell azon, hogy magyarságunkban vagyunk, nemzeti alapokon, és még mindig egy lehetséges nemzeti állam keretei között – ha megcsonkítva is. Ez az egyik lényeges nagy élménye a millicentenáriumnak. És az elkeseredettek, a csalódottak, a magukat kifosztottaknak érzők számára is valójában egyetlen komoly történelmi üzenet, hogy ennek a népnek mindig volt elegendő képessége még a legnagyobb elesettségben is ahhoz, hogy kilábaljon a bajból. Néha gödörből, néha szakadékból, és nemegyszer úgy, hogy a szakadék peremén volt már a kezünk, és akkor léptek rá, és visszaestünk. Ma is megtörténhet velünk, mégis az 1100 esztendőnek ez az egyik legnagyobb tanulsága.

A másik ennél közvetlenebb és konkrétabb. Györffy István, a nagy néprajztudós mondta ezt ki, hogy „mi nemcsak tanulékonyásban, hanem alkotóképességben is európaiak tudtunk lenni, európainak bizonyultunk”. Vagyis egy olyan karakterisztikus alkalmazkodóképesség, amely nem gerinctelenséggel párosul, nem valamiféle csúszómászó életmóddal és felajánlkozással, hanem a nemzeti karakter, a nemzeti lelkiállapot és tulajdonságok történelmi együttesében és együtthatóiban a magyarság megőrizte identitását úgy, hogy közben befogadója tudott lenni az európai kultúrának, és hozzájárult ennek a kultúrának a megeremtéséhez. Emiatt oly ostobák azok a kijelentések, amelyek a mai világban oly gyakran elhangzanak arról, hogy „menetelünk Európába”. Európa nélkülünk nem lenne! A mi hozzájárulásunk olyan mértékű volt ennek a kontinensnek kulturális, történelmi, élményszerű fennmaradásához, hogy ilyen buta dolgokat nem érdemes mondani: „menetelünk Európába”.

Térjünk vissza a történelmi kapcsolatokhoz és összefüggésekhez. Mik adták meg azt a Györffy által emlegetett képességet? Biztos, hogy szerencsés dolgok közrejá-

szása is benne volt ebben; de – anélkül, hogy itt akár a régészet, akár az őstörténet, akár az egész történelem historizáló alkalmazása felé elmennék – azt hiszem, hogy azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy már ide, a Kárpát-medencébe egy felkészült, tájékozott és identitásában erős nép érkezett. Pontosan tudták, hová jönnek, bár a sarkukat taposták a sztyeppéken és jönniük kellett. Erről az egyik legnagyobb információ, hogy akkori időmércével mérve „pillanatok alatt” modern államot sikerült teremteni itt, a Kárpát-medencében. A tájékozódó képességről tudósít, hogy helyes döntést tudtak hozni az államalapítással. Géza fejedelem esztergomi várának ablakán a Dunán elvonuló dereglyéket nézve még kapkodta a fejét hol Róma, hol Bizánc felé, de végül is döntött, fiára hagyományozta az akaratát, és Szent István élni is tudott ezzel az akarattal. Úgy tudott szuverén döntést hozni Magyarország államiságáról, hogy eközben a beilleszkedés feltételeit is megteremtette. Vazallus nem lett, kapcsolatépítő lett. Tehát az államiság ezerestendő tapasztalata az identitás egyik nagyon lényeges, máig ható meghatározója a magyar történelemben.

Nem az aktuális állam botlásairól és az állampolgárokkal szembeni arroganciájáról beszélek, mert az államban az ilyenfajta hajlamok is benne vannak. Ma is, minap is, azelőtt is megértük ennek minden tapasztalatát. Én az államiságról, az alkotmányos szemléletmódról és az ahhoz kapcsolódó magyarságélményről beszélek.

Ehhez szorosan kapcsolódó és a mai döntésekbe is beleszóló élménye ezer év magyarságának a függetlenség, és a függetlenséghez való ragaszkodás akkor is, amikor ez a függetlenség nem létezett. Egyik történészünk – fedje homály a nevét – azt írja, hogy „mítosz, azaz függetlenség”. Ugyan már! „Sok olyan népet ismerünk – mondja –, amelyek a függetlenség nélkülözésével emelkedtek fel, váltak nagygyá, teljesítőképessé, sikeressé.” Biztosan mindegyikünk tudna említeni egy-két ilyen népet, nemzetet, csak-hogy azok nem mi vagyunk. Ha egyszer nemzeti etnitis vagyunk, amelyben függetlenségnek éppen nemzeti mivoltunkra meghatározó ereje van, akkor mi nem a csehek, nem a finnek vagyunk, sem mások a „sikerese” nemzetek közül, hanem azok, akiknek a nemzeti függetlenség és a vele járó önrendelkezési képesség igénye, szükséglete. És erről a szükségletéről nem hajlandó lemondani, akár háborút is képes érte folytatni. Gondolják meg: 1848-49-ben, 1956-ban; de a példákat szaporíthatnánk. Ez is benne van tehát a magyar identitásban. S akik ma döntést hoznak az ország sorsa felől ilyen-olyan akarat, néha megtevesztett akarat nyomán, azoknak ezt a tényt is számításba kell venni!

Az identitás, az önazonosságunk meghatározása szempontjából a nyelv, a kulturális teljesítmény szintén döntő jelentőségű. És hogy milyen csodálatos nyelvnek vagyunk a birtokában, azt azok igazolhatják, akik beszélnek ezt a nyelvet, s akik tudják, hogy úgy tudott fejlődni, minden elvont fogalom és konkrét fogalom kifejezésére alkalmas eszközzé válni a magyar nyelv, hogy közben az őseredeti formáitól se nagyon tért el. Hiszen ha meggondolom, egy középfokon képzett, némi szellemi erőfeszítésre képes ember ma éppúgy el tudja olvasni, meg tudja érteni a Halotti Beszédet vagy az Ómagyar Mária-síralmat, mint a kortársak tudták. Vagy a Tihanyi Alapítólevél néhány sorát. A nyelv és a kultúra jelentősége hasonlít az államisághoz, a függetlenség igényéhez, s ez a három megbillenthetetlen tartóoszlopa a magyar identitásnak. Ha egyiket kiütik, akkor nyilván a nemzet omlik össze. Gondoljanak azokra – főleg a Balkánon ma is tetten érhető nemzetekre –, amelyek nyelvcsere hajtottak végre: elvesztették egykori önazonosságukat. Miért nem történt ez meg a magyarsággal a latin hatás, a német hatás és sok minden befolyás

dacára? Ezeket együtt kell a mai politikának is szemlélnie. Amelyik politikai mozgalom, politikai erő vagy hatalom a magyarság sorsáról dönteni akar, annak ezen tartóoszlopok ismeretével – és azok erősítésére törekedve – kell döntenie.

Ismét fel kell tennem a kérdést, hogy érték-e a nemzet? Itt két nagy vita is zajlik, amelyet a modernizáció fogalomkörébe utalnak. Nekünk pedig a modernizációnak nevezett, kecsesített ajánlatok világában tudnunk kell, minek hol a helye.

Először is – szemben azzal a liberális mitológiával, amelyik a modernizációt minden érték fölé helyezi – közönséges társadalmi, szociológiai, történelmi és biológiai tapasztalat, hogy maga az ember nem modernizálható. Az ember személyiségének, életének, biológiai lényének éppúgy, mint szociális összetevőinek olyan meghatározói vannak, amelyek évszázadokon, évezredekken át húzódnak, s a kommunizmus bukásának egyik oka éppen egy antropológiai tévedés volt. Olyan emberi tulajdonságokra akart építeni – először pedagógiai hadjáratot, majd amikor ez nem sikerült, akkor az erőszakot alkalmazva –, amely idegen az ember természetétől. Aki tehát itt modernizációt mond, az beszéljen világosan! Az embert akarja modernizálni, vagyis újabb erőszakkal, elvont ideálhoz hozzáigazítani, vagy pedig az ember eszközeit akarja modernizálni? Én az utóbbi mellett vagyok, de akkor még világosabban kell szólni. Ha az utóbbit valljuk, az ember eszközeinek modernizálását s a nemzet elsődlegességét, akkor a nemzetek nem leválthatók és nem felválthatók. Ha tudniillik az eszközök fölénybe kerülnek, – hiszen mikrocsipeket vagy autókat a Fülöp-szigeteken éppúgy lehet gyártani, mint az Antillákon, Esztergomban és Szentgotthárdon, mint mondjuk Bohunban vagy a világ bármely részén –, attól a pillanattól kezdve, mihelyt ezt egy modernizációs emberképbe akarom illeszteni, ezek az eszközök alkalmazznak engem. De ha naponta eldobható használati tárgyként fogom fel, akkor megszabadulok ettől a nyűgtől, akkor ember tudok maradni. Ez az egyik, amit ezzel kapcsolatban szerettem volna elmondani.

A másik vita ebből következően úgy hangzik: ennyi nemzeti elkötelezettséggel – ráadásul kisebbségi kolonccal – kellünk-e mi Európának? Abszurd a kérdés a politika, amelyik ezt döntései középpontjába helyezi – még ha milliós támogatást élvez is –, fatális tévedés, sors tévedés. Tudniillik itt a jövőben nem egy elmaszatolt és felismerhetetlen kontinens készül Európa szívéen, hanem a nemzetek Európája, s amelyik nemzet előre feladja magát és elmaszatolja magát, annak semmi esélye nincs ezekben az intézményekben. Ne higgye senki, hogy jó magatartás, jó magaviselet dolga az, hogy mikor kerülünk oda vagy mikor nem. Ez az Európa önző is, értelmesen önző. Amíg Közép- és Kelet-Európával szemben – s néhány év ehhez még hátravan – a lefőlöző, haszonszerző politikát tudja folytatni, addig belül nincs ránk szüksége. Továbbá ez az Európa is meg van verve egy átokkal. Az előbb oly dicsőségesen emlegetett államiság bűvköréből most egy kicsit kilépve, az aktuális államról akarok valamit mondani. Európa államai, és nemcsak a megnyomorgatott és eladósodott közép-európaiak olyan globális tőkekoncentrációs hatás alá kerültek, hogy elvesztették perspektívaérzéküket, és rövid távú érdekek világában tudnak csak fennmaradni, 24 órás perspektívával. Tehát éppen alapvető funkciójukban sérültek meg, mégpedig abban, hogy a hosszú távú érdekeket képviseljék. A hosszú távú, messze tekintő érdekek képviselőiben az akadályozza őket, hogy naponta nem autentikus közvéleménydöntések elé kerülnek. A közvélemény pedig, az előbb említett krajcároskodó szorongatások közepette, nem hajlandó Európában áldozatot hozni.

Az Európai Unió egyik miniszteri rangú főtisztviselője a minap beszédet mon-

dott. Azt mondja ez a tekintélyes úr, hogy mi „szeretnénk Közép-Európát magunkhoz ölelni”. Hát ne ölelgessenek! – mondom én. „Megértjük, hogy szükségük van ránk -mondja tovább-, de a mi közvéleményünket nehéz erről meggyőzni. Nehéz, mert Közép-Európában, főleg kisebbségi ügyekben olyan problémák bukkantak fel, amelyek zavarba ejtik a mi nyugati világunkat, amely már kétszáz éve elfelejtette ezeket a problémákat.”

Ennél alattomosabb, képmutatóbb beszédet keveset lehet hallani, olvasni. A tények ily könnyű mellőzése nehezen érthető, de abban a közvélemény összefüggésben mégis racionális. Ez mutatja a rövid távú érdekek diadalát, mert még az érzékszervek is belerokkannak, megsérülnek ebbe a rövid távú érdekbe, hiszen a Pireneusokon át nem hallatszanak hozzájuk a bombarobbanások, de nem hallja Londonból sem a bombarobbanásokat, és azt meri mondani, hogy ezeket a problémákat ők már rég elfelejtették.

Ebben a világban kell nekünk identitásunk, önazonosságunk megőrzésével jelen lenni. Hogyan tudunk ott lenni? Az érdekeltség révén, még ha pillanatnyilag a jelenleg megsanyargatott államok világában ez a messzebb tekintő érdek nehezen villan föl. Azt az euroilluzionizmust, amivel itt a hazai bajokat is némelyek kezelni akarják, félre kell tenni. És látni kell, hogy a számunkra egyébként kívánatos és érdekünkben álló Európai Unió nem szanatórium. Nem gyógyintézet, amelyet arra találtak ki, hogy kikezeljék a gyengélkedő nemzetek betegségét. Oda csak eredményes, sikeres országokat vesznek föl, akik már képesek maguk dönteni arról, hogy elfogadják-e a feltételt. Norvégia például úgy döntött, hogy neki ez nem kell. A finnek, a svédek éppen csak megszavazták a belépést. Tehát ha már megoldottam a problémáimat, akkor már én mondom meg, hogy ott akarok-e köztetek lenni. Ezt a viszonyt kell elérni. Nem biztos, hogy gazdagsággal érhető el. Nézzék meg a földközi-tengeri országok Unió-tagságát. Azok például geopolitikai nyomással érték el. Spanyolország, Portugália, Görögország, amikor fölvtették őket, körülbelül olyan állapotban voltak, mint most mi vagyunk. Fölvtették őket, mert Európa rájött, hogy geopolitikai, stratégiai okokból szüksége van ezekre az országokra. Tehát ezt az érdekközösséget kell valami módon felismerni, és a panasz-stratégiát félre kell tenni. A panasz-stratégia nem vezet sehova. tervekkel kell odamenni, és meggyőzni őket arról, hogy mi egy érdemes, kultúrateremtő nemzet vagyunk itt Európa közepén. Tehát pontosan arról, amiről most istthon le akarnak szoktatni bennünket. Arról kell meggyőzni őket, hogy ez a képességünk megvan, ezzel az alkotóképességgel mi hozzájárulunk Európa erősödéséhez. Mert a tőkekoncentráció folyamata Nyugat-Európát is kilöki a versenyből, ha nem terjeszkedik. Márpedig a hódító terjeszkedések ideje lejárt. Európa – paradoxnak tűnik a kifejezés – csak Európa földjén terjeszkedhet.

Már csak egyetlen terhelő adatot hadd idézzek föl a tőkekoncentráció folyamatáról. A '60-as években a világtőke 67-68%-a fölött rendelkezett az emberiség 32-33%-a. 1995-ben a felhalmozott tőke 75%-a fölött az emberiség 25%-a rendelkezik. Ha ez az irány és ezt nem sikerül megváltoztatni, sőt érvényesül benne a pénzvilágnak az a luftballonhoz hasonló növekedése, amelyben egyre jobban eltűnnek a reálfolyamatok, akkor Európa is veszélybe kerül. Kiesik abból a versenyből, amely a tőkekoncentráció mentén folyik. Nekünk tehát nem panasszal, nem segélykérelemmel, hanem azzal az ajánlattal kell Európához menni, hogy ismét hajlandók vagyunk a kontinens megmentésében részt venni. Ehhez kellene valóban az érdekazonosító és érdekelismerő képesség, amely

jelenleg a nyugat-európai államokból is hiányzik. Egy Strassbourgban tartott, amolyan „európai” értekezleten europarlamenti képviselőktől és brüsszeli uraktól hallottam azokat a tételeket, amelyek arról szólnak, hogy nekik mibe kerülne, ha minket fölvennének. Amíg pedig költséglistán akarnak elszámolni bennünket, addig nincs alku. Majd, ha a befektetési oldalra tesznek át bennünket! Akkor meg nekik is könnyű lesz, mert az értékismeret tudatában dönthetnek.

Mi köze ennek a nemzeti identitáshoz, patriotizmushoz és az aktuális politikához? Az, hogy erről folyik a vita, erről zajlik a döntés, és bele fog szólni mindennapjainkba, hogy a magyar törvényhozás, a magyar kormányzat, a mindenkori magyar alkotmányosság hogyan viszonyul ezekhez a dolgokhoz. Vagyis ha meggondoljuk, az ezer esztendővel ezelőtt hozott döntésekhez hasonló sorsdöntő elhatározások előtt állunk. Most fog eldőlni, hogy nemzetként, karakterisztikus, éppen az európaiságra is jellemző, határozott arcú munkaeótartalékként fenyegetjük a nyugat-európai munkásokat, akik számára zsarolási eszközként felhasználhatók leszünk. A Sengeri Egyezmény már megmutatta, hogy Európa önvédelmi reflexeiben hajlamos a rossz megoldásokat választani, magára csukni az ajtót.

Magyarországnak s Európának az együttműködésben döntenie kell, hogy mi legyen a mozdulni akaró embertömegekkel. Mi nem lehetünk a jövődő karavánserája, ahol lerakják és megakasztják ezt a vándorlást, s közben még intelmeket is kapunk, hogy hogyan kell viselkednünk ezzel az ügyel kapcsolatban. A másik: nem mondhatunk le az egyetemes magyarság képviseletéről. Ostoba az olyan beszéd, amiből az derül ki, hogy koloncnak számít a határon kívüli magyarság a magyar társadalom számára. Még egy csonkítást – amelyik öncsonkítás lenne – nem hajthatunk végre magunkon. És bár a sors büntetett bennünket 1920-ban is, 1947-ben is, de az hazugság, amelyik alapján rólunk döntöttek, sújtja azokat is, akik nyertesnek hiszik magukat. Ady mondta 1918 decemberében – már hálni járt szegénybe a lélek, de még értesült a gyulafehérvári gyűlés december elsejei határozatáról, amelyik Erdély úgymond „újraegyesítését” döntötte el -, hogy „ennek a határozatnak két nagy vesztese lesz: az erdélyi magyarság és az erdélyi románság”. Azóta azt is tudjuk, hogy nem Gyulafehérvárott dőlték el ezek a dolgok, hanem diktátum következményei voltak. S miért vesztes mind a kettő? Azért, mert a magyar külpolitika bevallott prioritásaiban az európai orientáció áll első helyen, második helyen a jó szomszédság, harmadik helyen a határon kívüli magyarsággal, kisebbséggel kapcsolatos elkötelezettség. De tudni kell mind a jószomszédság, mind a kisebbségi politika dolgában és az ezzel való felelősségben a magyarságnak, hogy büntetést azok is kaptak, akik jutalmat kaptak. Tudniillik mindaddig, amíg flusztráltságukból ki nem térnek, addig nekik hazudniuk kell. S nemcsak rólunk, hanem saját magukról is, vagyis történelmet is anektálniuk kell, nem csak területet, hogy a jelenlegi közállapotokat valamilyen módon igazolják. Ebből senki ne vonjon le se határokat, se területeket, semmiféle konzekvenciát, csak azt, hogy amíg Közép-Európa hazugságban él és amíg ebben a hazugságban jogtiprás is előfordulhat, addig nem felel meg az európai intézmények követelményeinek. A politikának ezekben az ügyekben nagyon határozottan nemzetpolitikai alapon kell döntenie a nemzet stratégiájának jegyében. Ezt a közmegegyezési formát kell kialakítani ahhoz, hogy a patriotizmushoz, a nemzeti identitást megtámasztó oszlopokhoz és benne a saját személyiségünk és közösségünk kapcsolatához eljuthassunk.

A hét vezér nyomában

Történelmi játék a millecentenárium jegyében Tolnában

A Tolna Megyei Honismereti Egyesület is meghirdetői között szerepelt annak a történelmi játéknak, amelyet a honfoglalás 1100. évfordulóján rendeztek az általános- és középiskolás diákok számára Tolna megyében.

Az elődöntőben 7 héten keresztül a Tolnai Krónikában közzétett, a honfoglalás korához kapcsolódó, elsősorban történeti, régészeti és néprajzi kérdéseket tartalmazó totó helyes kitöltésével szerezhettek pontot az a 97 csapat (183 általános és 108 középiskolás diák), akik kitartóan és eredményesen oldották meg a feladatokat.

A Tolna Megyei Honismereti Egyesület, a Tolnai Krónika, a Tolna Megyei Önkormányzat, a Tolna Megyei Pedagógiai Intézet, a TIT Tolna Megyei Szervezete és a POP TV által rendezett vetélkedő döntőre május elsején a történelme során számos csatát, ostromot átélt simontornyai várban került sor. E napon 18 honfoglalás kori jelmezöltött csapat (pl. *Attila lányai, Csodaszarvas, Fiúk a (dunakömlödi) Sánctól, Simontornyai Vezérek, Álmos és az Éhesek*) mérte össze tudását, ügyességét.

A három helyszínen zajló versenyen a honfoglalást és az Árpád-kort idéző rövid jelenetek, a korra vonatkozó ismeretek számonkérése mellett egy régi magyar nyelvemlék-részlet felolvasása is a feladatok között szerepelt. A szellemi megmérettetésen túl a saját készítésű ijjal való célbalövés és a honfoglaláskori S-végű hajkarika készítése egyaránt próbára tette a résztvevőket.

A segítők (családtagok, barátok, ismerősök) által főzött, a honfoglalás korához és az Árpád-korhoz köthető ételek illata a tűzrakó helyekhez csalogatta a nagyszámú nézősereget, amely a nap folyamán a rovásírás, a szövés, a szíjfonás, a domborítás rejtelmével is megismerkedhetett.

A délelőttöt a simontornyai vár környékén töltő, csaknem félezer résztvevő egy, a honfoglalás korát idéző kellemes nap részese lehetett a millecentenárium évében. A két első csapat számára pedig – Árpád Követei (Kisdorog, Általános iskola, felkészítő tanár: *Agg László*), Árpád Népe (Szekszárd, Ady Középiskola, felkészítő tanár: *Tolnai Zsuzsa*) külön örömet jelentett, hogy történelmi kalandozásaikat a Tolna Megyei Honismereti Egyesület jóvoltából a nyár folyamán egy régész táborban folytathatták.

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza

A Honismeret minden Kedves Olvasójának

ÁLDOTT KARÁCSONYI ÜNNEPEKET

ÉS BOLDOG ÚJ ESZTENDŐT

KÍVÁN

a Szerkesztőbizottság és a Mikszáth Kiadó!

EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA

A Baár-Madas Gimnázium

A Baár-Madas Gimnázium Magyarország első református leánygimnáziuma s a század első felének egyik legrangosabb leányközépiskolája volt. Történetéről mindeddig nem jelent meg összefoglaló mű.¹ A református egyház régi óhaja – a leánygimnázium és nevelőintézet felállítására – két földbirtokos, *Baár János* és *Madas Károly* adománya folytán vált valóra. Baár János 1892-ben egy református felsőbb leánynevelő intézet felállítására a Budapesti Református Egyházközségnek hatszázezer koronát adományozott, és a szerződésben kikötötte, hogy az intézet majdan az ő nevét viselje. Madas Károly 1895-ben vagyonát a Dunamelléki Református Egyházkerületre hagyományozta, azzal a feltétellel, hogy a vagyon feléből egy árvaházat, a másik feléből pedig egy református felsőbb leányképző intézetet állítsanak fel. Az intézetet 1907-ben a két adományból közösen alapította a Budapesti Református Egyházközség és a Dunamelléki Református Egyházkerület. Azt is eldöntötték, hogy az iskola neve a Baár János féle adomány egyik feltétele szerinti *Baár-Madas Református Felsőbb Leányiskola és Nevelőintézet* lesz. A tanítás 1907 szeptemberében az Albrecht út 26. sz. alatti Lónyay villában kezdődött meg 3 osztállyal és 12 tanulóval. Az intézet mint 6 osztályos felsőbb leányiskola működött 1907-től 1916-ig. 1910-ben a vallás és közoktatásügyi miniszter a 44529/1910. sz. rendeletével a végleges nyilvánossági jogot megadta a felsőbb leányiskola számára. Később az iskola átalakulásokon ment keresztül, de mindig az adott iskolatípusra vonatkozó állami tantervet követte. 1917-ben felső leányiskolává szervezték át, majd 1920-ban az első öt osztályt leánygimnáziumi osztályként nyitották meg. 1923-ra kialakult a teljes gimnázium. 1924-ben végzett az első gimnáziumi osztály, így ekkor tartották a Baár-Madasban az első érettségi vizsgát, amire 11 tanuló jelentkezett. Az első érettségi elnöke az akkori református püspök dr. Ravasz László volt. 1926-tól a gimnázium líceummá alakult át az első osztálytól kezdődően.

Az 1910/11-es tanévet a megnövekedett létszám miatt az Attila u. 101. sz. bérházban kezdték meg, s az intézet itt működött 20 évig, 1930-ig. Mivel az épület szűkössé bizonyult a megnövekedett tanulólétszám miatt, új épület tervezésére írtak ki pályázatot, amelyre 5 pályamunka érkezett. Ezek közül a zsűri egyhangúlag Medgyaszay István műépítész tervét találta a legjobbnak. Az új épület alapkövetétele 1928. október 31-én, a reformáció ünnepén, fényes egyházi ünnepség keretében zajlott a II. ker. Rókushegy u. 5. sz. alatti telken. Az intézet alapokmányát aláírta Horthy Miklós Magyarország kormányzója, gr. Bethlen István miniszterelnök, gr. Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter, Medgyaszay István az épület tervezője, dr. Ravasz László püspök, dr. Patay Pálné az intézet igazgatója és az intézet tanárai. Az épület amely ma műemlék, korának kiemelkedő alkotása volt. 1930-ban Medgyaszay István Greguss díjat kapott érte. 1930. november 25-én az épület felszentelő ünnepélyén a

¹ A témával foglalkozó irodalom: 1. *A. Nagy Zsuzsa (szerk.):* Nyitva van az Aranykapu. Kiadta a budapesti Református Öregdiákok Török Pál Egyesülete és a Ráday-Gyűjtemény. Bp. 1990. – 2. *A Baár-Madas Református Gimnázium Értesítőinek sorozata* Budapest 1907-1948. és 1990-1995. – 3. *Bacher Iván:* Baár-Madas. Magyarország 1989. 27. szám 21. old. – 4. *Bibó István:* Nyitottság, hit, hagyomány. Magyar Nemzet 1995. március 14. 22. old. – 5. *Fodor Lajos:* Feltámad a Baár-Madas. Harang 1990. 6. szám 16-17. old.

rengeteg jelenlévő egyházi és világi vezető mellett Horthy Miklós államfő is személyesen részt vett.

Az 1930-31-es tanévben ellátogatott az intézetbe gr. Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter és több tanórát is megnézett. Nagy elismeréssel szólt az intézetben folyó munkáról és a növendékek tudásáról. Kijelentette: „Gondoskodom arról, hogy a külföldi látogatók számára a megtekintésre érdemes fővárosi intézmények és látóvalók közé a Baár-Madas intézet is felvetessék.”

1935-ben az iskola újból gimnáziummá alakult át.

Az intézet fennállása alatt végig internátussal egybekapcsolt iskolaként működött. Az intézetben voltak bejáró, félbentlakó és bentlakó növendékek. A bejárók tanítás végén hazamentek, a félbentlakók reggel 8-tól este 7-ig maradtak az intézetben, a bentlakók pedig az internátusban laktak. A növendékeknek az intézet szigorú házi-rendje szerint kellett élniük, ugyanakkor az intézet az oktatáson kívül szinte mindent nyújtani akart a növendékeknek amit a korban egy leánytól elvártak. Délutánonként kötelező volt a séta és a sport. A séta alatt szigorú rendben, kettes sorokban kellett haladni. A sportágak közül a lányoknak kötelező volt a korcsolyázás, a tenisz és úszni is jártak a Lukács-uszodába. A sport mellett a lányok a délutánt ének, zene vagy táncórákkal és nyelvtanulással töltötték. Hogy a növendékek zenei és általános műveltsége még inkább bővüljön és szórakozásuk is legyen, gyakran jártak operába, hangversenyre, színházba és moziba. Sőt az 1930-as években minden nap rádiót hallgattak. A zene és táncórákon kívül idegen nyelvi társalgási órák szerepeltek még a tanulók napirendjében. A Baár-Madas mindig, de különösen a líceumi éve alatt híres volt a jó nyelvtanításáról. Az iskolai nyelvórákat is kiváló nyelvtanárok tartották. Már 1930-tól az intézet a kiscsoportos nyelvtanítást vezetett be az iskolai német és francia órákon. De az idegen nyelvek elsajátítására a rendes tanítási órákon kívül is bő alkalma volt a növendékeknek, mert az internátusban külföldi, német, francia, angol tanítónők felügyelete alatt éltek, akik nem is beszéltek magyarul. Az iskola nyelvtanításáról így ír Nemes Nagy Ágnes a későbbi költő és műfordító: „Én a kenyeremet köszönhetem annak, hogy a Baár-Madasba jártam. Ott egyrészt az iskolában, másrészt az internátusban, Schwesterek és mademoisellek és nyelvórák segítségével annyira beletanultam a nyelvekbe, hogy egy bizonyos korszakban, amikor csak fordítottam volt lehetséges, ez elégséges volt arra, hogy nekivághassak.”²

A nevelés kimondottan evangéliumi, keresztény szellemű volt. Minden iskolaévet és tanítási hetet istentisztelettel kezdtek, és minden nap rövid áhitattal kezdődött és fejeződött be. A Baár-Madasba – bár református iskola és nevelőintézet volt –, a reformátusok mellett jártak evangélikus, katolikus és izraelita vallású tanulók is. Az intézet megkívánta a különböző felekezetekhez tartozó tanulóktól egymás vallásának megbecsülését, ami ritka volt abban a korban. A hittanórákat egy időben, de természetesen külön-külön tartották a más-más felekezetű tanulóknak. Az ökumenikus szellem mindvégig jellemezte az intézet légkörét.

Az iskolai oktatást sokféle különóra, tanórán kívüli elfoglaltság egészítette ki. Működött az iskolában önképzőkör, képzőművészeti csoport, matematika és fizika kör, angol kör, gyorsírókör, ének- és zenekar és sportkör. Az 1930-as évek második felében az iskola önképzőkörében kezdte pályafutását Nemes Nagy Ágnes is. Ott előadott verseit be is jegyezték az önképzőkör emlékkönyvébe. Az iskola lelki és vallásos nevelésében fontos szerepe volt a Bibliakörnek és a cserkészcsapatnak. Emellett számos bel- és külföldi utazás tette még színesebbé a tanulók iskolán kívüli életét. Többször jártak a Felvidéken, voltak Erdélyben és az Aldunán is. Rendezett az iskola néhány hosszabb nyugat európai és olaszországi körutazást is. Gyakran szerveztek

² Nemes Nagy Ágnes: Látkép, gesztenyefával Bp. 1987. 38. old.

rövidebb, 1-2 napos kirándulásokat belföldön a Balatonra és a magyar reformátusság két legjelentősebb városába Debrecenbe és Sárospatakra. A növendékek megfordultak a főváros összes jelentősebb könyvtárában, múzeumában és képtárában. Ellátogattak a Magyar Tudományos Akadémiára és a Parlamentbe is, ahol nemcsak az épületet tekintették meg, hanem országgyűlési üléseket is hallgattak. Ezen kívül sok neves budapesti kutatóintézetbe és gyárba is ellátogattak.

Látható, hogy az intézet a személyiséget sokoldalúan fejlesztő nevelést valósított meg. A magas tandíj miatt elsősorban a társadalom felsőbb rétegei érdeklődtek az iskola iránt. Az iskola kiváló oktatási színvonalát bizonyítja, hogy a sok jól megválogatott pedagógus mellett az intézet több országos hírű, kiemelkedő költő, műfordító, egyetemi tanár, irodalomtörténész, fizikátorténész tanárral dicsekedhetett. 1907-től 1914-ig az intézet igazgatótanácsának tagja volt Komáromy Lajos nyelvész, irodalomtörténész, aki gyakran látogatta az intézetet, órákat nézett meg, s hasznos pedagógiai tanácsaival segítette az iskola munkáját.

1913-1914-ig az intézet hittanára volt Pruzsinszky Pál református teológiai tanár, egyháztörténész, ő tartotta az iskola ünnepi istentiszteleteit, és a reggeli áhítat vezetője volt.

1932-1952-ig az intézet latin és történelem tanára volt Ravasz Boriska, dr. Ravasz László dunamelléki református püspök leánya, aki 1940-ben kötött házasságot Bibó Istvánnal. Volt tanulói vélemények szerint elragadó tanáregyéniség volt, történelem órái élményszámba mentek. Volt tanítványa emlékezete szerint csodálatos órát tartott a katolikus Pázmány Péterről, noha ő maga református püspök leánya volt.

1934 és 1943 között volt az intézet igazgatója, magyar, filozófia és román tanára Áprily Lajos. Az ő igazgatósága minden kétséget kizáróan az intézet virágkora volt. Teljes embert kívánó igazgató-pedagógusi munkájával egyidejűleg kora irodalmi életének jelentős alakja volt, mint neves költő és műfordító. Mindkét területen kiváló és maradandót alkotott. Az iskolának szinte mind az 500 diákját név szerint ismerte, mert minden új növendéket a szülőkkel, a gyermekkel való személyes beszélgetés után vett fel, s figyelemmel kísérte további fejlődésüket. Az országos hírű költő, az Akadémia levelező tagja évente minden tanuló dolgozatfűzetét végignézte. Nagyon gyakran látogatott órákat, különösen a fiatal, kezdő tanároknál, s ő is meghívta őket saját óráira hospitálni. Áprily nagyon szerény és puritán ember volt. Az iskolában sohasem a költői, hanem az eredeti nevét (Jékely) használta. Sohasem engedte meg, hogy az iskolában Áprily versek szerepeljenek. Kapcsolatot tartott az akkori szellemi élettel, írók, költők, művészek fordultak meg az iskola rendezvényein. Meghívta erdélyi író barátait, Tamási Áront, Reményik Sándort, Nyíró Józsefet. Igazgatósága alatt vált hagyománnyá a Baár-Madas napok, amely mintegy az iskola évi bemutatása volt. Ennek során tornánnepély, műsor, színelőadás fogadta a szülőket és a látogatókat. Amikor a kórus Kodály műveket adott elő, akkor Jékely meghívta magát Kodály Zoltánt, aki véleményt mondott a kórus munkájáról. Egy alkalommal egy színelőadást a kor híres színésznője Márkus Emilia tanította be. Amikor erre lehetőség nyílt, előadásokkal, kirándulásokkal tágította tanítványainak világát és érdeklődését, a növendékeket kiállításokra kalauzolta, ahol megvilágította a művészeti alkotások lényegét, kivitte őket a szabad természetbe és emberközelségbe hozta a történelem nagy alakjait. 1943 szeptember 1-től lemondott igazgatói állásáról és nyugdíjazását kérte. Az iskolai életben nem volt hajlandó végrehajtani a zsidó törvényeket, a diákok felvételére és kitiltására vonatkozó hivatalos utasításokat. Ezzel véget ért Jékely csodálatos tanári pályafutása és a Baár-Madas Gimnázium történetének legvirágzóbb szakasa.

1938 és 1940 között az intézetben tanított Mátrainé Zemplén Jolán fizikus, fizikátorténész, egyetemi tanár, Magyarország első női fizikaprofesszora. Ő volt az iskola matematika-fizika körének egyik alapító tanára. 1945-ben kezdődött a leánygimnáziumi osztályok alsó évfolyamainak általános iskolai osztályokká való átalakítása és ekkor nyílt

meg a gimnáziumhoz tartozó általános iskola 1. és 2. osztálya is. Az iskola alapításától 1947-ig (eddig állnak rendelkezésre hivatalos források) 12 708 tanuló iratkozott be, 11 856 tett osztályvizsgát. E nagy számú diáksereget összesen 99 pedagógus tanította. 1948-ban a Magyar Kommunista Pártnak sikerült kierőszoakolnia több mint 6500 egyházi iskola államosítását. 1948-ban a Baár-Madas Leánygimnázium közös igazgatás alá került a Lónyay utcai Budapesti Református Gimnáziummal és a Budapesti Református Gimnázium Leánytagozata néven működött tovább 1952-ig, állami kézbe kerüléséig. 1952 júniusában az akkori egyházvezetés, felsőbb politikai nyomás hatására úgy határozott, hogy a négy, tulajdonában levő középiskola közül hármat, köztük a Budapesti Református Gimnáziumot és Leánytagozatát is átadja az államnak. Ezzel megtörtént az, amit az alig 2 héttel azelőtt tartott évfázron még egyik diák se hitt volna. Régi iskolájuk megszűnt, őket pedig teljesen önkényesen áthelyezték Budapest legkülönbözöbő gimnáziumaiba. Az iskola átadásáról hivatalos értesítést nem kaptak, csak az újságokból és a rádió híradásaiból értesültek döbbsenten a történetekről. Ezzel lezárult a Baár-Madas Református Leánygimnázium történetének első, 45 évig tartó fejezete.

Összefoglalva: a Baár-Madas Gimnázium betöltötte azt a szerepet amit az alapítók megálmodtak és amelyet kiemelkedő pedagógusok, egyházi vezetők töretlen hittel, áldozatos munkával továbbvittek. Volt diákok emlékezéseiből kitűnik, hogy mindig rangot jelentett a Baár-Madas Gimnázium növendékének lenni. Sok neves közéleti ember kapott itt indítást későbbi pályafutására, mint például Nemes Nagy Ágnes. Ő így ír erről a Látkép, gesztenyefával című esszékötetében: „Nekem olyan fontos volt az iskola az életemben, ez a református leánylíceum, mint a viktoriánus regényekben szokott lenni. Túlságosan jó világ volt ez, amely sajnos azt indukálta bennem és sokakban, hogy tulajdonképpen ez a világ kicsinyített mása. De nem az volt. Szó sem volt róla. Soha többé nem volt Baár-Madas az életemben. Nagyszerű volt és egy kicsit félrevezető. Igaz, ezt a félrevezetést mégsem bánom. Végző soron maradt egy mérték. De túlságosan is magas mérték. Mind szellemileg, mind, hogy úgy mondjam, morálisan ez az iskola nagyon magas szintű volt.”³ Az iskola működése 1952-ben 38 évre megszűnt ugyan, de teljesen nem ért véget, mert 1990 szeptemberétől újra megnyílt a Lórántffy Zsuzsanna utcában a régi Baár-Madas épületében. Itt 1955-től a Móricz Zsigmond Gimnázium működött, majd 1990-től az épületet közösen használták az újjáalakult Baár-Madas Gimnáziummal 1992-ig. Ekkora elkészült a Móricz Zsigmond Gimnázium új törökvérszi úti épülete.

Az új Baár-Madasban 1990 szeptemberében 3 első és 1 második osztályban kezdődött meg a tanítás 4 évfolyamos koedukált képzés keretében. 1994-ben a 4 évfolyamos képzés mellett 6 évfolyamos is indult két párhuzamos osztályban. Mind a 4, mind a 6 évfolyamos osztályokban a tanítás az állami gimnáziumi tantervek szerint folyik, azzal a különbséggel, hogy itt a hitoktatáson való részvétel mindenkinek kötelező. Természetesen ehhez biztosítják a megfelelő felekezeti hittanárt a nem református vallású tanulók számára is. A gimnázium első igazgatójává dr. Bibó Istvánt nevezték ki, aki az iskola újjáalakításában is jelentős szerepet töltött be. A hitbeli nevelés mellett a mai Baár-Madas más hagyományokat is át szeretne venni elődjétől. Erről így nyilatkozott dr. Bibó István: „Feltétlenül folytatni szeretnénk azt, hogy tehetséges, arra való gyerek pusztán anyagi okokból nem maradhat ki. Erre alapítványok, gyülekezetek, magánszemélyek vállalásai teremthetnek lehetőséget. Hagyomány az is, hogy más vallásúak is jelentkezhetnek, és ezeket nem akarjuk megtéríteni reformátusnak. Szeretnénk a hajan volt oktatási színvonalat is továbbvinni, s nagyon szeretnénk olyan lelki tartalmakkal, emberi minőséggel bíró főket kibocsátani, mint a valamikori Baár-Madas és Lónyay gimnáziumok neveltjei voltak.”⁴

Tóth Gabriella

³ U.o.: 31. old.

⁴ *Bibó István*: A lélek fűj ahová akar. Egyház és Világ 1990. 13. sz. 10. old.

ÉVFORDULÓK

Kétszáz esztendeje született Bezerédj István

*Szerdahely, 1796 –
Hidja, 1856*

Egy régi magyar család

Nevüket a források több alakban is közlik, azonban az oklevelek, a családi levelezés tanúsítják, hogy a családtagok zöme – így István is – a Bezerédj alakot használták. Ősüket, akitől a család származását eredeztetik, egy 1257-ből származó oklevél említi először, amelyben IV. Béla király megerősítette a családot egy 1226-ban kapott birtokadományban. Ekkor vették fel nevüket arról a községről – a Zala megyei Bezeréd – ahol a birtokot kapták. Ez az adománymegerősítés bizonyítja, hogy a Bezerédj család egyike a legrégebbi magyarországi nemesi családoknak. Nemesi címerüket 1431-ben kapták Zsigmond királytól. A címer egy rézsutosan balra dőlő pajzs, két mezőre osztva. Az alsó mező színe kék – vizet ábrázol –, benne egy balra forduló úszó oroszlán, mely mellső lábait áldozatára nyújtja, a szájában pedig egy háromágú korbácsot tart. A felső mező színe vörös. A pajzs felső szögletén zárt sisak látható, amelyre mindkét oldalról arany-kék sisaktakaró, vörös-kék koszorúval van leszorítva. E koszorúból is kiemelkedik egy oroszlán, amely a pajzsban ábrázolthoz hasonlít. Hazánk történelme folyamán a család tagjai szinte minden korban kivették részüket a különböző ellenségekkel vívott harcban. Egyes alakjai szabadságharcainknak is aktív résztvevői voltak. – Bezerédj Mihály és György 1526-ban a mohácsi csatában estek el egy év múlva, Szeged alatt, a Cserni Jován elleni harcokban pedig Bezerédj Ferenc vesztette életét.

A család a török elől menekülve jutott el Sopron megyébe. Bezerédj (Vörös) Gergely 1588-ban előbb Szerdahelyen, majd Szentmiklóson – a két község, amelyet az Ikva választ el egymástól, 1906-ban Fertőszentmiklós néven egyesült – vásárolt birtokot a Nádasdyaktól, akikkel rokoni kapcsolatban voltak. Az 1597. április 26-án kelt kapuvári urbárium olvasható, hogy Szent Miklós mezővárosban a „Nap Enézett felől valo Seller Vczában – található (R.G.) – ...henyessy István helyeért Bezerédj Aszszonyom Birja, ez után minden igazságával tudni illik, az ki helyben Sagody Uram lakik, mert ez volt az henyessy István hele.”¹

¹ Mikó Sándor: Az 1597. évi kapuvári urbárium III. rész. Soproni Szemle, 1992. 4. szám 333-355. old.

A birtokot vásároló Bezerédj Gergely még a XVI. században felállított birtokának közelében egy Pájdalmas Szűzanya-szobrot, amelyet a vihar ledöntött – nem sokkal a felállítása után. A talapzat összetört, maga alá temette a szobrot. A vihar elmúltával a falubeliek legnagyobb csodálatára a romok közül épen került elő a szobor. E csodának hamar híre ment a környéken, s a szobor az újból felállítása után már a XVII. századtól búcsújáró hely lett. A mondák szerint, több béna beteg meggyógyult a szobornál. A község 1903-ban egy kör alakú kápolnát építtetett a szobor fölé.

Bezerédj Gergely leszármazottai 1689-ben megosztzkodtak a birtokon. Ekkor a család két ágra, a szerdahelyi és a vámoscsaládi ágra szakadt. Szerdahelyt és a hozzá tartozó birtokokat Mihály, míg a Vámoscsaládhoz tartozó birtokokat az 1638. február 22-én Szerdahelyen született Zsigmond kapta.

A IV. Bélától kapott ősi birtoklevelet sokáig a kapuvári várban őrizték. E levél azonban I. Murád szultán hadjáratakor elégett. Ezt bizonyítja az I. Lipót által 1677-ben kiállított adománylevél, amely hivatkozik az ősi adománylevélre, valamint utal annak elpusztulására is. Lipót e levélben megerősítette a Bezerédjeket hűségükért birtokaikban.

A XX. század második évtizedében Bezerédj Pál megbízásából Bodnár István és Gárdonyi Albert könyvet írtak Bezerédj Istvánról. Adatgyűjtésük során ők még átnézhettek a szerdahelyi kúriában őrzött családi iratokat, látták és leírhatták az udvarházat kívülről és belülről is. Említik, hogy a kastély emeleti öt szobájában van „bezárva a szép családi múlt”. Ennek a múltnak a kisebb része 1919-ben pusztult el. 1919. márciusa után a kúria a vörösök laktanyája lett, akik „elbántak” a családi levéltárral. „Feltörték az évszázados, szép pántos ládákat, sorjában szedték ki belőle az iratokat begyűjtásra. Mire a proletárdiktatúra megbukott, arra a köz nagy kárára feldolgozták a levéltár adatait.”² Az iratok zöme és a könyvtár 1945. után tűnt el.

Ifj. Bezerédj István fiatalsága

István születésekor édesapja az alábbi bejegyzést írta a családi naplóba: „1796-ik Esztendő Október Hónapjának 28. napján délelőtt 10 1/2 órakor a Mérték jelbe született István K. Sándor fiúnk. Kinek keresztatya Nagy Sándor az ő Öregattya, a keresztanya pedig Gindly Sophia az Atyának való Nagy anyja.”³ Két év múlva, 1798. április 15-én megszületett a család második gyermeke, Pál is.

A két gyermeket a szülők nagy szeretettel nevelték. Előbb házi tanítójuk volt, Ruzsa János személyében. Korán megtanultak magyar mellett németül és franciául is. A testvérek 1804-ben hagyták el „a szerdahelyi kúriát, a Perente-erdőt, a kúriaudvar öreg, évszázados gesztenyefáit”, ahol sokszor hallgatták azt a „sok-sok hadititkot, amelyek Rákóczi legvitézebb brigádérosának, a jobb sorsra érdemes Bezerédj Imre vitézi tetteiről szóltak. Sopronba mentek Kiss Jánoshoz, a katolikus főgimnáziumba.”⁴ A szülői házban a gyerekek megismerték nemcsak a szülők iránti tiszteletet, szeretetet, a jó testvéri kapcsolatot, hanem az embertársaik iránti megbecsülést is, legyenek azok akár jobbágyok is. Míg Szerdahelyen éltek, együtt nevelkedtek a jobbágygyerekekkel. A későbbi időkben nem egy levél tanúskodik arról, hogy a katonakorban lévő jobbágylegények szinte baráti hangon leveleztek az úrfiakkal.

A katolikus főgimnázium után Pállal együtt beiratkoztak a Pozsonyi Jogi Akadémiára, amelyet István 1815-ben jeles eredménnyel végzett el. Előbb három hónapig Sopronban volt gyakornok a vármegyénél, majd egy évig Veszprémben dolgozott a család vámoscsaládi ágából született Bezerédj György mellett, aki később az apósa lett. Hogy ismereteit bővítse, 1816-ban Pestre ment Felsőbüki Nagy István mellé. Az itt eltöltött

² *Rozsonits Géza: Fertőszentmiklós monográfiája* (kézirat) 110. old.

³ U.o.

⁴ U.o.

idejéről írta 1817. szeptember 25-én Márkus Ignác udvari tanácsos: „Bezerédj István a királyi ítélőtáblán, mellette mint hites jegyző kifogástalanul, nagy megelégedésre működött, az 1816. évi Szent István napi köztörvényezési határidőtől.”⁵

Tanulmányai alatt feljegyezték róla, hogy kitűnően rajzolt. Pl. lerajzolta a „Sobri világ idejében” címmel a gonosztevőket azzal a céllal, hogy családjá felismerje őket, és óvakodjék tőlük. Később is szívesen rajzolt. Több, az országgyűlésről küldött levelében is szokott rajzot küldeni. Amikor 1849. után az Újépületben raboskodott, ott is rajzolt. Szerette a filozófiát, az irodalmat, a magyar történelmet, sőt, „a zongorát is kitűnően kezelte”, bár nem annyira, mint Pál öccse. A zene szeretete élete végéig megmaradt. Baráti viszonyba került Liszt Ferencsel, amit levelek is bizonyítanak.

A családalapítás, családi élet

Bezerédj Györgynek – akinél István gyakornokoskodott – leányai, Amália, majd Etelka voltak István feleségei. Édesanyjuk Szegedi Antónia volt, húga Szegedi Rózának, Kisfaludy Sándor feleségének. A kámi birtok így került a Bezerédj-család kezére. Amália 1804. április 15-én született Vas megyében, Szentivánfán.

István 19 éves, amikor veszprémi tartózkodása alatt megismerkedett a távoli rokon 13 éves Amáliával. A fiatalok az esküvő után Hidjára költöztek. Amália élvezte a gazdaasszonyi teendőket, büszke volt kertjére, a virágaira. A legboldogabb azonban akkor volt, amikor háziasszonyi teendőitől megszabadulhatott, és László öccse, Pál sógora és Augusz Antal kérésére zongorához ülhetett. Hidja csendjét ezután gyakran felzavarták a vidám társaságok. Vadászatok, vendégeskedések, nagy ebédek, balatonfüredi nyarak, szekszárdi megyebálok és a badacsonyi szürettek között teltek napjaik. A társaságoknak mindig Amália volt a központja. Az ifjú feleség kedvenc virága az ibolya volt. Férje számtalan levélben küldött egy-egy szálát neki, ha távol volt. Levelezésükből nemcsak az tűnik ki, hogy nagyon megértik egymást, hanem az is, hogy köztük nemcsak testben, hanem lélekben is megvan a teljes harmónia, a lelki egyensúly. Bezerédj István leveleiben már 1822-ben találunk utalást felesége betegségére. Ettől fogva szinte állandóan emlegeti a „reumás alterációt, a hurutot”, amely sokszor kiújul Amáliánál.

Amikor 1830-ban Bezerédj Istvánt országgyűlési követé választották, Amália is Pozsonyba költözött. Azonban „nem tesz jót a pozsonyi éles levegő” Amáliának, ezért István az orvosok javaslatára egyik helyről a másikra viszi, „enyhébb levegőjű helyeket” keres neki. Pozsony, Sopron, Szerdahely, Szentmiklós, Kőszeg, Senye, Kápolna, majd 1835. őszén újból Pozsony lesz az állomások színhelye.

A „szomorú házaspár” életét időközben mint a felhők közül előtörő napsugár, „nagy öröm aranyozza be”. Tizenhárom évi házasság után 1834. május 7-én Pozsonyban megszületett Flórika, a „diétai kislány”, ahogy édesapja nevezte. A jó barát Deák Ferenc pedig „kis mátkájá”-nak hívta. Hozzá írta később Vörösmarty Mihály a Mese a rózsabibóru-Bezerédj Flórikának című vesét. Amália egészsége a szülés után sem állt helyre, hanem egyre rosszabbodott. Egészségesebb perceit lekötötte kislánya nevelése, a festegetés, a zenélés és az olvasás. Sokat volt egyedül kislányával, mivel Istvánt elfoglalják az országos ügyek. A magány, a betegség, gondolkodásra készítő évei sok-sok tervet érleltek meg benne. Előbb németül, majd magyarul kezd írni. Néhanéha zeneszerzéssel is foglalkozott. Később – már Amália halála után – „Bezerédj István úgy állított örök emléket feleségének, hogy kéziratait, írásait rendezte, megjelentette, s így Flóri könyve egy nemzet kincse lett.”⁶

⁵ U.o.

⁶ Kuruc Rózsa: Bezerédj Amália és Bezerédj István a gyermekekért. 1994. 16. old.

Máli – a családban csak így emlegették Amáliát – állapota az 1837-es levelek tanulsága szerint egyre súlyosbodott. „...szegény Málim azonban fájdalom, napról-napra inkább hanyatlak, és bár láza majdnem egészben megszűnt, de a gyengeség s egyéb rossz szimptómák igen nevelszenek”. (1837. szeptember 18.)⁷ Három nap múlva, 1837. szeptember 21-én Máriavölgyében véget ért a hosszú-hosszú haldoklás. Bezerédj Amália nemes szíve megszűnt dobogni. Hidján temették el. Alig két hónappal Amália halála után meghalt István szeretett édesanyja is. E kettős fájdalom teljesen összetörte lelkét, fásultság vett erőt rajta. 1837. végén két olyan nő távozott el életéből szinte egyszerre, akiket a legjobban szeretett.

Hogy „felejtse”, belevetette magát a munkába, a politikába. Már Amáliát is a húga, Etelka ápolta, s most, hogy István sokat van távol, Flórikát is ő neveli. A Bezerédj lányok szigorú erkölcsű édesapja azonban nem tartotta helyesnek azt, hogy Etelka egy fedél alatt éljen sógorával, ezért hol Szerdahelyen, hol Kőszegen, majd Pesten éltek a kislánnyal. István Hidján maradt. Azonban sokszor találkoztak. Hol ő látogatta meg kislányát, hol Etelka vitte le Flórit Hidjára. A találkozások között leveleztek. Flórika is szokott írni édesapjának, hisz édesanyja már három éves korára megtanította vele az ábécét. A levelek és a találkozások egyre közelebb hozták egymáshoz Etelkát és Istvánt.

1843-ban ismét bánat köszöntött be István házába, július 1-én meghalt édesapja. E fájdalom nagyságát még fokozta a Flórikáért való örökös aggodalom, ugyanis a kislány sokat betegeskedett. Ebben az évben egy daganat keletkezett a nyakán, „amelynek előbb az orvosok csak kisebb jelentőséget tulajdonítottak, pedig ez már a korai halál első csirája volt”.⁸ A következő évben Flórika egyre többször belázasodott. Az orvosok levegőváltozást javasoltak. Etelka ebben az évben több helyen is lakik a gyermekkel, azonban hiába a gondos ápolás, a törődés, a gyilkos kór 1844. december 5-én legyőzte a gyenge gyermeki szervezetet.

Bezerédj István december 6-án szomorú hírt közölt testvérével. „Az Úristen keze megnehezedett rajtunk. Flóri – tegnap megholt! Azonban bármilyen nehezen essék is, Isten végzése ellen zúgolódnunk nem szabad. Legyen tehát szent akarátja. A kis angyal pedig imádja ötet érettünk, hogy hozzá méltóan élhessem el hátralévő időt és üdvösen készülhessek boldog egyesülésünkre, mire édes szüleinkkel és Málinkkal várnak bennünket. ...Tegnap délután volt utolsó lélegzete. Csendesesen, fájdalom nélkül múlt ki. Még 11 1/2 órakor cukor figurákon örült. Utolsó szava volt: Ó be szép! Mint kis bárány, oly türelemmel szívreható rezignációval volt utolsó napjaiban is. ...Egészen édesanyja nyavalóját képezte magában.

– Édes lelkem Palim, ha szegény ezt megérte volna!”⁹

A levélben arról is írt, hogy majd pár nap múlva a kis koporsót Hidjára viszik, és majd „ő maga teszi el édesanyjához”. Ez december 16-án következett be. Erről Etelkának az alábbi sorokkal számolt be: „Szombaton reggel Hidjára mentünk. Nem írom le édes lelkem, szegény jó Etelkám, ott, mit hogyan találtam és mit tettünk, majd szóval ... és együtt kisírjuk magunkat. Estefelé ájtott Imre, és együtt mentünk szent helyükre, hol édes Málink mellett nyugszik már, virágokkal behintve koporsója, s zöld koszorú a kereszten ... A régi marad meg, virágot sem kellett elpusztítani édes anyjából. Ó édes Etelkám! – de majd szóval és együttlétünkben ezekről ... Most csak keményítsük meg magunkat...”¹⁰ A hidjai temetőben lévő sír egy percig sem volt virág nélkül amíg a férj, és Etelka éltek.

⁷ Bodnár István – Gárdonyi Albert: Bezerédj István I. Bp. 1918. 338. old.

⁸ Bodnár – Gárdonyi im. II. 1920. 122. old.

⁹ Bodnár – Gárdonyi im. II. 1920. 135. old.

¹⁰ Bodnár – Gárdonyi im. II. 1. 1920. 137. old.

Ezt a sok fájdalmat a magánéletben, gondot a közéletben, csak olyan ember tudta elviselni, aki erősen hitt Istenben, aki belenyugodott a Teremtő akaratába, aki élete tragédiáit úgy tudta átélni, hogy azokból erőt merítve mindig valamilyen „jócselekedetet” hajtott végre, példát mutatva a társainak, hogy hogyan kell a szegény nép és az ország bajain segíteni. Amíg Amália élt, addig együtt küzdöttek a nemes célok megvalósításáért. Amália halála után, 1848. június 10-én Tolnán feleségül vette Bezerédj Etelkát. Benne is olyan társra lelt, akivel tovább folytathatta az Amáliával megálmodott tervek megvalósítását. Bezerédj Etelka emberi nagyságát méltóképpen mutatja be Arany János, a Jóságos özvegynek című versében.

A hidjai kastélytól – amely ma teljesen romban van – nem messze lévő temetőben nyugszanak. A fekete, derékatört márványoszlop síremléke lévő szöveget Bartal György fogalmazta meg, amely síremléket a második feleség, Bezerédj Etelka állíttatta. Sajnos a síremléket Bezerédj István születési évét az 1796-os helyes évszám helyett helytelenül, 1795-tel jelezték.

1846-ban a kisdudóvókat terjesztő egyesület két szomorúfüzfőt ültetett az írónő és kislánya ibolyával szegélyezett sírja mellé. Ma egy nagyon szép kápolna emelkedik a sírhalom helyén. Igaz, hogy még ma is magán viseli, főképpen belül az emberi rombolási vágy eredményét. Az egészben talán az a legszomorúbb, hogy 1945-től napjainkig nem akadt és nem akad senki, aki gondját viselné vagy viselte volna, aki, ha nem is tudta volna meggátolni az idő rombolását, de legalább megvédte volna a vandál kezektől. E kápolna sírboltjában mindnyájan együtt vannak e nagyszellemű, kiváló családnak a tagjai, akik az emberszeretet és a jóság apostolai, akiknek nevére és munkásságára „a feledés egyre sűrűbb fátylát borítja a könyörtelen Idő.”

A gazdálkodó férfiú

A hidjai birtokközpont nem messze feküdt Szekszárdtól. Ne gondolja azonban senki azt, hogy a fiatalokat a korábban leírt szórakozások kötötték csak le. István, az ifjú férj gondos gazda, a feleség, Amália pedig mindennek utánanéző, fáradhatatlan háziasszony. Leköltözésük után Hidja homokos pusztáját Bezerédj István csakhamar „paradicsommá varázsolta”. A homokos talajra erdőket, szőlőt telepített. E munkával bizonyította, hogy a terméktelen homokot termővé lehet változtatni.

Gazdasága a XIX. század első felében mintagazdaságnak számított, hisz megtalálható volt itt a kor minden modern mezőgazdasági eszköze. Malma a legújabb gépekkel volt felszerelve. Az állattenyésztés vezető szerepet játszott gazdaságában. Messze földön híres volt juh- és lótenyésztete. 1824-ben pl. 100 pozsonyi mérő rozsért vett két tenyészkost, amelyeket elküldött Szerdahelyre apjának, „had terüljön ott is a hírek”. A homokos, parlagon fekvő területekre szederfák egész sorát ültette. Már 1831-ben meghonosította birtokán a selyemhernyó-tenyésztést és a hernyóselyem feldolgozását. E munkája sokáig példaértékű volt az egész országban. István halála után ezt a tevékenységet Etelka és ifj. Bezerédj Pál folytatták. A hidjai – kezdetben ötszobás – kúria mellett egy virágzó teleges községet alapított Szedres néven, ahol főleg selyemtenyésztésre szorította és édesgette a lakosokat.

Sikereinek híre hamarosan túlszárnyalta a megyehatárt. Talajjavító módszerét, öntözési kísérleteit, a gyümölcs- és dohánytermelésben, a selyemhernyó-tenyésztésben és feldolgozásban, valamint a juh- és lótenyésztésben elért eredményeit mások is kezdték utánozni.

Nagyon büszke volt arra, – ez több levélből is kiderül – hogy Hidja más képet mutat, mint régen. „Kezdi megérdemelni a kies nevet.” „...egy Szent István napon 28 fajta, saját természetű gyümölcs került a névnap vendéglátó asztalra.”¹¹

¹¹ Rozsonits Géza im.

Bezerédj, a politikus

Hidja nemcsak gazdasági központ lett, hanem a megye, és időnként az országos közelet legjelesebb férfiainak is egyik gyűjtőhelye. Szinte mindegyik reformkori országgyűlésnek a követe 1830-tól Tolna vármegyéből. Kezdetben a rokon Csapó Dániel hatása alatt, később azonban az ellenzék egyik vezetője lett. Olyan barátokat mondhatott magáénak, mint Wesselényi, Széchenyi, Deák, Felsőbüki Nagy, Klauzál, Batthyány, Kölcsey.

A reformtervekért lelkesedő nemes, hazafias eszmékért lángolt, s figyelme az alsóbb néprétegek felé fordult. Ha kénytelen volt távol maradni az országgyűléstől, mert a tisztújításon vereséget szenvedett, akkor is „alkotó, tevékeny, konkrét tettekben valóstotta meg a reformeszméket Hidján, saját kis birodalmában. Kicsiben megalkotta mindazt, amit nem sikerült elérnie az országgyűlésen. Tudása, humánus szemlélete, tettei, szónoki képessége a reformkor közéleti nagyságai közé emelte.”¹²

Az országgyűlésen úgy a kerületi, mint a plenáris üléseken jelentős szerepe volt. Korának minden jelentős kérdését „pártfogolta”. Küzdött az urbéri viszonyok megszüntetéseért, a szólásszabadság, a sajtószabadság, az örökváltság megvalósításáért. A magyar nyelv kérdésének, a kisgyermek-nevelésnek, népnevelésnek állandó szószólója. Küzdött az adó- és váltótörvény igazságosabbá tételéért. Mint hívő katolikus, küzdött a más vallásúak – evangélikus, zsidó – elismeréséért. Harcolt a börtönviszonyok megjavításáért. Deákkal, Eötvössel és másokkal olyan büntetőjogi törvénytervezeteket terjesztettek elő az országgyűlésen, amely a maga korában a leghaladóbbnak számított Európában. Tolna megyében az elítéltek számára „posztógyártásra alkalmas dolgozóházat” állíttat fel, amelyben gondolkodott az oktatásukról, nevelésükéről. Az elmebeteg részére közadakozásból külön kórházat építtet.

Birtokán nemcsak a modern gazdálkodást honosította meg, hanem feltámadt benne az érdeklődés a fejlett mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódó probléma, a jobbágyi állapot megszüntetése iránt is. „Olyan tűzzel szállt síkra az alsóbb néposztályok szociális és politikai állapotának javítása mellett, hogy követérsai őt tréfásan, de jellemzően az Örök Igazságnak nevezték.”¹³ Nemcsak szónoklatokkal, gyakorlati tettekkel politizált, tette magát ismertté. Írásai egyre sűrűbben jelentek meg a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlapban, de gyakran közölt tőle cikkeket a Magyar Gazda is.

Az 1832-36-os országgyűlésen elbukott az örökváltság, az úriszék reformja, valamint a jobbágyok személyes szabadságát biztosító törvényjavaslat is. E kudarcok azonban nem törték meg, hanem újabb erőfeszítésekre sarkallták. Tetteikkel mutatott példát. 1838-ban felszabadította medinai jobbágyait, robot- és kilencedmegváltási szerződést kötött velük. Az 1839-40-es országgyűlésen a jobbágyfelszabadítás kérdésében olyan törvény született, amely megengedte, hogyha a jobbágy tud fizetni és a földesura is hozzájárul, akkor örökre megválthatja magát, illetve a földjét a földesúri tartozások alól. Bezerédj a törvény gyakorlati alkalmazásánál is példát mutatott követérsainak. Alig tért haza a pozsonyi diétáról, máris megkötötte kaszadi jobbágyaival az első olyan örökváltsági szerződést hazánkban, amely a jobbágyi szolgáltatások jelentékeny részét minden ellenérték nélkül elengedte jobbágyainak. A következők – 1843-44-es – országgyűlésen szerepelt a nemesek megadóztatásának kérdése is. Bezerédj ekkor vált az ellenzék egyik legtekintélyesebb alakjává. Kidolgozta az ellenzék taktikáját. Javaslataira az országgyűlés tett egy lépést a zsidók egyenjogúsítása felé, és törvénybe iktatták a nem nemesek hivatalviselési és birtokszerzési jogát.

Nem sikerült azonban előrelépni az örökváltság továbbfejlesztésében, elbukott a közhelyviselés kérdése, és nem szűnt meg az osztrák érdekeket szolgáló vámrendszer sem. Egyedül csak a magyar nyelv hivatalossá tételében értek el teljes sikert.

¹² Kurucz Rózsa im. 1994. 12. old.

¹³ Rozsonits Géza im.

Bezerédj ismét tettekkel bizonyított. 1844. december 16-án – szintén elsőként Magyarországon – önként adó alá vetette személyét és birtokait. E cselekedetével magára haragította maradi szellemű birtokos társait. Még Széchenyi is – akivel pedig baráti viszonyban volt, sokszor ünnepelték együtt Cenken, augusztus 20-án névnapjukat – mondta róla ekkor, hogy „időnek előtt sütötte el a pisztolyt”.¹⁴

„1847. október 9-én Hidján gyülekeztek azok a főurak Batthyány Lajossal az élen, előkészíteni a haza ügyét” olvasható Kossuth 1847. október 7-én Bezerédjnek írt levelében.¹⁵

1848-ban a szekszárdi kerületben őt választották meg képviselőnek az első népképviselési országgyűlésbe. Az itt elmondott beszédei is bizonyítják, hogy tovább haladt azon az úton, amely a haza, a nép felemelkedését biztosítja. „Ne vitatkozásba bocsátkozzunk, hanem ajánljuk meg, amit a kormány a haza érdekében megkíván”. „Meg kell szüntetnünk azon égbekiáltó különbségeket, amelyek a népet igen szegényekre és igen gazdagokra osztja.”¹⁶

1849-ben követte a törvényes magyar országgyűlést Debrecenbe.

A forradalom és a szabadságharc ügyét végig törvényesnek és igazságosnak tartotta és vallotta, kitarzott mellette. Debrecenben csatlakozott ugyan az országgyűlés békepárti szárnyához, „de nem értett egyet azokkal a vezetőkkel, akik Kossuth megbuktatását akarták elérni. A kivezető utat a kompromisszumos megegyezésben látta.”¹⁷

Világos után „nem saját életéért aggódott, hanem barátaiért, s nekik szerzett bűvőhelyet”. Haynau, a „Hyéna, kit a történelem meg fog bélyegezni, mert egy jellemtelen, szennyes, indulatos és vérszomjazó szörnyeteg” elfogatta, és az Újépületbe szállította.¹⁸ 1849. december 1-én, attól félve, hogy a börtönben megvakul, – orvosi vélemények igazolták szembetegségét –, elhagyhatta a börtönt, és pesti lakásába költözhetett, szabadon védekezhetett. A vészbíróság a benyújtott kérvények és védekezések ellenére 1850. június 28-án teljes vagyonek Kobzásra és halálra ítélte.

Megmentésére sokan összefogtak. Széchenyi Döblingben vette a hírt, „ennek a galád eljárásnak” – ahogy nevezte –, és minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy az ítélet végrehajtását megakadályozza. Hasonló módon cselekedett a szabadságharc idejére már elnémitott idős rokon, Felsőbúki Nagy Pál is. De más, több neves közéleti férfi és befolyásos barátai is mozgalmat indítottak megmentésére. Etelka, a feleség, szinte egymás után adta be a kegyelmi kérvényeket a hivatalnokhoz. „Az ítéletet hallva megmozdult a szülőfalu, Szerdahely egyszerű népe is. Mivel az osztrákok nem engedték meg, hogy a volt jobbágyok kegyelmi kérvényt juttassanak el a császárhoz, kedvelt parasztjai gyászruhába öltöztek, és templomi zászlók alatt a máriacelli búcsújáró körmenetbe tömörülve, az Uram, irtalmazz Nekit!-t énekelve indultak útnak, hogy a császár elé járulva kegyelmet kérjenek volt uruk számára. A menet azonban nem ért fel a császárvárosba, mert Bécsújhely előtt megállította a szerdahelyieket egy járőr. Ekkorra ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy a parasztok nem Öregcellbe, hanem Bécsbe indultak, a császárhoz. A hír Bécsbe is eljutott, a császár is tudomást szerzett a körmenet valódi céljáról. Magához kérte a Bezerédj pör aktáit, és megkegyelmezett a halálra ítélt földesúrnak. Egy kikötés azonban volt. Bezerédjnek el kell hagynia Sopron vármegye területét. Ez a kis történelmi monda maradt fenn a XIX. századból a szülőfaluban Bezerédj István halálos ítéletével kapcsolatban.”¹⁹

¹⁴ Rozsonits Géza im.

¹⁵ Kurucz Rózsa im. 1994. 13. old.

¹⁶ Kurucz Rózsa im. 1994. 23. old.

¹⁷ Rozsonits Géza im.

¹⁸ Kurucz Rózsa im. 1994. 14. old.

¹⁹ Rozsonits Géza im.

A sok erőfeszítés, és talán a szerencse is segített abban, hogy Bezerédj kegyelmet kapott. „Haynaut 1850. júliusában visszahívták. Elbocsátásáról már korábban értesült, s a kormány iránti bosszúból számos katonai és politikai fogolyt megkegyelmezett, köztük Bezerédj Istvánnak is.”²⁰ Bezerédj július 5-én kapta meg a hírt, hogy halálbüntetését elengedték, és visszatérhetett otthonába, ahol szigorúan ellenőrizték szinte haláláig minden lépését. A kegyelemmel örökös politikai hallgatásra ítéltetett. A hátralevő éveket csendes visszavonultságban élte le hidjai birtokán gazdálkodva. „...a munkában talált megnyugvást, tolla elnémult, nemzetéért, az örök igazságért nem hallatta többé szavát.”²¹

1853-ban súlyos betegségen esett át. 1855-ben lovaglás közben lóva levetette, s az ekkor elszenvedett belső sérüléseket nem tudta kiheverni. 1856. március 6-án, életének 60. évében tért örök nyugalomra a jobbágyok, a szegény nép, az elnyomottak és jogfosztottak igaz barátja, a jobbágyfelszabadítás előharcosa. Neve összeforrt a reformkor nagy alakjainak nevével. 1856. március 9-én temették el a hidjai temetőben. Utolsó útján csak néhány jó barát kísérte.

Horváth Mihály – a kortárs történetíró szerint – „abban kereste és találta meg búsult lelkének vigasztalását, hogy a hajótörésben, amely a nemzeti függetlenséget, szabadságot, alkotmányt, s minden ősi intuíciót elnyelt valaha, legalább egy mentetett meg: a jobbágyosztálynak biztosított örökbirtok, a polgári jog és szabadság.”²²

Az, hogy ma szobrok, utcák, pedagógiai intézmények őrzik neveiket, csak a kiérdemelt hálaadás az utókortól munkájukért. Bezerédj István születésének bicentenáriumi évében a szűkebb szülőföld, Fertőszentmiklós, amely 1906-ban Szentmiklós és Szerdahely egyesítésével jött létre, 90 éve feledésbe vitte az országban a Szerdahely nevet, május 4-én azzal adózik e nagyformátumú férfiú emléke előtt, hogy tudományos konferenciát szervez az elfelejtett reformpolitikus életéről, munkásságáról. Az ősök iránti tisztelet vezérli az utódokat azzal is, hogy május 5-én újból megáldják a nagyközség temetőjében a konferencia idejére felújított Bezerédj és Felsőbüki Nagy családok őseinek nyolc darabból álló műemlék síregyüttesét.

A népnevelésért

Bezerédj István munkásságában szorosan kapcsolódott egymáshoz, szinte egybeolvadt a politikai és a pedagógia. A legjobb nemzeti politikának a jó nevelést tartotta.

Brunszvik Teréz Angyalkertjének megnyitása és a kor pedagógiai műveinek, főként Wilderspin művének megismerése ösztönözte a Bezerédj családot és baráti körüket arra, hogy Szekszárdon nagyfokú szervező munkába fogjanak egy óvoda felállításáért. Az agitáció és az anyagi támogatások – Bezerédj pl. ötezer téglát és 84 forintot adott – eredményeként 1836 elején a városban megnyílt az első óvoda. A házaspár levelezése elárulja, hogy tele vannak tervekkel a kiseddóvás ügyének továbbfejlesztésére. Hidján már az 1830-as évek elején működött „oskola”. Az óvodára utaló első hírek 1836-ban jelennek meg a levelekben, dokumentumokban.

Ebben az évben nyílt meg a „kisoskola”, a falusi óvodák sorában elsőként az országban, Hidján. „Az úri lak udvarában volt prэшház lőn egy nagyobb és egy kisebb szobává átváltoztatva, mellyekbe egyszerűen, sok előkészület nélkül Wilderspinnek a könyve után a tisztelt két hölgy – Amália és testvére Etelka (R.G.) – a' kiseddóvást s' ezzel egybekapcsolva korosb gyermekeknek is osztályonkénti tanítását egy tanító segédletével elkezdte. Csakhamar sikerült nekik szeretettel és apró kedvezésekkel az intézetbe járást megkedveltetni s' mintegy divatba hozni a cselédek gyermekei között;

²⁰ Kurucz Rózsa im. 1994. 14. old.

²¹ Kurucz Rózsa im. 1994. 15. old.

²² Rozsonits Géza im.

szomszédából is jövének gyermekek az intézetbe, mellynek számára ugyanott készült akkor nagy része a Flóri könyvének, s az mind kevesebb alakot vett fel' s jóékonyságának elismerése és befolyása a' gyermekek szülőin is igen hamar észrevehető lett. Jelenleg – 1842-ben (R.G.) – ugyanazon helyen' s móddal Bezerédj Etelkának gondviselése alatt folyvást fenntartja magát és keletét azon kis intézet, melyben mint tanító jelenleg Pázmán György, ki egy kis ideig a' tolnai képző intézetben is volt és egy segédnö látják el az óvást és oktatást. Ebben a pusztá birtokosának Bezerédj István úr leánykáján és a cselédek gyermekein kívül mások is vesznek részt a' szomszédságból. A' gyermekek száma 40-től 60-ig váltakozik a' mint t.i. a nagyobbakat a mezei munka inkább vagy kevésbé foglalja el, mert nemcsak munkától nem tartóztatnak a' gyermekek, hanem sokszor a' kis nép énekszóval megy seregestől holmi kis dologra, különösen a selyemhernyó tenyésztés idejében. ... Jó folyamatát nem azon csekély költségnek köszöni mellyel természetesen a' pusztának birtokosa visel, hanem azon cselekvő szeretetnek és gondoskodásnak mellyel felállítva lőn és igazgattatik."²³

A magyarországi tanítóképzést már Felsőbüki Nagy Pál is felvetette 1825 körül. A leírát után talán természetesnek tűnik, hogy Bezerédj István fáradozott az óvodai vezetők, az „óvók” képzésének ügyében is. Ennek az aggaszó állapota – tanítóképzés – szinte állandó vita tárgya volt a reformországgyűléseken. „...ennek egyik következetes előterjesztője Bezerédj István volt. 1836-ban kidolgozta a falusi iskola mesterek országos preparandiájának planumát. Ekkor azt remélte, hogy elég befolyásom lesz kivívni, hogy ez a bizottság tervezetében a kisdédóvókra is kiterjedjék.”²⁴ Az indítványt, mint sok más haladó követelményt a kormány nem fogadta el.

Szekszárdon, az óvoda megnyitásának évében terveztek létesíteni egy óvóképzőt is. A körülmények úgy hozták, hogy ez nem ott, hanem Tolnában nyílt meg, mert Festetics Leó, tolnai házát ajánlotta fel a képzőintézetnek. Még ugyanebben az évben – 1836 – megalakult a Kisdédóvó Intézeteket Magyarországra Terjesztő Egyesület, amelynek a vezetősége belátta, hogy a Tolnában működő intézetet nem lehet Pestről irányítani, ezért Tolnában létrehoztak egy fiókválasztmányt, amelynek elnöki tisztségére Bezerédj Istvánt kérték fel, 1837-ben. Bezerédj a gyermeknevelést nemcsak azzal vitte előre, hogy támogatta a szekszárdi óvoda felállítását, hogy Hidján egy „óvoda-iskolát” alapított, hanem azzal is, hogy tevékenységével „döntő hatást gyakorolt a tolnai óvóképző életére, működésére”.

A KIMTE 1846-ban megköszönte addigi munkáját. „Tekintetes Úr volt az, ki midőn még a képző intézet Tolna mezővárosában létezett, az arra felügyelő választmányának elnökségét elvállalni szíveskedvén, ezen tisztében erélyes eljárása által igen hatalmas lökést adott, hogy ezen intézet iránt a honpolgárok kebelében bizalom támadott.”²⁵

István és Amália életében a nevelés, ezen belül is a kisgyermeknevelés volt az egyik központi gondolat. Ezirányú tevékenységükkel, – intézmény – és egyesületszervezés, írói, politikai, pedagógiai, gyakorlati munka – nemcsak Tolna megye fejlődését segítette elő elsőként az országban, hanem e tevékenységükkel szolgálták az ország reformkori nevelésügyi törekvéseit is.

Rozsonits Géza

²³ *Prahács Margit: Zene a régi óvodákban (1828-1960). Zenetudományi Tanulmányok. Szerk: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp. 1953. 523. old.*

²⁴ *Kurucz Rózsa im. 1994. 69. old.*

²⁵ *Kurucz Rózsa im. 1994. 82. old.*

Pável Ágoston, Vas megye polihisztorja

Kettős évforduló adja az alkalmat az egykori tanítvány, Illyés Gyula által „két nép hű fiá”-nak¹ nevezett Pável Ágostonra emlékezésnek. Az idén van ugyanis az ismert költő és műfordító, a neves szerkesztő és művelődéspolitikus, a tudós néprajzos és könyvtáros, a kiváló magyar-latin szakos tanár születésének 110. és halálának 50. évfordulója.

Rövidre, mindössze 60 évre szabott életútja 1886. augusztus 26-án indult az akkor Vas vármegyéhez tartozó *Vashidegkút* (Cankova) faluban a paraszti munkát is végző szabómester második gyermekeként. Mivel az elsőszülött is fiú volt, így az lett a vendek (szlovénok) hagyománya szerint a szülők segítőtje a gazdálkodásban. Így Ágoston kiszállhatott a családi fészekből, ami a szülők akarata szerint iskoláztatás formájában történt meg.

A szlovén anyanyelvű, de magyarul tudó Pável Ágoston 11 évesen, 1897 szeptemberében lett középiskolás diákja a magyar, német és szlovén nyelvterület érintkezési pontján lévő *Szentgotthárd* algimnáziumának. A járási székhelyű település a századvégi években vált várossá, lett a nyugati táj gazdasági és kulturális központja. A gyors és nagy arányú fejlődését elsősorban a város volt szolgabírója, majd országgyűlési képviselője – később pénzügyminiszter, végül miniszterelnök –, a Rátóton lakó *Széll Kálmán* segítette.² Az ő hathatós támogatásával kapott a település *1893-ban gimnáziumot*, létesültek gyárak, alakultak bankok, kereskedések. A gazdasági élet fejlődése nemcsak a helyben-, hanem a környéken lakóknak is teremtett munkahelyet, megélhetést. Ez tette lehetővé, hogy az úgynevezett középosztályhoz tartozó családok gyermekei mellett a *kereskedők, az iparosok*, sőt a környék *földművesei* is nagy számban járták gyermekeiket középiskolába.³ Mint Pável Ágoston példája mutatja, más járásból (Muraszombat, Nemetújvár) is kerültek diákok Szentgotthárdra.

A kosztos diákként tanuló Pável már az első évben bizonyosságát adta, hogy érdemes a szülői áldozatvállalásra, a helyi segélyegylet támogatására: szlovén anyanyelvre ellenére a 28 tagú *osztálya legjobbjaként* színjelesen állta ki az új környezet és feladat sok-sok akadállyal nehezített próbáját.

A tandíjmentességben és étellemezési segélyben is részesedő Pável a Szentgotthárdon eltöltött négy év után Szombathelyen a premontreiek főgimnáziumában folytatta tanulmányait. Az érettségi bizonyítvány megszerzéséig, a nyolc év során olyan fokon sajátította el a magyar nyelvet, hogy ennek nemcsak középiskolai tanára, hanem magas fokú művelője, alkotó ereje legfőbb *kifejező eszköze* lett.

A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán 1911-ben magyar-latin szakos oklevelet szerzett Pável Ágoston előbb *Tordán*, 1913 őszétől *Dombóvárott*

¹ *Székelly András Bertalan – Mukics Ferenc*: Két nép hű fia. Beszélgetések Pável Ágostonról. Kiad.: Állami Gorkij Könyvtár, Vas Megyei Tanács. Budapest-Szombathely, 1986. 112 old.+ 114 old. magyar és szlovén nyelven.

² *Kuntár Lajos*: A várossá fejlődés útja. In: Szentgotthárd. Budapest-Szombathely, 1996. 7-25 old.

³ A községi bencés és a szombathelyi premontrei gimnáziumok után Szentgotthárdon indult a megye harmadik, de első állami gimnáziuma. A Széll Kálmán támogatásával 1893-ban alapított iskolának nagy az irodalma. Az 1947. december 9-től Vörösmarthy Mihály Gimnázium néven működő intézmény a centenáriumi alkalmából – Schreiner Vilmosné igazgató összeállításában – Jubileumi Évkönyvet adott ki. Lásd még: *Kuntár Lajos*: Iskola a Rábán. Szentgotthárd 100 éves gimnáziumának köszöntése. Szombathely, 1993. 35 old.

állhatott katedrára. A dalban is megénekelte városban alakította ki első családi fészket miután 1914. április 14-én házasságot kötött Szentgotthárdon a szintén Vashidegkútról származó Obál Erzsébettel. Az ifjú pár éppen csak berendezkedett új otthonukban, amikor kitört az I. világháború, s a férjet a *harctérre* szólította a behívó.

Pável Ágoston népfelkelő főhadnagy elítélte a háborút, az öldöklést, talán ezért is sebesült meg már az első csatározásokban, hogy a továbbiakban a front mögött kórházakban, majd tolmácsként magasabb parancsnokságokon tölthesse háborús katona éveit. Az egyenruhát levetve, Dombóvárott folytatta a tanítást, „ültette tanítványaiba a magyar irodalom szeretetét, mélységes emberségének szellemét”.

A közismert demokratikus felfogása, a nyíltan hirdetett Ady-kultusza miatt tartották alkalmasnak arra, hogy a Tanácsköztársaság idején tagja legyen a városi közművelődési szakosztály tisztikarának, és hogy *szerkessze a Dombóvári Proletár* című helyi újságot. Iskolája leváltott igazgatója székébe is őt akarták ültetni, ezt azonban határozottan elutasította.⁴

A Tanácsköztársaság bukását követően a Pável ellen is megindított *fegyelmi* vizsgálat eredményeképpen *Miskolcra* helyezték, ez azonban a büntetett *saját kérésére Szombathelyre* irányításra módosult. A határozat megváltoztatása több, de különösen két okból vált kedvezővé „a megtevedt tanár” számára: közelebb került a hőn szeretett szülőföldjéhez és Szombathely bő teret nyújtott sokoldalú tevékenysége kibontakozásához.

A némi túlzással ugyan, de a lokálpatrióták által valós alapon *Nyugat királynője* jelzővel emlegetett Szombathely kulturális élete jóval fejlettebb volt a hasonló nagyságú városokénál. A *Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesülete* szakosztályai – a Szent Márton Céh és a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság –, számos alkotót fogott össze. A múzeumnak és a könyvtárnak is helyet adó *Kultúrpalotában* egymást érték a színházi előadások, a kiállítások, a felolvasások és más rendezvények.

A 31 évesen Szombathelyre került dr. Pável Ágoston hamarosan tagja lett a Kultúregyesületnek, s ennek alkalmazottjaként elvállalta *a könyvtár, majd a néprajzi tár* vezetését. Az előbbi rendezte és leleményes akcióval Dunántúl egyik legnagyobb közkönyvtárává alakította, az utóbbit pedig saját és mások munkájával gazdag gyűjteménnyé fejlesztette. Aztán *a múzeum vezetésének* gondjából is jelentős részt vállalt magára.

A Dombóvári éveiben *a lapszerkesztés* ízét megkóstolt Pável a harmincas évek elején megkezdte és 1933 elején meg is valósította egy tudományos folyóirat megjelentési tervét. A hely- és művelődéstörténettel foglalkozó *Vasi* (1940-től: *Dunántúli Szemle* 1944-ig az ő szerkesztésében Vas, Veszprém és Zala, 1958-tól *újraindítva*) a szellemében szerkesztve szolgálja az eredeti célkitűzésének megfelelően, Vas megye művelődésügyét.

Az idén 50. évfolyamába lépett, negyedévenként 10 évtérjedelemben megjelenő *Vasi Szemle*, *A Vas megyei Közgyűlés tudományos és kulturális folyóirata* a humán és a természettudományi témákat tudományos igénnyel, olvasmányos stílusban készült írásaival igyekszik hű képet adni a megye múltjáról és jelenéről, ezáltal *jó és hasznos eszköze a vasi honismereti mozgalomnak*.⁶

⁴ *Simon Károly*: Az a hét esztendő... Dr. Pável Ágoston nehéz évei Dombóvárott. *Vasi Szemle*, 1982. 1. sz. 99-113. old.

⁵ *Kiss Gyula*: A Vasi Szemle újraindulása (1956-1959). *Vasi Szemle*, 1978. 3. sz. 321-329. old. – *Nagy Éva*: A Vasi Szemle első tizenegy éve. *Vasi Szemle*, 1993. 1. sz. 4-6. old. – *Kuntár Lajos*: A Vasi Szemle 1958. évi újraindulása és dr. Kiss Gyula. *Vasi Szemle*, 1993. 1. sz. 9-12. old.

⁶ A Vas Megyei Honismereti Egyesület irányításával folyó honismereti munka eredményességét nagyban fokozza, hogy a mozgalomnak két nivós folyóirata van a megyében.

Dr. Pável Ágoston szűkebb szülőföldjét a trianoni diktátum Jugoszláviához csatolta. Az országhatár, különösen a Titó-ellenes szovjet politika megnehezítette, de *nem szakította meg Pável és családja, valamint a szlovén nép közti szoros kapcsolattartást*. Fordításaiban több jelentős szlovén, illetve magyar szépirodalmi művel ismertette meg a két népet. Az anyanyelvén olvasott irodalom tolmácsolását akkor sem szüntette, amikor e tevékenységért a sovinszták részéről bántalmazások érték mindkét oldalon.

A nagypolitika irányváltása után, a „két nép hű fia” és tevékenysége lett előbb csak Vas megye és a Muravidék, majd Magyarország és Jugoszlávia közeledésének eszköze. Tény, hogy 1956 tavaszától *a magyar-szlovén barátság* jegyében történtek a Pávelra és munkálkodására emlékezők mindkét országban. Születése és halála évfordulóin előadások hangoztak el, kiállítások készültek, kiadványok, cikkek, tanulmányok íródtak Pável életútjáról és sok irányú tevékenységéről. Az immár 50 éves utóélete során szülőfalujában és Szombathelyen szobor, néhány helyütt intézmény, utca tartósítja Pável Ágoston nevét.⁷

Kuntár Lajos

Néprajzi gyűjtőúton a Nagy-Sárréten

Nyolcvanöt esztendőös lenne Gunda Béla

Tanárommal, Gunda Béla (1911-1994) akadémikussal, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének professzorával, csaknem negyedszázad alatt, a magyar nyelvtérlet számos vidékén jártam közös gyűjtőúton. 1990 nyarán Fejér megyében bejártuk ifjúkorának színhelyeit: Martonvásárt, a ráckeresztúri Szent Lászlópusztát, Tordast. Legutóbb 1992-ben Bodajkon és Bodméren kutattunk. Bodméri gyűjtőútunkról be is számoltam a Fejér Megyei Hírlap hasábjain. Most első közös gyűjtőútunk felidézésével emlékezek a közelmúltban elhunyt néprajztudósra.

Másodéves egyetemi hallgató koromban, 1971 októberében Gunda Béla Professzor Úr nagy örömmel közölte velem, hogy magával visz a bihari Sárrétre tervezett egy napos néprajzi gyűjtőútjára. Nem az első alkalom volt ez a néprajzi terepmunkával való ismerkedésre, hiszen Dám László tanársegéddel már az előző télen elmehettem a hajdúböszörményi szőlőskertekbe, ahol a szőlőspajták népi építkezését tanulmányozta. Túl voltunk már ekkor a Debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet és az egi Dobó István Vármúzeum által a palóc kutatás keretében 1971 nyarán szervezett egyhetes mátraderecskei gyűjtőmunkán is. Vizont Professzor Úrral együtt gyűjteni, terepkutatási módszereit közvetlen közelről megismerni, egy egész napon át társaságát élvezni, magyarázatait hallgatni eddig még nem volt alkalmam. Debrecenből az egyetem terepjáró gépkocsijával kora reggel indultunk a bihari Derecske, Berettyóújfalu irányába. Professzor Úr már az első faluban, Mikepércsen felhívta a figyelmemet az utca vonalában álló górékra, magtárakra, kamrákra. Figyelemfelhívása nyomán később nagy érdeklődéssel olvastam a Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1973-as kötetében Dankó Imre tanulmányát, amelyben a jellegzetes bihari épületelhelyezkedést mutatta be.

A kutatóút során Professzor Úr elsősorban a pásztorok megajándékozása témakö-

A számonként 10, illetve 6 ív terjedelemben megjelenő Vasi Szemle, ill. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények egymást kiegészítve, több közös szerzővel szolgálja a szülőföld, a hon jobb megismertetése ügyét.

⁷ Vas megyének kevés Pável Ágostonhoz hasonló gazdag és tartós utóéletű fia van. Kuntár Lajos: Pável Ágoston utóéletéről. Vasi Szemle, 1996. 1. sz. 5-12. old.

rében érdeklődött. Derecskén megtudtuk, hogy a csürlésnek nagy ünnepeken, például húsvétkor, *dúckalácsot* adtak. Bakonszegen is húsvétkor, pünkösdkor minden gazda egy *dúckalácsot* adott a pásztoroknak. Akadt olyan pásztor is, aki a nagy ünnepeken kapott rengeteg *dúckalácsot* elvitte eladni Biharnagybajomba. Az a gazda, aki nem adott *dúckalácsot* az adott egy *porció* (1/4 liter) pálinkát. A gazda neve napján és disznóöléskor is pálinkával vagy borral kínálták meg a kihajtó *kondást*, *csordást*. Fiatal állatok legelőre szoktatásakor adtak egy kis szalonnát a pásztoroknak. „Adok egy kis szoktatót” – mondta ilyenkor a gazda vagy a gazdaasszony. Abban az esetben, ha hazakísérte a kondás a kocát, hogy az úton meg ne fialjon, adtak neki borralvalót. Ha a tehén *folyatóban* volt, s ezt a csordás jelentette a gazdának, akkor pénzt kapott vagy borral kínálták meg. Fizetségként minden disznó után kapott a kondás egy kenyeret és egy *harmadrészes* kosár (kb. 10 kg) búzát.

Bakonszegen megnéztük Bessenyei György kúriáját. Akkor elcsodálkoztam azon, hogy a Bécset megjárt testörköltő bihari birtokán ilyen kis földfalú, nádtetes házban élt. Ma már tudom, hogy a XVIII. század végén ez még előkelő háznak számított. Kazinczy Ferenc is azt írta a *Pályám emlékezetében*, hogy nagyapja, Bossányi Ferenc, Bihar vármegye főszolgabírája és országgyűlési követe „náddal-födött, vályogból rakott házában patriárkai felsőséggel éle.”

Darvason adatközlőnk, Nemes Bálint így beszélt a pásztorok megajándékozásáról: „A kalács neve *dúc*. Egyik nagyobbat sütött, mint a másik. A nagy ünnepek közül csak a húsvét és a pünkösd esett bele a kihajtásba. Ilyenkor reggel már a *dúckalácssal* várták a kondást és a csordást. Amikor bebűgött a disznó, ezt jelentette a kondás a gazdának, akkor is kapott pénzt, a gazda meg bejegyezte a naptárába. Amikor először hajtotta ki a malacokat a fialás után akkor is kapott egy kis szoktatót. A pásztoroknak a kihajtott állatok darabszáma után fizettek. A nyári és a téli kenyér a bérükben volt. A *nyári kenyér* egy egész kenyér és 10 kg búza, a *téli kenyér* egy fél kenyér és 10-20 deka szalonna volt egy-egy állat után.”

A pásztorok megajándékozása témában Professor Úr egy kis kérdőívet is összeállított, amit a gyűjtőútát követően lemásoltam, s a következő nyári szünetben szülőfalumban, a Fejér megyei Zámolyon is felgyűjtöttem. Zámolyon karácsonykor ajándékozták meg a pásztorokat kaláccsal, borral, ahogy arról földim, Csanádi Imre is megemlékezett *Karácsonyi pásztorok* című versében:

Karácsonyi pásztorok,
pásztorok,
azok pattogtatnak,
azok durrogatnak,
azok túlkölgetnek,
azok tutulgatnak,
azok kolompolnak,
azok csilingelnek,
zörgetik a kikapukat,
háborítják a kutyákat,
házzól házra járnak,
pohár borért köszöntenek,
kalácsért kántálnak.

Zámolyon gyűjtött anyagból később írtam egy kis cikket. E cikk írására készülve fedeztem fel Ujváry Zoltán *Varia folkloristica* című könyvének egyik tanulmányát, amely a pásztorok megajándékozását mutatja be a magyar nyelvterület számos helyéről. A tanulmány illusztrációinak sorában jelent meg Professor Úr egyik klasszikus néprajzi fotója a törökkoppányi (Somogy megye) kanász megajándékozásáról. Eszerint

a témára még az 1930-as években tett törökkoppányi gyűjtőút alkalmával figyelt fel. Kérdőívét 1976 óta a Fejér megyei ifjúsági honismereti táborokban is használtuk, azt gyakran az önkéntes néprajzi gyűjtőknek is kiadtam, így a pásztorok megajándékozásával kapcsolatban elég szép anyag gyűlt össze a Fejér megyei falvakból.

Élvezettel hallgattam a gyűjtőút során Professor Úrnak a tájhoz, egy-egy településhez, személyhez fűzött magyarázatait. Berettyóújfalun áthaladva említette, hogy ez a település a két világháború közötti időszakban Csonka-Bihar vármegye székhelye volt. Itt működött megyei levéltárnokként Nadányi Zoltán, a híres költő, a *Bihar vármegye* című monográfia szerkesztője. A táj kapcsán felhívta figyelmemet Szűcs Sándor *A régi Sárrét világa* című könyvére, valamint két „rég bihari író”, Osváth Pál és K. Nagy Sándor munkásságára. Osváth és K. Nagy életművének bemutatását Professor Úr a következő tanévben Dankó Évának adta ki szemináriumi dolgozati témaként. Dankó Éva jól sikerült dolgozata meg is jelent a Szűcs Sándor néprajzkutató 70. születésnapjára 1973-ban kiadott *Bajomi krónikában*.

Gyűjtőútunk végén a bihari Nagy-Sárrétről átmentünk a békési Kis-Sárrétre. Szeghalmon utaztunkban Professor Úr felidézte Péter András, a helyi parasztnábob emléket, aki a környék tehetséges parasztfiataljai számára gimnáziumot alapított. Péter András alakjával így később már ismerősként találkoztam Féja Géza *Viharsarokjának* lapjain.

Utolsó állomásunkon, Füzesgyarmaton Hegyesi János népi író látogattuk meg, akinek első verseskötete *Zord időben* címmel 1942-ben éppen a szeghalmi Péter András Gimnázium kiadásában jelent meg, Sinka István előszavával. A Nemzeti Parasztpárt 1944-ben Hegyesi Jánost delegálta a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd a Budapestre költözött Nemzetgyűlés jegyzője, 1949-ig országgyűlési képviselő volt. A Parasztpárt felszámolása után visszaköltözött falujába. Tátott szájjal hallgattam az értelmes parasztember szavait, meghatódva vettem a kezembe a neki dedikált Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István köteteket. Rádöbbenhettem, hogy a magyar népi mozgalom eszméi, Hegyesi és társai, ha nem verik őket szét, nagymértékben hozzájárulhattak volna egy valóban új Magyarország megformálásához. Gyűjtőútunk októberre, a szüret idejére esett. Volt ahol szőlővel kínáltak minket, Hegyesi Jánosnál óbort, vörösbort ittunk. Ide kíváncsoznak *Szüret* című versének sorai:

Sárgul már a szőlőlevél,
Megérett a gerezdje:
Gyermek, öreg mind egyforma
Vígkedvű a szüretbe.
Megáldott a szőlőtöke.
Az temi a jókedvet.
Gyümölcsébe rejtve adja
Búfelejtő jó nedvet.

A közös gyűjtőút során sokat tanultam, számos hatás ért. Néprajzi anyagismeretem bővült. Tapasztalhattam, hogy Professor Úr igen gyorsan jó kapcsolatot alakít ki adatközlőivel, ami a gyűjtés eredményessége szempontjából igen fontos. A Péter Andrásról hallottak és a Hegyesi Jánossal való megismerkedés a magyar népi mozgalom megbecsülését erősítették bennem. Mindezt Professor Úrnak köszönöm. Köszönöm azt is, hogy egyetemi hallgató koromtól haláláig, mint annyi más tanítványa, teremtő szellemi kapcsolatot építhettem ki vele.

Lukács László

Száz éves a gyulai keretes tűsgát duzzasztómű

Az 1855. évi hatalmas árhullám teljesen elpusztította Gyula városát. Ezért a Helyhatótanács elrendelte, hogy a folyónak a városon kívül kell medret ásni. Az 1856-58-as években közerőkkel megépítették a Gyula-békési nagycsatornát. Ezzel Gyula, Békéscsaba, Békés városából kizárták az élővizet, amit főleg egészségügyi okokból helytelenítettek.

1860-ban a Fehér Körösről leágazó mesterséges csatornával (Nádor-malomcsatorna) kötötték össze a régi medret, hogy egész évben friss vizet kapjon a három város. Száraz nyarakon azonban ez a rendszer nem felelt meg a követelményeknek, mert nem hozott vizet. Ezért elhatározták, hogy a Fehér-Körösön duzzasztóművet építenek, és a gyulai Élővíz-csatornát közvetlenül innen látják el vízzel egész esztendőben.

A gyulai duzzasztómű Poirée-rendszerű, keretes tűsgát. A keretes tűsgát egyszerű kitámasztott gát. Függőlegesen egymás mellé rakott vörösfenyő rudakból – tűkből áll, melyeket tömítő ékek szorítanak egymáshoz. A tűszerű rudak alul a gátfenéken lévő betonküszöbben kialakított horonyba, felül a tűtámasztó állványon átfektetett tűtartó gerendára támaszkodnak. A duzzasztómű tervét 1894-ben a Gyulai Folyammérnöki Hivatal készítette *Gallacz János* (1849-1901) mérnök, királyi műszaki tanácsos irányításával, amelyet a Földművelésügyi Minisztérium hagyott jóvá. 1896 augusztusában elkezdődött az építkezés, a három száraz nyári hónapra tervezték a munka kivitelezését. Ekkor a Fehér-Körös vízhozamát a tápszilipen és az Élővíz-csatornán el lehetett vezetni a Kettős-Körösbe. A gát 1896. október végére készült el. Kivitelezte: Melocco Leonárd budapesti vállalkozó, az építkezés művezetője Pósa Károly vízmérnök volt. Elkészült 48 munkanap alatt, 62 fő által. Az eltelt 100 év alatt üzemeltetési probléma nem jelentkezett a duzzasztóműnél.

Hazánkban mindössze két keretes tűsgát duzzasztó épült. Az első Gyulán 1896-ban, a második 1905-1906-ban Bökényben, a Hármás-Körös tiszai torkolatánál. Feladata volt a hajózáshoz szükséges vízmélység biztosítása. Ez a duzzasztó 2,5-3 méteres duzzasztást biztosított. A bökényi ma már nem üzemel.

A gyulai keretes tűsgát duzzasztót utoljára szerelték össze 1996 május közepén. Augusztusban szétszerelték, modern, folyamatosan használható „gumigát” épül helyette, ami lényegesen javulást hozhat az Élővíz-csatorna vízellátásában. A régi szerkezet kisebb darabja a parton „szoborként” ipari műemlékként, megmarad.

Mutassuk be a 100 évet üzemelt gyulai keretes tűsgát duzzasztóművet megszűnése előtt, és gondoljunk megbecsüléssel az előttünk járókra, akik tudásukkal helyt álltak a maguk területén. Az utókor hálájaként Gyulán a duzzasztó közelében lévő utcát Gallacz Jánosról a tervező mérnökről neveztük el.

D. Nagy András

A jubiláló gyöngyösi kisvasút

Június 22-én jeles évfordulókat ünnepelt a gyöngyösi Mátra-vasút. 90 évvel ezelőtt nyitották meg a Mátrában a nyírjesi kisvasúti vonalat, 80 éve tértek át a mátrai erdei vasutakon a gőzmozdony vontatására, és 70 éve indult el a közforgalmú személyszállítás a Benei Vasúton, a később Mátravasút néven ismert vonalakon. A hármás évfordulóra, azaz a Kisvasúti Napra két főrendező, a Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány és a Mátra-Nyugat-Bükki Erdő- és Fafeldolgozó Rt. hívta meg a vendégeket.

A hajdani vasutasok iránti tisztelet a múlt egy-egy mozzanatának felidézésére készítenet bennünket.

A gyöngyösiak már a reformkorban vasúti összeköttetést akartak teremteni. Vágyuk azonban még az 1867-es kiegyezést követő gazdasági fellendülés éveiben sem valósult meg. Igaz, 1870-ben Gyöngyös is kapott vasutat, de az csupán szárnyvonal volt, amely Vámosgyörkkel kapcsolja össze a mai napig.

A mátrai vasutak terve később is előkerült, de azok csak helyi érdekű, majd gazdasági, vagy erdei vasutak voltak. Végül is gazdasági vasútként nyílt meg 1906-ban Gyöngyössolymos északi határában a nyírjesi kisvasúti vonal. Mind ez, mind a következő mátrai vonalak lóvontatású gazdasági vasutak maradtak, amelyeken áru- és teherszállítás folyt.

1916-ban fejlesztették a vasúti üzemeket, és áttértek a gőzmozdony-vontatásra. Az első világháború, majd az infláció depressziós éveit a növekedés követte. A mátrai kisvasutak életében jelentős fordulat következett 1926 júniusában a Gyöngyös és Mátrafüred között indított személyforgalommal. Ettől kezdve a kisvasút a gyöngyösiak kedvence lett. Aki pedig az ország más vidékéről idelátogatott, és végigutazott a mátrai vonalon, kedves emlékei közé zárta a kisvasúti élményeit. Már azokban az években mondogatták, ha valaki egyszer is kisvonattal érkezett a Mátrába, a szíve máskor is visszahúzta. Fennállásának 10. évfordulóját a város és a környék lakossága népünnepellyel tette emlékezetessé. 1937-ben 40 846 személyt és 63 t árut szállított a kisvasút, és ezt az eredményt a második világháború sem törte meg, hiszen 1943-ban már 85 427 volt az utasa.

A Mátravasút is sok háborús kárt szenvedett. De a vasutasok áldozatos újjáépítő munkájának eredményeként 1945/1946 telétől megindulhatott a forgalom, 1947 tavaszán a személyszállítás.

Az államosítás után 1949/1951 között – az akkori regionális iparfejlesztési politikának megfelelően – megkezdődött Gyöngyösnek és környékének eltűzött fejlesztése.

Ez a kisvasút hálózatának bővítésére is vonatkozott: vonalhálózatát 46,1 km-re bővítették. Akadt nap, amikor 120 vonatszerelvény közlekedett a vonalakon.

A teherforgalom már az 1950-es évek közepétől csökkent. Ellenben a személyforgalom egy ideig még nőtt is, mert 1958/1961-ben Gyöngyös és Gyöngyössolymos között is megindult a személyszállítás. 1961-ben a városi úttörőelnökség javaslatára a Mátravasút másodikként az országban, úttörővasút lett. A szakszolgálatot 90 főnyi, vasúti vizsgát tett úttörő vette át.

Az 1970-es években hozzáfogtak a Mátravasút vonalainak megújításához, az 1980-as években pedig a létesítményeinek korszerűsítéséhez. Ez a munka Bajcsy Endre, majd Bajcsyné Tóth Ida vasúti vonalfőnöksége idején valósult meg. Mindezek ellenére az 1976-ban elért 555 410 főnyi személyforgalmat nem lehetett megismételni. Az áruszállítás még erősebben visszaesett, olyannyira, hogy 1984-ben meg is szüntették. A Mátravasút – hasonlóan az ország többi kisvasútjaihoz – az 1990-es években válságba jutott. Végül is a Mátra-Nyugat-Bükki Erdő- és Fafeldolgozó Rt. vezérigazgatójának és az Országos Erdészeti Egyesület elnökének, Schmotzer Andrásnak – valamint a Földművelési Minisztérium Erdészeti Hivatalának és a Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítványnak az összefogásával sikerült az erdei vasutakat megmenteni a felszámolástól. Az új pénztámogatásokkal folytathatták a pályafelújítást és a korszerűsítést. 1994/1995-ben a gyöngyösi telephelyen megnyílt az új kocsiszín.

Az utóbbi években ismét növekedett a Mátravasút személyforgalma: 1995-ben már 121 ezer fő utazott. Régi utasai vissza-visszatérnek, és kedvenceinek tábora újjáépül. Érdemes akár Mátrafüredig, akár Gyöngyössolymoson keresztül Lajosházáig utaznia a kirándulónak, mert a változatos táj, az újabb és újabb látványosságok örökre az emlékezetébe vésődnek.

A kisvasúti jeles évfordulók június 22-i rendezvényeinek sorát Szabó Gyula, Gyöngyös polgármestere nyitotta meg. Jelen volt Bogár István, a Földművelési Minisztérium Erdészeti Hivatalának főtanácsosa, Gáspár János, a Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány ügyvezető igazgatója, Bozsó László, a Mátra-Nyugat-Bükki Erdő- és Fafeldolgozó Rt. vezérigazgató-helyettese. Voltak vendégek a szlovákiai Feketebalogból és az ausztriai Bezauból is.

Sok százezer utast és további eredményes évtizedeket kívánunk a Mátravasútnak!

Dr. Misóczki Lajos

A koronázási domb és a nemzettudat 1916-ban¹

Nyolc évtizede, 1916 december 30-án került sor az utolsó királykoronázásra Budán. A Mátyás templomban és a Szentháromság téren lezajlott koronázás után a Szent György téren a koronázási domb volt az utolsó aktus, a kardvágás színhelye. IV. Károly király Szent István kardjával suhint észak, dél, kelet és nyugat felé, jelezve azt, hogy a haza földjét megvédi minden ellenségtől. Lovával a koronázási domb földjén fordult a négy irányba „az egybedombolt rögök hirdették Magyarország történelmét”. S amikor a király almásszürke lován elindul kíséretével a királyi palota felé, a koronázási dombot ellepi a sokaság, s mint a krónikás írja: „díszmagyaros urak, zászlóvivők, katonák, mindenki, aki csak tehetett, leborult a föld mellé és emléket kért tőle... Drága kincsként rejtegette, aki csak tehetett, a szent rögöket...”

Írók, művészek igyekeztek megörökíteni a történelmi eseményt, Móricz Zsigmond írása és Rippl-Rónai József rajza is a koronázási dombról szól. De akadt – szerencsére – a haza földjét jól ismerő középiskolai tanár, Jákó János, aki részletesen leírta az önkormányzatok, megyék, városok által a történelmi emlékhelyeikről válogatott földekhez fűzött magyarázatokat, s ezzel a történelmi Magyarország nemzettudatában élő népi emlékezet akkori áttekintését adja.

Jákó János 1856-ban Kézdiszentléleken született. Középiskoláit Székelyudvarhelyen végezte, diplomáját a Kolozsvári Egyetemen szerezte meg. 1902-ben a budapesti V. kerületi Főreáliskolához került tanárnak, s onnan igazgatóként ment nyugdíjba. A Földrajzi Közleményekben és a Természettudományi Közlönyben jelentek meg tanulmányai. Munkatársa volt az Érdekes Újság kiadásában 1917-ben megjelent Koronázási Albumnak is, ahol „A koronázás története írásban és képmű” című fejezeteket írta. Ebben a következőket olvashatjuk:

„Gyűjtsük egybe az adatokat, amelyek beszámolnak róla: milyen emlékeket hirdett az a domb, amelyen a király a négy kardvágást tette, milyen rögök sorakoztak egymás mellé és hirdették Magyarország ezeréves történelmét. A koronázási dombra a törvényhatóságok a következő történelmi nevezetességű helyekről küldöttek öt-öt kilogramm földet: *Torda-Aranyos megye*: A keresztes mezőről, amely Erdély csaknem minden csatájának színhelye volt. Az Erdély földülására indult Mihály vajda seregeit itt szórták szét, Básta pedig magát Mihály vajdát elfogta sátrában és fölkoncoltatta. Szentlászló községének határából egy úgynevezett Szentlászló-pénzt is küldött a megye. A legenda szerint Szent László, mikor a tatár hadak üldözték, aranyait szétszórtatta a mezőn és míg az ellenség az aranypénzek mohó keresésével töltötte az időt, addig ő seregét megmentette. Mikor aztán serege megmenekült, Szent László kérésére az Isten az aranyakat mind kővé változtatta. A tatárok – így végződik a legenda – a köveket megint eldobálták s ezért van tele a falu határa Szent László pénzével. *Kolozs megye*: A magyarok bejövetele alkalmából Esküllő községben elnevezett Aranyosdombról; Kozmatelke faluból, Barcsay Ákos erdélyi fejedelem sírjáról. *Borsod megye*:

¹ Ennek az írásnak közlésével köszönytűnk Kaposvári Gyula nyugalmazott megyei múzeumigazgatót 80. születésnapja alkalmából (*Szerk.*)

Rippl-Rónai rajza

A mohi pusztáról, az ónodi vár és a diósgyőri vár udvaráról. *Sopron megye*: Az Esterházy-kastély parkjából. A kastélyban időzött egykor Mária Terézia királynő. *Sopron városa*: A koronázási domb földjéből, amelyről III. Ferdinánd király 1626-ban intézte a négy kardvágást. *Budapest székesfőváros*: A rákosi mezőről. *Arad megye*: Óthalom községből, a régi aradi prépostság romjairól és a II. Béla alatt tartott aradi országgyűlés színhelyén emelt óthalom egyikéről; Zsigmondháza község ama területéről, ahol az 1849. évben kivégzett vértanúk bitófái állottak, az 1849-iki világosi fegyverletétel színhelyéről. *Árva megye*: Árva várából. *Bács-Bodrog vármegye*: A zentai Eugenszigetről és a bácsi várromokból. *Baranya megye*: A mohácsi csatatérről; Pécsváradról, a monostor helyéről, ahol az 1000-ik évben a Szent István alapította benedekrendi apátság monostorában volt elrejtve Álmos herceg fia, Vak Béla; Siklósról, ahol a Garayak ősi várában töltötte 1401-ben fogságát Zsigmond király. *Bars megye*: Ó-Bars várudvaráról, az I. Géza király alapította garamszentbenedeki apátságból, a lévai várromról, a nagyvezekényi csatasíkról, Alsó-Várad romjairól, a nagysallói csatatérről és a régi körmöcbányai várról. *Békés megye*: a gyulai régi várból, amely a török támadások idején védőbástya volt az országnak. *Bereg megye*: Zrínyi Ilona és Rákóczi Ferenc munkácsi várából. *Beszterce-Naszód vármegye*: A Hunyadi várhegyről, ahol Hunyadi Jánosnak egyik vára állott, melyben Mátyás király idején Szilágyi lakott. *Bihar megye*: A Bihar község határában fekvő és állítólag Mén Maróth tulajdonához tartozott „Földvár”-ból. *Csongrád megye*: A pusztaszeri emlék mellől és Királyhalomról, ahol 1883-ban I. Ferenc József király időzött. *Fejér megye*: Az Andrásmezőről, amelyen II. Endre 1222-ben kihirdette az Aranybullát. *Fogarás megye*: A fogarasi várból és a zernesti csatatérről, ahol Tököly legyőzte Apaffy Mihály fejedelmet. *Gömör megye*: Murány várából. *Győr megye*: Pannonhalmáról, ahol Árpád fejedelem a bánhidai győzelmes ütközet után megpihent, ahol Szent István király a Szent Benedek-rend

szerzeteseinek közreműködésével állomalakító munkáját végezte és az ottani Szent Márton-kolostort alapította. *Hajdú megye:* A vármegye minden falvából. *Heves megye:* Eger várából. *Hont megye:* A drégelyi várból. *Hunyad megye:* A vajdahunyadi várból. *Liptó megye:* Likava vára udvarából, amely Corvin János liprói hercege volt. *Máramaros megye:* A huszti várból és a Tatárhágóról. (...) *Maros-Torda megye:* A görgényi Rákóczi-kastélyból és a magyarosi csatatérről, ahol 1916 őszén, a román betörés idején, kemény harcok folytak. *Moson megye:* A köpcsenyi várkastélyból. E vár falai között két ízben őrizték a szent koronát. *Nagyküüllő megye:* Hégen község határából, ahol 1916 szeptember 29-én a románokkal heves csata folyt. *Nógrád megye:* A nógrádi, bujádi, kékkői, gácsai, füleki és somoskői várakból, Balassagyármat, Losonc és Romhány határából. *Nyitra megye:* A nyitrai várhegy bástyájának földjéből és a Bajmóc várához tartozó kertben levő sok évszázados hárs alól. A nyitrai vár története tudvalevőleg a honfoglalás előtti időkbe nyúlik vissza. A bajmóci vár udvarán levő hársfát Csák Máté ültette 1301-ben, ez alatt tartották az országgyűlést, amelyen Mária királyné férje, Zsigmond javára lemondott a trónról. Mátyás király fényes lakomákat rendezett, Bocskay István, mint választott király országgyűlést tartott alatta. Rákóczi Ferenc is sokszor fordult meg a bajmóci hárs alatt. *Pest megye:* A tetétleni halmokról, az Árpádhalmról, a Sirató földről, ahol IV. Béla uralkodása idején a lakosság menekedést keresett a tatárjárás alatt; Soltról, ahol Zsolt vezér vára volt; Visegrádról, ahol Salamon király ült fogságban, továbbá Görgey Artúr kedvenc fája alól. *Pozsony megye:* A Morvamezőről, ahol a XIII. században véres csaták folytak, amelyek 1278. augusztusában fejeződtek be a döntő ütközetben. Itt győzte le Habsburgi Rudolf a magyarok segítségével Ottokár cseh királyt. Földet küldött még a megye annak a nagyszombati háznak az udvaráról, amelyben Nagy Lajos király meghalt. *Sáros megye:* Zboró várának, a zborói kastélynak udvaráról, Rákóczi Ferenc Százhársfájának udvaráról; a nagysárosi kastély földjéből: ebben a kastélyban fogták el II. Rákóczi Ferencet. *Somogy megye:* A szigetvári várudvarból és Kupa vezérnek Somogyvár község határában fekvő várromjai mellől. *Szabolcs megye:* A szabolcsi földváról, a guthi apátság helyéről, a kállai, kisvárdai és vajai várakból, a nyírbátori református templom földjéről és Nyíregyháza hősök temetőjéből. *Szolnok-Doboka megye:* A cserhalmi ütközet helyéről, ahol az 1070 évben az Ozul vezetése alatt betört kunokkal Salamon király megütközött. *Szatmár megye:* A majtényi síkról. *Szepes megye:* A szepesi vár udvaráról. *Temes megye és Temesvár városa:* Fehértemplomi Dunaparttól, ahol a hunok táboroztak, ebben a táborban töltötte ifjúságát Attila; Kádárfaluról, ahol Lajos király egyik győzelmes csatáját vívta, Szabadfaluból, ahol Bem és Petőfi táboroztak, a temesvári honvédelem emléké mellől; a temesvári vár sáncaiból (...). *Tolna megye:* A Kajdacs község határában levő sánccoldalból, hol a mohácsi csata után a szent koronát a menekülők néhány napig egy fűzfa odvába rejtették el. *Torontál megye:* A nagybecskereki várból, mely a török világban és a szabadságharcban nevezetes szerepet játszott. *Trencsén megye:* A trencsényi vár udvaráról. A trencsényi vár Szent Lászlót, II. Istvánt, IV. Bélát, Róbert Károlyt, Nagy Lajost, Zsigmondot és Mátyás királyt látta falai között. *Turóc megye:* Znió vára alól, ahová IV. Béla király a tatárjárás idején menekült. *Ugocsa megye:* Halmi községből, állítólag a honfoglalás korabeli elődeink temetkezési helyéről. Az ugocsai Kankó vár területéről, ahol a legenda szerint Kapisztrán János van eltemetve. A királyházi „Nyaláb” várból, mely V. István királyunk kedves tartózkodási helye volt. Salánk községből, a Mikes kútjának nevezett helyről, ahol II. Rákóczi Ferenc utolsó országgyűlését tartotta, végül a vármegyeház kertjéből. *Ung megye:* Az uzsoki szorosban elesett honvédek sírjáról. *Vas megye:* A szentgotthárdi csata földjéről. Ezen a csatamezőn verték meg a magyar vitézek a törököket. *Veszprém megye:* Veszprém város határából, Várhely földjéből, a Szent István idejéből nevezetes Csátárhegyről (itt verte meg Szent István Kupa pogány vezért), Szentkirályszabadjáról (Árpád korabeli falu), Nagyvázsonyból,

Mátyás király kinizsi várából, Szentgálról, a régi királyi vadászok földjéből, Várpalotáról, Mátyás király ősi kastélyának földjéből, Berhidáról, Rákóczi Ferenc országgyűlésének színhelyéről, Enyingről, enyingi Török Bálint szülőföldjéről, Zircről, a magyar keresztény kultúra nevezetes telepéről. *Zala megye*: Kanizsa egykori várának helyéről, Deák Ferenc szülőházából, a Csáktornya melletti Zrínyifalvi erdőből, ahol Zrínyi Miklós költőt és hadvezért vadászat közben egy vadkan megölte, Csobánc várából, a keszthelyi egykori helikoni ünnepek színhelyéről. *Zemplén megye*: Az Ondava, Laborc, Olyka és Ciroka völgyeiből, ahol az 1915. évi kárpáti csata folyt, a zempléni várból, Borsiról, II. Rákóczi Ferenc szülőhelyéről, végül a körömi mezőről, ahol az ónodi országgyűlést tartották. *Zólyom megye*: A zólyomi várból. *Arad városa*: A vesztőhelyről. *Debrecen városa*: A hősök temetőjéből és a Nagy Sándor-dombról. *Győr városa*: A Fűspökvár kertjéből. *Kassa városa*: A Szabadság-térről, ahol a város minden történelmileg nevezetes eseménye lejátszódott. *Komárom városa*: Jókai Mór születési helyéről. *Marosvásárhely városa*: A székely vértanúk sírjáról. *Miskolc városa*: Szemere Bertalan és Palóczy László sírjairól, valamint a hősök temetőjéből. *Nagyvárad városa*: A régi vár kertjéből, hol Szent László király és felesége sírja van. A Kommendáns-rétről, mely a török hódoltság korából bír történelmi nevezetességgel. Szilágyi Dezső volt igazságügyi miniszter szülőházának kertjéből és a Kálvária-helyről, hol a régi történelmi nevezetességű premontrei kolostor állott. *Pancsova városa*: Arról a helyről, ahonnan 30 1/2 ütegeink az 1915. évi Szerbia ellen megindított offenzíva idején több napi tüzelés után elhallgattatták a várost és a vidéket bombázó szerb nehéz ütegeket. *Selmec- és Bélabánya városai*: „Óvár”-ról, mint a város ősrégi történelmi nevezetességű területéről. Az „Óvár” már az Árpádok korában épült, a XV. században s azóta több ízben renoválták. Őrizetül szolgált a városba betörni szándékozó ellenség ellen, most pedig a városi múzeum és okmántár van benne elhelyezve. *Szabadka városa*: A város környékén levő csatatérről, amelyen 1849. március 5-én a szerbek ellen győzelmes ütközetet megvívottuk, a Ferencrendiek kolostorának kertjéből; a kolostor annak a várnak a helyén van, amely egykor Hunyadi János és Hunyadi Mátyás vára volt; végül abból a temetőből, amelyben az e háború alatt elesett hősokeket temették el. *Szatmárnémeti városa*: A Vécsey-ház udvaráról, ahol aláírták a szatmári békét. *Székesfehérvár városa*: Az Árpád-hegyről és az András-gyöpről való. Az Árpád-hegyről vette birtokába Árpád vezér a Dunántúlt, az András-gyöpon pedig az Aranybullát hirdette ki II. Endre király. *Zombor városa*: Idősb Szemző István parkjának fenyves részéből. Szemző István ugyanis kulturális célokra közel egymillió korona értékű vagyont hagyott a városra. *Fiume városa*: A városi torony mellől. *Abauj-Torna megye*: Abaujvárról, ahol egykor Aba vára állott és ahol 1046-ban a Péter ellen föllázadt nép az Oroszországból behívott Árpád-herceget, I. Endre királyunkat fogadta, hogy azután az ország szent koronáját fejére tegye; Rozgonyból, melynek határában Róbert Károly király 1312-ben az ellene pártot ütött Csák Máté hatalmát megtörte; Szádelőről, amelynek közelében a hagyomány szerint IV. Béla király a tatárok üldözése elől menedéket talált. *Brassó megye*: A brassói Czenk-tetőről, ahol a románok 1916-ban, Brassó elfoglalása alkalmával fölrobbantották a millenáris Árpád-emléket (...); a predeáli völgyből, ahol katonáink kiverték a románokat, azon az úton, ahol hős honvédeinknek az 1848-49. évi küzdelmét hirdeti a Tömös-völgyben állított, a románok által most megrongált emlékszobor; (...). *Háromszék megye*: a kökői hídfő mellől, ahol az ágyúöntő Gábor Áron honvédőrnagy 1848 júliusában székely honvédek élén hősi halált halt. *Jász-Nagykun-Szolnok megye*: a szolnoki törökvilágbeli vár helyéről és Damjanich tábornok szolnoki csatájának színhelyéről; a jászberényi kolostorból, ahol a monda szerint Attila sírja van; a karcagi kunhalomról. *Kisküküllő megye*: az ebesfalvi, radnóti és küküllővári történelmi földből. Ebesfalva (a mai Erzsébetváros) I. Apafi Mihály birtoka volt, Radnótról indult el I. Rákóczi Ferenc a fejedelmválasztó országgyűlésbe. Küküllővár

pedig arról emlékeztet, hogy ide hozta II. Apafi Mihály mint birodalmi herceg aráját, Betlen Katát. *Komárom megye*: Bánhida községből, ahol a honfoglalás egyik dicsőséges csatája folyt le Szvatoplukkal, a morva-tót törzsek vezérével. *Szeben megye*: A nagyszebeni csatatér román lövészárkaiból. *Udvarhely megye*: Az 1648-ban újjraépült „Székely Támad” város északi bástyájáról. *Baja városa*: A régi Bodrogvármegye székházának udvaráról; a Duna partjáról, ahol 1848-ban egy ágyúnk elsüllyesztett egy szerb hajót; a petői szőlőkből, ahol Rákóczi hadai vonultak keresztül; a városháza udvaráról. A városháza helyén állott Mária Terézia idejében a Grassalkovich-palota. *Pozsony városa*: Arról a helyről, ahol 1830-ig a magyar királyokat koronázták. *Csanád megye*: A makói Szent István-térről, Szent Gellért püspök hajdani lakóhelyéről. *Csik megye*: A román határról, ahol még a koronázás napját megelőzőleg is kemény harcok voltak az ellenséggel. *Esztergom megye*: Az esztergomi székesegyház dombjának Szent István király kápolnája körüli részéből. *Szilágy megye*: A zsigódi Rákóczi-hegyről, ahol Rákóczi vitézei 1705-ben nagy csatát vívtak a labancokkal. *Újvidék városa*: A római sáncokból; a város határán levő dombvidékről, amelyek a honfoglalás utáni első „Újvidék” romjait őrzik. Itt emelkedett hajdan Petur ispán földvére és kastélya, Peturvárad, a körülötte sorakozó magyar jobbágyfalvakkal, amelyek a mohácsi vész alkalmával pusztultak el; a világháború hőseinek sírjáról. *Krassó-Szörény megye*: Lugosról, abból a házból, amelyben a Magyarországról elbujdosó Kossuth Lajos 1849. augusztus 2-án a szent koronával és a koronázási jelvényekkel az éjszakát töltötte, a bulcsi bencés apátság templomának romjai helyéről; az orsói koronakápolnából, amelyet I. Ferenc József annak emlékére építtetett, hogy 1849 augusztusában ezen a helyen ásták el a Törökországba bujdosó magyarok a szent koronát és a koronázási jelvényeket, amelyre azután 1853-ban itt akadtak rá; Lászlóvára romjai helyéről, amelyet Galambóc városával szemben Zsigmond király építtetett; a temesszlatinai r. kath. templom teréről. A templomot Mária Terézia királynő férje emeltette Károly lotharingiai hercegnek a törökökkel vívott csatából való megmenekülésének emlékére. A karánsebesi Kereszthegyről, ahol a török háborúk idején a karánsebesi vár, Erdély kapuja állott. A ruszskabányai Maderspach Károlyné-emlék helyéről. Maderspachné, aki a szabadságharc alatt a sebesült honvédeket ápolta, a szabadságharc elnyomatása után Ruszskabánya piacán nyilvánosan megvesszőztették az osztrák katonai hatóságok. *Horvát-Szlavonországok* törvényhatóságai a következő történelmi nevezetességű helyekről küldtek földet a koronázási dombra: *Lika-Krbava megye*: Krbavskopoljéből; ezen a csatamezőn verték meg a horvátok Frangepán Miklós és Iván vezérlete alatt 1493-ban a törököket. *Modrus-Fiume megye*: a Grobrucskopoljeről, amelyen Béla király horvát csapataival megütközött a mongolokkal. A csata során Béla királyt elválták a csapataitól és fogságba kerülését egy hős csapat élén három horvát testvér akadályozta meg. *Zágráb megye*: A sziszeki csatamezőről, ahol 1593-ban erdődi Bakács Tamás horvát bán döntően megverte Hasszán boszniai pasát. A sziszeki csata azért világtörténelmi jelentőségű, mert megghiúsította a törökök Zágráb ellen irányuló terveit és megakadályozta a törököket abban, hogy hatalmukat északnyugat felé kiterjesszék. *Varasd megye*: Kneginec várából; ebben a várban időzött 1209-ben III. Endre király, mikor a keresztes hadjáratba indult. *Belovár-Körös megye*: Szent Kriz templomának földjéről. Ebben a templomban ülésezett a horvát országgyűlés; itt írták alá a Kálmán királlyal kötött egyezményt. *Pozsega megye*: a megyeháza udvaráról. Itt fogadta I. Ferenc József király a pozsegai hadgyakorlatok idején Bosznia küldöttségét. *Verőce megye*: Gorjanski várából, Gorjani faluból. Gorjanski Miklós bán itt esett el a Horvát-testvérekkel viaskodva, akik a bán látogatására érkezett Erzsébet és Mária királynékat megtámadták. A lázadók megölték a bánt, a két királynét a dalmáciai Novigradba hurcolták, ahonnan azután Zsigmond király, Mária királyné férje, szabadította meg őket. *Szerém megye*: A Jarak és Mitrovica közötti Száva-partról. Ezen a

mezőn folyt le 1914. szeptember 6-án az a csata, amelynek során a szerbek Timok-hadosztályát megsemmisítették. *Zágráb városa:* Az egykori királyi palotából, amelyet Róbert Károly parancsára az akkori bán 1335-ben építtetett, és a báni palotából. A királyi palotában gyakran időzött Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond király, Mátyás király. A báni palotából annak emlékére küldtek földet, hogy I. Ferenc József király három ízben lakott a falai között. *Eszék városa:* Az egykori eszéki vár helyéről. *Varasd városa:* Mátyás király fiának, Corvin Iván egykori birtokainak földjéből. *Zimony városa:* A zimonyi síkról, amelyről elindulva Hunyadi Mátyás, Savojai Eugen herceg és Laudon Belgrádot elfoglalták. (...)"

A Honismeret olvasói számára hasznos lehet az akkori országkép történelmi tudatának megismerése még akkor is, ha a történelmi kutatás pl. Attila említett kapcsolatait azóta meghaladta. Jegyzetekkel való kiegészítést sem tartottam szükségesnek, mert pl. az Eugen sziget neve könnyen kapcsolható Savoyai Jenőhöz.

Kaposvári Gyula

A csépaiak ősei nyomában Hontban és Nógrádban

*A 80 éves Kaposváry Gyulának,
egykori múzeumigazgatómnak ajánlom tisztelettel!*

Botka Jánosnak Csépa község történetét bemutató könyve (Egy tiszazugi falu, Csépa története, Levéltári Füzetek 3. Szolnok, 1977.), valamint egy munkaközösség által készített, s szerkesztésében megjelent tanulmánykötete (Barna Gábor szerk.: Csépa – tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I-II. Eger-Szolnok, 1982.) igazolta azt a századunkban mindinkább halványuló, ám addig viszont szívósan élő hagyományt, hogy a mai Csépa lakosságának meghatározó része, a csépai családok sokasága Hont, Nógrád és Heves megyék területéről költözött a XVIII. század folyamán mai alföldi lakóhelyére. Botka János megállapítását a munkaközösség 1970-es évek végi kutatásai nemcsak igazolták, hanem újabb adatokkal is alátámasztották, s e történelmi, településtörténelmi, népességtörténelmi kapcsolat kulturális vonatkozásait is feltárták. Így több tudományág sajátos eszköztárával megerősítették az addigi ismereteket. Mindezek a tények bizonyára ismertek is, vagy bárki elolvashatja őket az idézett munkában, ezért csupán vázlatosan utalok az ismertnek feltételezett adatokra.

Néhai Mészáros Lukács bácsi 1974-ben így beszélt a csépai családok eredetéről: *Én úgy hallottam az anyámtul, hogy Csépa lakói valamikor Nógrád megyéből gyűttek ide. Azért is csúfolták őket palócoknak. Egy király, nem tudom már melyik, ezt a falut Möríc generálisnak adta. Ennek a Mörícnek vót öt lánya, ezeket Tercsi, Palotai, Cúc, Szántó és egy Csete vette el feleségül. Ezek az ősi csépai családok. Ezek tótok vótak. Van itt több ilyen név is: Pekárik, Kalcsu, mer a palócoktul hozták a munkásokat. Aszerint az öt család szerint osztották fel a földeket. A szőlők most is így vannak felosztva: Cúc rész, Palotai rész, meg a többi. Zarnóc, Kanyó, ez mind tót név, úgy telepedtek le, hogy hányba, ezt nem tudom.*

A lényegében máig élő hagyományból mit tud igazolni a kutatás, mit a családok eredetéről, s mit Csépa és az északi területek kapcsolatáról? Mészáros Lukács bácsi tévedett ugyan bizonyos családok és családnevek szlováknak minősítésében, ám e tévedése annak halvány emléke, hogy a valamikori telepések között szlovák eredetű családok is lehettek. A kutatások során 1984-ben egy hosszabb akadémiai kutatóút

keretében e kérdéseknek a kibocsátó honti és nógrádi községekben is megpróbáltam utána járni. De lássuk először az említett nemes családok történetét!

Botka János kutatásaiból értesültünk arról, hogy a XV. század végén (1495) Csépa és Szelevény falvakban egy Móricz Péter nevű embernek voltak részbirtokai. A XVI. században a Móricz család végig megtalálható Csépán, sőt, a század végére egyedüli birtokosa lett. Az 1600-as évek középső harmadában (1664) a család egyik leszármazottja: Móricz József császári generális nyert részadományt a faluban. Ennek lányát vette feleségül Tzútz (Czúcz) László, s az ő révén került a község a Czúcz család birtokába, ahol beházasodás révén, leányágon később más nemes családok is birtokrészt szereztek.

Nem Móricz generálistól, ahogy a szájhagyomány mondja, hanem Czúcz László leányaitól származott tehát szét a csépai öt nemesi nemzetség: 1.) Czúcz László, 2.) Czúcz Mihály, leányági örökléssel a Csete család, 3.) Czúcz Orsolya, Szántó Jánosné révén kapott egy ötödöt a Szántó familia, 4.) Czúcz Katalin Zöllei Jánosné lett, de a Zöllei család fiúágon kihalt, részüket a Palotai (Palojtai) család kapta meg, 5.) Czúcz Albert után leányágon az utolsó ötöd rész a Tercsyké lett. Ezek a generációs különbségek tükröződnek abban is, hogy a Czúcz és a Palotai család már az 1720-as, a másik három nemzetség pedig csak az 1750-es években költözött Cséparra.

Származási helyüket is tudjuk, s nemcsak ennek az öt, hanem több más csépai családnak is!

A meghatározó, Csépa község életében mindig fontos szerepet játszó, máig meglévő Czúcz család a Nógrád megyei *Ebeckről* érkezett, s innen származik a *Tarcsányi*, a *Palotai* s valószínűleg a – Csépán ma már csak leányágon létező – *Sárközy* család is. A Sárközy családról tudjuk, hogy a XVIII. században Ebecken birtokosok, ahol leszármazottaik máig élnek. A Botka vagy más néven *Vincze* családot – közelebbi helymegjelölés nélkül – szintén Nógrád megyei eredetűnek tudjuk. Mindkét név, két különböző családot jelölve, máig megvan Csépán. A Hont megyei *Kökeszi* volt az otthona a *Csernus* familiának, s a Csépán ma már szintén nem található *Csepreghyek* a Heves megyei *Nagybátony*ból költöztek új lakóhelyükre. Hont megyeinek (közelebbi adat nélkül) tudjuk a *Jakobey* vagy más néven *Miticzky* családot, a *Korponay* és a *Laczkó* családokat. Egy Gömör megyei család lóci (*Nagylóc*) ágából származnak a csépai *Kaszák*. A *Paczolayak* Nyitra megyéből, a *Rozmís* vagy *Miczen* család Trencsénből, a *Závodszyk* család a Nógrád megyei *Kékköböl* ered. Hont megyeiek a *Varjasyak*, a *Pekárik* család pedig a Nógrád megyei *Ebeckről* és *Kiskürtösről* származik.

Ha az itt említett faluk, települések nevét térképre vetítjük, azt látjuk, hogy elsősorban egy Hont és Nógrád megyék határán lévő falucsoport volt a népesség kibocsátó a XVIII. század közepén. A nagy földrajzi távolság miatt azonban az elszármazott családok és a kibocsátó falvak, azaz az otthon maradt rokon családok kapcsolata gyorsan gyengült. Bizonyos hagyatéki ügyekben ugyan egészen a XIX. század közepéig érdekelték voltak a csépaiak is, ám ezt követően a rokoni szálak elvékonyodtak, majd megszakadtak. A kiköltözés emlékét mindkét helyen a feledés homálya borította, csupán bizonyos mozzanatait őrizte meg a szájhagyomány.

Ezt a 250 éve elhagyott szülőföldet szeretném röviden bemutatni. A terület ma nagyobb részt Szlovákiához tartozik. Lakói magyarok és szlovákok vegyesen. A hegyes-dombos táj természeti szépségeiben, látnivalókban gazdag. Érdeemes felkeresni, meglátogatni, s keresni a kibocsátó ősök nyomát.

Nógrád megye ismertebb előtűnk, nemcsak nevében, hanem valóságosan is. Az országot szétdaraboló trianoni békediktátum elszakította Magyarországtól Nógrád megye *losonci* (Lučenec), *gácsai* (Holič) járását egészben, jórészt a *balassagyarmati* és a *füleki* (Fil'akovo) járást. Csupán a sziráki és a szécsényi járás maradt Magyarországon. Az egykori megyeszékhely, Balassagyarmat nevében is őrzi az egyik itteni leghí-

resebb középkori birtokos család nevét, a Balassákét. Az ő várak volt a mai országhatártól északra fekvő *Kékkő* (Modrý Kamen). Az új országhatárral került idegen uralom alá *Ebeczk* (Obeckov), *Kékkő* és *Kiskürtös* (Malý Krtíš) is, azok a települések tehát, amelyek a XVIII. században lakosokat adtak Csépará. Az első világháború után *Kékkő* járási székhely lett, mígnem az 1960-as években a Balassák fészkeből, a váráról és a Fájdalmas Anya kegyképéhez vezetett búcsújárásairól híres *Kékkőről* a járási székhelyet egy jelentéktelen szlovák falucskába, *Nagykürtösre* (Velký Krtíš) helyezték. Ettől a nagy költségek árán kiépített új járási székhelytől délre fekszik Mikszáth Kálmán faluja, *Szklabonya* (Sklabiná). Mindezekről – és még sok más fontos tudnivalóról – részletesen ír Csáky Károly Nógrádi tájakon című könyvében (1992).

Lehetetlen egy rövid írás keretében a táj minden művelődéstörténeti emlékét, látnivalóját meg csak meg is említeni. Csak emlékeztetek arra, hogy a XVII-XVIII. században országszerte híres volt a *gácsí posztó*, s hogy *Fülek* török hódoltság alatti végvára fontos szerepet játszott ennek az alföldi vidéknek is a korabeli életében. Oda menekítették Külső-Szolnok vármegye és a Jászkon kerületek közigazgatását. *Szécsény* jelentős eseménynek adott otthont a Rákóczi szabadságharc idején, egy országgyűlésnek, s feltétlenül emlékeztetnünk kell a szécsényi ferences atyák hódoltság alatti és utáni nagyon fontos szerepére a katolikus hit megőrzésében és továbbadásában.

Kevésbé ismert Hont megye, a Hont megyei községek története. Főleg azért, mert az első világháború után a megye nagyobb részét Csehszlovákiához csatolták. Magyar közigazgatás alatt csupán az Ipoly alsó folyásának bal partja maradt Szob-Nagymaros térségétől Ipolyvecéig. Az egykori Hont megye nagyjából az Ipoly vízgyűjtő területét fogta össze az északi *Selmecbányától* (Bánska Štiavnica) a folyó torkolatáig. *Selmecbánya* gimnáziumában tanult egykor Petőfi Sándor, s itt működött a még Mária Terézia által alapított bányamérnöki akadémia, a világ első műszaki főiskolája, amely 150 éves selmeci működés után az első világháború végeztével éppen a cseh-szlovák uralom elől menekülve Sopronban, a hűség városában kapott végleges otthont. Belőle alakult a soproni erdészeti és a miskolci nehézipari műszaki egyetem. Hont megye székhelye a határvárossá lett *Ipolyság* (Šahy) volt, amelynek lakossága mindmáig túlnyomórészt magyar anyanyelvű. Hont megyéről több könyve is megjelent az ipolysági magyar katolikus iskola igazgatójának, a kiváló művelődéstörténésznek, Csáky Károlynak (Honti barangolások, 1985., Hallottátok-e már hírét? 1987. – ebben sokat emlegeti Csépat is!, s Szülőföldi vallások, 1989.)

A Hont megyei magyarság a Szekince, a Selmec és a Korpona patakok völgyében messze északra felnyomult. Itt, Ipolyságtól északra, a Selmec patak völgyében van *Felsőszemeréd* (Horné Semerovce), a magyar rovásírás lelőhelyek egyike. A Hont megyén is áthúzódó Magyar érchegység (mai neve Szlovák érchegység) gazdag nemesfém készletére települt rá *Selmecbánya* és *Korpona* (Krupina) szabad királyi városának bányáira és fémfeldolgozására. 1605-ben itt *Korponán* adta ki Bocskai István a hajdúk kiváltságlevelét. E településnek a nevét őrzi a Korponai család. A Korpona és a Litava patakok összefolyásánál fekszik *Palást* (Plaštovce), maig nagy magyar település, a Kunszentmártonban lakos nemes Palásthy család névadó faluja.

Hont megyének a keleti, Balassagyarmat térségében lévő része az, amely telepes rajokat bocsátott ki Csépará. Itt van a Nógrád megyével határos Rieka patak völgyében a Palotay családnak nevet adó három Palojtja: *Alsó- Középső- és Felső-Palojtja* (Dolné, Stredné és Horné Plachtince). Közülük *Alsó-Palojtja* római katolikus, a másik kettő evangélikus. Napjainkban mindhárom település szlovák nyelvű, de a temetői sírköveken olvasható családnevek alapján látható, hogy magyar családok is beolvadtak itt a szlovákságba.

Alsópalojtán pl. ezek a gyakori családnevek: Kucik, Ivic, Toldi, Varga, Slavik, Šanšon, Danič, Tóth, Lackó, Demeter, Katolin, Chrabko, Mlynar, Bartik, Matous. *Középpalojtja* a XV.

században keletkezett település. Gótikus, majd a XVII. században reneszánsz stílusban átépített templomában megmaradt a középkori gótikus harang. A templom ma evangélikus templom, a templomkertben eltemetett evangélikus lelkészek között magyar nevűeket is találunk: pl. Szabó Gyula ev. lelkész. *Felsőpalojtán* csak 1852-ben épült templom, haranglábbal. Temetőjében ilyen nevek olvashatók a sírokon: Samel, Slavik, Španiel, Feranc, Mlynar, Hihal', Melag, Zat'ko, Matiaš, gyakori a Terek (=Török) és az Ondrejko név. *Felsőpalojta* ma mindössze 80 házból álló kis település.

A három *Palojta* csodaszép völgyben fekszik. A Rieka patak völgyét észak felől, *Korpona* felől magas hegyek zárják el a nagy téli hidegeket hozó északi szelek elől. Ezért sajátos, melegebb mikroklímája van a vidéknek. A hagyomány szerint ezért tudtak a környéket is elfoglaló törökök a XVII. században szelidgesztenye fákat telepíteni *Kékkő* környékére, s ide a Rieka patak völgyébe. S ezért terem meg ezen a viszonylag északi területen a szőlő is. A Hont megyei, s nevében az egyik honfoglaló magyar törzs nevét viselő Ipolynyéket pl. szlovákul éppen nagykiterjedésű szőlői miatt nevezik szlovákul Vinica-nak, azaz Szőlősnak. (E falunak a csépai származású Dombi Ferenc a plébánosa!)

Az Ipoly völgyére lefutó lankák falui túlnyomórészt magyarok és katolikusok. Egykor az esztergomi főegyházmegyéhez, a határváltoztatás után pedig a nagyszombati egyházmegyéhez tartoznak. A Csépara szintén lakosokat kibocsátó *Kőkeszi* (Kamenné Kosihy) és *Keszihóc* katolikus temetőjében máig láthatni egy-két évszázados régi sírkövet, amelyet annak idején valószínűleg a helyi birtokos nemesek állítottak. A Keszi névben szintén az egyik honfoglaló magyar törzs neve őrződött meg.

Ebeck (Obeckov) már Nógrád megyében fekszik. Katolikus és evangélikusok lakják. Az evangélikus családok magyarok, közöttük sok az egykori nemes. A falu temetőjében lassan az enyészet martaléka lesz Tihanyi Sámuel sírköve, azé a birtokosé, s azé a családé, amelynek egyedüliként Ebecken többszáz hold birtoka volt. Az első világháborút követő csehszlovák földreform során a Tihanyi család elvesztette birtokára Liptó megyéből telepítettek szlovák családokat, hogy ezzel a falu lakosságának nemzetiségi összetételét a szlovákság javára „javítsák”. A demokratikusnak nevezett csehszlovák földosztás másutt is a magyarok közé telepített szlovákoknak kedvezett, a földosztásból kizárta a magyar földnélkülieket. Így történt ez *Ebecken* is. Mára a falu lakossága a betelepítés révén többségében szlovák nyelvű, csupán néhány család őrzi és ápolja a magyar nyelvet. A faluban magyar iskola nem működik. Tanulságos volt beszélgetni Korenszky Sárközy Ottiliával, az egykor nagyon kiterjedt Sárközy család egyik utolsó élő tagjával. A családi hagyomány halványan őrzi az Alföldre költözés emlékét. Csépat ugyan nem emlegették, de tudnak Tápiószelére költözött rokonokról. Ott valóban élnek Sárközyek, s lehetséges, hogy a Csépara költözött ág is Szelén keresztül érkezett, amely a XVIII. században fontos átbocsátója volt az Alföldre, így a Csépara érkező családoknak is.

Az ebecki hagyományban nem él viszont a Czúcz család emléke. Lehetséges, hogy annak idején minden férfi-ős az Alföldre költözött, vagy pedig azóta halt ki férfiágon a család. Erre a kérdésre csak alapos anyakönyvi kutatások deríthetnének fényt. Az ebecki temetőt végigjárva azonban nagyon sok Csépan is ismerős családnévvel találkozom: Toldy, Mészáros, már szlovákosan is írva Mesaroš, Bartók, Sárközy, Kelemen, Geci, Eged, Hajósi, Slezák, Jarasy, Mičuda, Nagy, Borsányi vagy Borčani, Boroš, Vida, Kocsi vagy Koči, Varga, Mihál', Buša (=Busai), Nagy vagy Nad', Divényi, Samel, Karaba, Kari, Duriš, Terek, Fedeš (=Földes?), Farkas.

Az emlékezet őrzi az egykori ebecki nemesi családok és a nemtelen, azaz jobbágy-családok közti különbségeket, ellentéteket. Ez megmutatkozott az építkezés külsőségeiben is, de abban is, hogy pl. a nemes családok udvaraiban gesztenye, tuja, kőrisfa, nyetata (gyógyfa) volt dísznek, parknak, s ezek a jobbágyok udvaraiból hiányoztak. A

múlt század közepén országleírásában még Fényes Elek is kiemelte a Tihanyi család kertjét. Eltérés volt a két réteg lakáskultúrájában is: nemesi bútoroknak mondják a díványt, a jobbágycsaládoknak csak a lócára futotta. A régi Csépa is kismemesi község volt. Közelmúltjának sok vonatkozása nemesi jogállásával függött össze.

A két település, Ebeck és Csépa kultúrája között van néhány apró, ám nagyon lényeges azonosság. Közülük most csak a kenyérsütéskor kitüremkedett rész *ragancs* nevét említem.

Kétszázötven év nagy idő. A nagy időbeli és tárbeli távolság a származás emlékét elhalványította, elmosta. Ám nem volna fölösleges, ha a kései leszármazottak mindkét tájon, a tiszazugi Csépán és az Ipoly mentén is az elszakadt szálak újrászodrásán fáradoznának. Csépa és Ipolynyék például. Emberségben, magyarságban nagy haszna származhatna belőle mindkét közösségnek.

Barna Gábor

A csallóközi Gúta hagyományairól*

Gúta településtörténete

Gúta a Kisalföldön, a Kis-Duna és a Vág folyó összefolyásánál fekszik, jelenleg több mint 11.000 lakost számláló település.

Első okleveles említése 1268-ból származik *Guta* alakban, majd 1278-ban ismét ebben az alakban fordul elő. 1281-ben Gutha formában említi egy oklevél mely szerint a Szemere nemzetségbeli Bos comes fia Bertalan comes, öccse Iwanka beleegyezésével gútai földjét 2 halastóval az érsek földje között az érseknek adta. Ettől az időtől számítva egészen a jobbágyfelszabadításig Gúta folyamatosan az esztergomi érsekség birtoka.¹ A Gúta helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév német eredetű, a Gut-Keled Árpádkori nemzetség nevéből.²

Egy 1497-ben kelt oklevélben Gútát már mint mezővárost (Oppidi Guttha) említik. Az oklevél szerint Thomas Amadeus de Ferrard esztergomi érseki helynök megállapítja, hogy az érsekséghez tartozó gútai polgárok szálláspénz címén 2 forintot, census (adó) címén pedig 88 forintot fizetnek két terminusban Szent György és Mihály ünnepére.³

A mezővárosi kiváltságok közül meg kell említeni Lajos király 1525-ben kelt oklevelét mely szerint Gúta lakói az egész országban mentesülnek a vámok, és harmincad fizetésétől a hidakon és szárazon egyaránt.⁴ 1557-ben Ferdinánd magyar királytól kapják azt a kiváltságot, mely szerint a gútai lakosokat a város bíróján és tanácsán kívül senki nem ítélteti el, és jószágát le nem tartóztathatja.⁵ 1725-ben Károly királytól négy országos vásár rendezésének jogát is elnyeri a város.⁶

Gúta fekvéséről el kell mondani, hogy a XVI. században még nem a mostani helyén, a csallóközi részen, hanem a Vág túlsó partján feküdt. Ezt ábrázolja Lázár deák 1528-ban keletkezett kéziratós térképe is. Ezt a területet ma a határban a Nagygúta helynév

* A Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályán 1996. áprilisában elhangzott előadások szerkesztett szövege. (Szerk.)

¹ Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. III. 419.

² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 231., 249.

³ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁴ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁵ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁶ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

jelöli. A mostani város helyén is létezett egy település, Kisgúta néven. Van még egy Ógúta helynév is a gútai határ szomszédságában; ma ez a naszvadi kataszterbe tartozik; ennek eredetéről azonban semmi biztosat nem tudunk, a szájhagyomány szerint ez volt Gúta legrégibb helye.

A török uralom alatt Gúta két fontos végvár, Komárom és Érsekújvár közelében felelt, többször került török fennhatóság alá. 1570-ben a török adóösszeírók Nagyútán név szerint 101 fölntött férfit és 40 házat, míg Kisgútán 19 férfit és 17 házat írtak össze.⁷

1663-ban a törökök elfoglalják Érsekújvárt és a portyázó törökök felégetik Nagyútát, ezután költözik át a város végleg mai helyére. Ezt ábrázolja Priami-Merian 1664-ben keletkezett rézkarca.⁸ A rajzon látható a Vág és Duna összefolyásánál egy erődítmény, amelyet a helybeliek csak Békavárnak neveznek. Keletkezéséről keveset tudunk, valószínűleg a török ellen épült földvár volt. Bél Mátyás kéziratban maradt leírásában is már csak az erőd maradványairól beszél az 1730-as években.⁹ Ma már csak néhány földhányás jelzi egykori létét. A XIX. században nagy árvizek idején temetőül használták ezeket a halmokat a gútaiak. A vár egykori alaprajza szolgál alapmotívumként a város 1994-ben felavatott új címerében.

A török kiűzése és a kuruc felkelések leverése után Gúta mezővárosi kiváltságait VI. Károly király megerősíti és újabakkal bővíti. Jelentős fejlődésnek indul ebben az időben, és az 1780-as években már 3500 lakosa volt.¹⁰

A késői feudalizmus időszakában Gúta mezővárosi jogállással bírt és az esztergomi érsekség birtoka volt. A mezőváros olyan település, amely jogilag a szabad királyi város és a jobbágyfalu között állt. A magyarországi mezővárosok kiváltságaikat a nagyrészt a XV. században kapták. A földesúri alávetettség következtében a mezővárosok lakói tulajdonképpen jobbágyok voltak, de városi jellegű kiváltságaik révén jogállásuk és életlehetőségeik tekintetében különböztek a jobbágyfalvak népétől. Leginkább parasztpolgároknak nevezhetők. Sok mezővárosnak, így Gútának is fontos kiváltsága volt; mint azt az egyik előbb idézett oklevél is bizonyítja; hogy lakói a földesúri szolgáltatásokat közösen, pénzben fizethették. Nem kellett híd- és vámpénzt fizetniük sehol az országban, és fölöttük minden vétség esetén a város bírái ítéleztek. E-kiváltságok révén alakult ki a város lakóiban egy sajátos gútai „mi” tudat. Magukat mindenkitől különbözőnek tartották, viseletük, gazdálkodásuk, közigazgatásuk elüt a környék falvaitól. Az idősebb emberek még századunk közepén is a nemzet szó alatt a „gútai nemzetet” értették.

Az mezővárosi önkormányzat és vezetőinek megválasztásában a földesúr szerepe jelentős volt, például ő, illetve a tisztartója választotta ki és terjesztette be a három jelöltet a bírói posztra. A mezővárosi önkormányzatnak a város életében igen nagy volt a szerepe. A földesúri hatalomból következő funkciók egy jelentős részét, gazdasági, közigazgatási és bíraskodási téren az érsekség a városi bíró és az elöljáróság útján gyakorolta.

Az önkormányzat hatáskörét három csoportra oszthatjuk: igazgatási, igazságszolgáltatási és gazdasági, valamint a közösség képviselője. A bíraskodás ebben az időben még nem vált el a közigazgatástól. Minden olyan ügy, mely nem az egyes ember magánügye volt, valamilyen formában kihatott a közösségre – legyen az akár a magánélet szférája is – ennek az intézménynek a hatáskörébe tartozott. Az erkölcsi kihágástól a gazdasági élet megszervezésén keresztül a külső kapcsolatok fenntartásáig és

⁷ Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. 138., 161.

⁸ Magyar Néprajzi Lexikon. 3.612.

⁹ Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica c. kézirat munkája az esztergomi Primás Levéltárban

¹⁰ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). 72-73.

ápolásáig minden ennek az intézménynek az ellenőrzése alá tartozott. Különösen fontos kiemelni a gazdasági élet irányítását (adóbeszedés, rétek felosztása, csordakilajtás stb.). Igen nagy volt a földközösség jelentősége, hatalmas kiterjedésű legelők voltak a jobbágyok osztatlan tulajdonában a város is jelentős rétekkel földekkel rendelkezett. Munkájában az önkormányzat a földesúri rendeleteken kívül elsősorban a helyi jogszokásokra támaszkodott.

Az önkormányzat évente megválasztotta a város cselédeit, több épületet és intézményt, így például iskolát tartott fenn. Rendeleteket adott ki a rétek használatáról, a piaci rendtartásról, tűzvédelemről stb.¹¹

Gúta gazdálkodásában ebben az időben az alacsony fekvésű mocsaras határ miatt; mely hatalmas kiterjedésű volt, elérte a 20 000 kataszteri holdat; a földművelésnek csekély szerepe volt, a lakosság elsősorban külterjes állattartásból, rétgazdálkodásból, gyümölcsstermesztésből és halászatból élt.

A feudalizmusnak az utolsó szakaszában Gúta igyekezett szabadulni a földesúri fennhatóság alól, ez egy állami hatóság előtt folytatott birtokper és gyakran fel-fel lángoló, néha tettelegesséig fajuló népmozgalom formájában nyilvánult meg. A nép egykori vélt kiváltságaira támaszkodva próbált szabadulni az érsekség fennhatósága alól.¹²

A város fejlődésére a XIX. század első felében a lakosság számának gyors, egyenletes növekedése volt a jellemző. Jelentősebb időtálló építmények alig születtek. Ebben az időben már megkezdődtek a vízszabályozási és ármentesítési munkálatok, ezek azonban annak ellenére, hogy jelentős terheket róttak a városra csekély eredményt hoztak.

A szabadságharc idején 1849 júniusában a vágmenti harcokban kisebb csatározásokra került sor a város határában. Gútától néhány kilométerre északra Aszódpusztánál volt a magyar sereg tábora ahol Görgey és Klapka tábornok is megfordult.¹³

A jobbágyfelszabadítás, de elsősorban a kiegyezés után Magyarország gyors fejlődésnek indult. Az átalakulás fontos eleme volt a közigazgatás átszervezése. A bíraskodást elválasztották a közigazgatástól, törvényekkel szabályozták a községek és a megyék jogállását. A megyék nagy befolyással bírtak a községek életébe és a községek önkormányzata egyre több funkciótól volt kénytelen megválni. Gúta a községi törvény értelmében nagyközségi rangot kapott. Az orvosi ellátás javulása következtében a lakosság lélekszáma rohamosan növekedett a monarchia évtizedeiben. Gútán a múlt század végén, századunk elején 8-10 gyermek sem számított ritkaságnak családonként.

Gúta lakossága ebben az időszakban a következőképpen alakult:¹⁴

1869	1880	1890	1900	1910
5824 fő	6097 fő	7088 fő	7710 fő	8906 fő

A század végére már kialakult egy szűk vagyonos réteg a községben. A legnagyobb földbirtokosok, az esztergomi érsekség, Gúta község és a gútai plébánia után, azok a családok voltak amelyek a jobbágyfelszabadítás után egész, vagy annál nagyobb telket kaptak. A tehetősebb, legtöbb adót fizető, réteg második csoportját a zsidó földbérlők alkották, akik az érseki birtokot bérelték és kereskedők voltak. Hatalmas szerepük volt a zsidóknak Gútán a kereskedelem fellendítésében, a termények fölvásárlásában.

¹¹ Az önkormányzatról bővebben lásd *Angyal Béla*: Fejezetek a gútai önkormányzat történetéből. Kézirat

¹² A nagy gútai perről lásd *Angyal Béla*: Fejezetek a gútai önkormányzat történetéből. Kézirat.

¹³ *Görgey Artúr*: Életem és működésem. 2. 153-185.

¹⁴ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. 2. 42.

Kereskedelmi tevékenységük közül meg kell említeni a Vágon a szlovákok által leúsztatott tutajok, talpak felvásárlását és ezek továbbszállítását.

A lakosság túlnyomó többsége azonban 10 kataszteri holdnál kisebb birtokkal rendelkezett, vagy földnélküli napszámosként tartotta el családját. Ezek száma a birtokfelaprózódás, szétöröklés miatt egyre nő a vizsgált időszakban.¹⁵

Az 1876-ban nagyobb mértékben megindult árvíz-mentesítési munkák nyomán a századforduló utáni évtizedekre a folyóvizeket gátak közé szorították. Ezeknek a munkálatoknak az eredményei jelentősen átalakították a határ természeti, vízrajzi képét és hatással voltak a gazdálkodásra és a településszerkezetre egyaránt. A gútai határ egynegyede még 1895-ben is nádas, terméketlen terület volt. Ez az arány 1913-ra 10 % alá csökkent. A szántóföldek 1895-ben a határnak mindössze 18 %-át tették ki, alig két évtizeddel később már a 39 %-át. A gútai lakosság hagyományos külterjes állattartó gazdálkodásával magyarázható, hogy még 1913-ban is a határ 46 %-a füves terület (rétek, legelők) volt. A község vezetősége és a közbirtokosság ellenezte ezeknek a területeknek művelés alá vételét. Gúta jelentős szénaszállító gócpont volt. Hajókon nagymennyiségű szénát szállítottak Budapestre. Szekereken szállították a széles környék falvaiba, városaiba is.¹⁶

A legeltető, külterjes állattartás fennmaradt az 1950-es évekig. A paraszti termelés súlypontja azonban a századforduló táján az állattartásról, halászatról és a gyümölcs-termesztésről a szántóföldi termelésre, a gabonatermesztésre, valamint az ehhez szervesen kötődő belterjes állattartásra helyeződött át. Az állattartáson belül az igénytelenebb fajtákat az értékesebb, többoldalú kihasználást lehetővé tevő fajták váltották fel. 1895-ben még a szarvasmarha állomány csaknem teljes egészében (96,8 %) magyar szürke marhából állt, ez az arány 1911-re 37,8 %-ra zsugorodott, átadva helyüket a jobban tejelő, hízekonyabb nyugati fajtáknak. Az új fajták azonban több gondoskodást, jobb takamányt igényeltek.¹⁷

A múlt század utolsó évtizedeiben nagymértékű tanyásodás indult meg Gúta határában. Már a XVIII. századból vannak levéltári adataink arról, hogy a határban csoportosan elhelyezkedő állattartó, teletető szállások, *aklok* voltak, elsősorban a határ folyókon túli részein. Ezek emlékét számos helynév őrzi a határban Seregakol, Rácakla, Botakla stb. A téli időszakban a gazdák nagyszámú állatait gazdátáig hozta itt egy-egy szolga. Miután az aklok körüli területek a század végén fokozatosan szántóföldi művelés alá kerültek, állandóan lakott tanyákká alakultak, először a szolgák, majd később a családot alapító fiúgyerekek költöztek ide. A szántóföld, a növénytermesztés igényelte az állandó művelést, a közlekedést, kapcsolattartást a községgel viszont nehezítette, hogy nem voltak hidak a folyókon. Nagyobb áradások esetén napokig is szünetelt a közforgalom, elvágvá a községtől a folyókon túli részeket.

A község belterülete a múlt század végére túlnépesedett, a községet körülvevő legelők telkek céljából való kiosztását nem engedélyezte a vezetőség, ez meggyorsította a kitelepülést a határba. Az egykori állattartó szállások helyén valóságos kis falvak keletkeztek, pl. Seregakol és Örtény, ahol már üzlet, kocsmá is nyílt a század elejére. Kialakulóban volt a saját társadalmi életük az itt lakóknak. Útszéli keresztek, haranglábak épültek, búcsút is rendeztek. Seregakolban 1903-ban megépítették az első tanyai osztatlan községi iskolát. A közigazgatási különállásuk azonban soha nem alakult ki, szoros gazdasági, családi kapcsolatok kötötték a tanyasiakat Gútához.¹⁸

¹⁵ Lásd *Angyal Béla*: Fejezetek a gútai önkormányzat történetéből. Kézirat.

¹⁶ Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében. 13-30.

¹⁷ Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében. 61-90.

¹⁸ A tanyáskodásról bővebben lásd *Angyal Béla*: Fejezetek a gútai önkormányzat történetéből. Kézirat.

A határ más részein is alakultak szántóföldi tanyák, a kiköltöző fiatal családok a földjükön építették fel házukat, hozták létre gazdaságukat. A tanyák harmadik nagy csoportja a folyó menti gyümölcsöskertekben jött létre, Pacsérok, Kikelet nevű határrészekben, ahol elsősorban a szegénység telepedett meg. A kitelepülési folyamat arányait jelzi az alábbi két adat: 1910-ben a lakosság 22%-a élt a külterületen, 1933-ban pedig az összes lakóház 34%-a állt a belterületen kívül.

A kiegyezés utáni Magyarország egészére jellemző gyors fejlődés, polgárosodás századunk első évtizedeiben érte el Gútát. A fejlődés elsősorban a közlekedés és az ipar terén volt jelentős. Megépültek a folyókon a hidak, javultak a közutak, kiépült a Gúta-Komárom vasúti szárnyvonal. Gőzmalom, téglagyár, hálógyár létesült a községben.

Az első világháborút követő államfordulat után Gúta a megalakuló Csehszlovákiához került, annak legnagyobb községe lett. Az ezt követő húsz évben Gúta fejlődése a polgári Csehszlovákiában is tovább folytatódott. Kiépült a villanyhálózat a községben, villanymalom létesült a harmincas években. A népesség, elsősorban a halálozási arányszámok csökkenése következtében állandóan növekedett. A vizsgált időszakban a lakosság létszáma következőképpen alakult:¹⁹ 1921: 9676 fő; 1930: 10 822 fő; 1938: 12 160 fő. A lakosság túlnyomó többsége mindig magyar anyanyelvű volt (általában 97-99 % között), ezt kis létszámú zsidó és német ajkú népesség, majd 1918 után csekély számú cseh és szlovák anyanyelvű lakosság egészítette ki. A római katolikus vallású magyar lakosság mellett századunk első felében általában 3 % körül mozgott az egyéb vallási felekezetekhez tartozók aránya, akik közül az izraelita vallásúak voltak a legnagyobb számban.

Elsősorban a nagy népszaporulat következménye volt, hogy felgyorsult a birtokfölaprózódás, az elszegényedés. A folyamat arányait jól mutatja az alábbi táblázat, amelyben az 1910. évi és 1938. évi statisztikák adatait hasonlítom össze:²⁰

Birtoknagyság kat. hold	1910		1938	
	Birtok száma	arány %	Birtok száma	aránya %
0-10	646	66,26	1119	86,08
10-100	325	33,33	181	13,92
100-	4	0,41	–	–

A két adatfelvétel között eltelt 28 év alatt a földbirtokok döntő többsége 10 kataszteri holdnál kisebb méretűvé vált, és az ilyen nagyságú föld már nehezen tudott egy családot eltartani. Megnövekedett az agrárproletariátus, azok száma, akik semmilyen földbirtokkal nem rendelkeztek, napszámoként, cselédként tartották el családjukat. Gúta lakossága túlnyomó többségben a mezőgazdaságból élt a századunk első felében. A vizsgált időszakban ugyan tapasztalható némi eltolódás a mezőgazdaságból élők rovására (1910: 85,8 %, 1938: 79,3 %), de még 1938-ban is a mezőgazdaságból élő népesség mellett csak az iparból élők aránya volt jelentős (11,3 %), a többi foglalkozásból élők aránya 1 % alatt maradt.

A lakosság, elsősorban a fiatalok, a szegénység körében, egyre erősödött az a tendencia, hogy önálló gazdaságukat, megélhetésüket a határban épült tanyákon teremtsék meg. Itt kedvezőbbek voltak a feltételek mint a túlnépesedett belterületen. Becslésem szerint már a lakosság csaknem fele élt a belterületen kívül a negyvenes években. Ez nagy gondot okozott a község vezetőinek, gondoljunk csak arra, hogy a tanyai gyermekek iskoláztatását is be kellett biztosítani. A monarchia utolsó évtizedeiben is

¹⁹ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. 42.

²⁰ Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében. 24.

felmerült ez a kérdés, de elsősorban a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után vált komoly problémává, ugyanis bevezették a nyolc osztályos iskolakötelezettséget. A község vezetősége többször tett kísérletet arra, hogy a tanyai építkezéseket keretek közé szorítsa, illetve a már meglévő tanyai központokban (Seregakol, Őrtény) engedélyezze csupán az építkezést, azonban ezek nem sok eredménnyel jártak.

Az iskolák felépítése és fenntartása nagy anyagi terhet jelentett a községnek, de az iskolaügy terén állt be a legnagyobb fejlődés a községben a két háború között, bár ez a község jelentős eladósodásához vezetett. Az 1918 előtti 16 osztály helyett 1934-ben már összesen 45 osztályban folyt az oktatás Gútán.

A bécsi döntés után Gúta Magyarországhoz került. Erre az időszakra a háborús készenlődés, majd a háborús események nyomták rá a bélyegüket. A község tovább küszködött a két háború között felhalmozott adóssággal, jelentős beruházásra nem került sor a községben. Gúta ebben az időszakban rendelkezett a legtöbb lakossal számuk meghaladta a 12 ezret.

Gútát súlyosan érintették a második világháború utáni kitelepítések és a csehszlovák-magyar lakosságcsere. 1947 januárjában és februárjában mintegy 1800 személyt deportáltak Csehországba akik azonban csaknem mind hazatértek 1-2 év után. Ezt követően 1947 folyamán mintegy 2 ezer személyt, tehetősebb családokat, telepítettek át Magyarországra, elsősorban Békéscsaba környékére. A legtöbben Pitvaroson élnek, ahol katolikus templomot építettek a Gútáról áttelepítettek az ötvenes években.²¹ Helyükre Gútra magyarországi szlovákok érkeztek, elsősorban Mezőberényből és Medgyesegyházról. Ezek az események ugyan módosították Gúta lakosságának nemzetiségi összetételét, gyökeresen azonban nem tudták megváltoztatni. Az 1991 tavaszán végzett népszámlálás szerint a város lakosságának mintegy 83 %-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.²²

Angyal Béla

Karácsonyi népszokások Gútán

Egy héttel karácsony előtt a fiúk összebeszéltek, betanulták a verseket, énekeket és betlehemezni jártak. Házról-házra mentek karácsonyt köszönteni. A közös keresetet elosztották.

Karácsony böjtnél (december 24) reggel korán jártak a pásztorok házról-házra egy csomó vesszővel, köszöntőt mondtak. Jó termést, búzát, jó bort, egészséget kívántak. Minden gazdához elmentek. Mivel egy napon nem tudtak mindenkit köszönteni Újév napján folytatták és Vízkereszt napja volt az utolsó köszöntő nap. A gazda adott valamit a tarisznyájukba, aztán húzott, vagy húzatott egyet a vesszőből, s ahány ágút sikerült kivenni, a néphit szerint annyi szaporulat lesz abban az évben az állatállományában. Ezt a vesszőt feltették a gerendára, később a tükör mellé és aprószentek napján megverték vele a gyerekeket, hogy egészségesek legyenek! Ha rosszkodtak akkor is kikaptak vele.

Ádám-Éva napjától kezdve nem volt szabad kivinni a szemetet, egy sarokba kellett söpörni és karácsony másnapján az állatoknak szórták. Ugyanígy a morzsákat is. Ez volt a karácsonyi *potyadik*.

Nem volt szabad karácsonykor ruhának kiterítve lenni *mert akkor haragszik a Jézuska*. Úgy is mondták, hogy karácsonykor azért nem szabad a ruhákat vizesen kiterítve hagyni a padláson, mert akkor az állatoknak a vizes bőre fog lógni ugyanott.

²¹ Oláh Kálmán: Kis-Dunától a Viharsarokig

²² Gyurgyák László: Magyar mérleg

Karácsonyfával szokták a szülők meglepni kisebb gyermekeiket. Szegényebb helyen, ahol nem telt fenyőfa vásárlásra pénz, leánderfát szoktak felékesíteni. Szaloncukor helyett kockacukrot csavartak színes papírba.

Ádám-Éva napján estefelé az iskolás gyerekek csapatokban jártak *mendikálni*. Ez abból állt, hogy előre összebeszéltek és házról-házra jártak énekszóval karácsonyt köszönteni. Minden csoport más-más éneket választott. Elénekeltek az ablakok alatt, vagy ajtó előtt utána boldog karácsonyt kívántak. A házigazda megajándékozta őket almával, dióval, cukorkával, kalácssal, pénzzel, kit mivel akartak. „Ez vót a gyerekeknek igen nagy ünnep, – mennyit mendikáltam össze, mennyi pénzt, még a*ztán süteményt, vagy ka*lácsot, – mer akkor még sütemény nem nagyon vót, hanem mákos ka*lács, lőkvaros ka*lács, paprikás bodak. Aztán evve* nagy örömmel mentek haza.”

Ahol nem nyitottak ajtót, ablakot, vagy elzavarták a köszöntőket ott csúfolódva ezt énekeltek:

Men-di-ka, men-di - ka, ü-res a ta risz nya,

Itt-sze-gények lak - nak, Itt sem-mit se ad - nak,

Men - di-ka, men - di - ka!

A mendikálásnál szerzett közös keresetet boldogan elosztották. A mendikálás úgy este 9 óráig tartott, azután elcsendesült a falu. Később már lehetett hallani a *kolédomozást*. Suhanc korú legények csapatokban járták az utcákat, meg-megállva az ablakok alatt elénekeltek a kedves, régi karácsonyi népdemet:

Hal-lod-e Ko - re dom. Ne a-ludj po - le-mon! Té - rítsd visz-sza már a nyá-jat
Fog - jál kő - zű-lük egy bá-rányt.
Kő-szönt-sük az Úr Jézus kát!

En - nél szebb a - ján - dé - kot Sze-gény - sé - günk nem ad - hat,

No-sza fúj-jad a du-dát, An-gyal ki-ált gló - ri-át, An-gyal ki-ált gló - ri - át.

Az éneklés után lyukas kulcsba tett gyufafejekkel nagyot durrantottak. Az éneklésért ők is ajándékot kaptak.

Szokás volt régen, hogy karácsonykor az ünnepi asztal alá, vagy ágy alá bevitték a lószerszámot – akinek ökrei voltak, az a járomszeget meg a jármot –, hogy ne legyen betegek abban az évben az állatok. A fejszét azért tették szintén az asztal alá, mert akkor a gazda nem vágja el majd sem a kezét sem a lábát a baltával. Karácsony este edénybe kukoricát, búzát, árpát, rozst, kölest, zabot tettek az asztal hídjára, hogy jövő évben bő termést adjon az Úr!

Másnap reggel odaadták a takarmányt az állatoknak, hogy egészségesek legyenek.

Egy asztalt *megvetettek* ráterítettek egy fehér abroszt, arra helyezték a sodródeszkát, az ünnepi kalácsot, kenyeret, hagymát, ecetet. Ezzel füstölték régen a beteg állatot amitől az jobban lett. Kis köteg szalmát is tettek ennek az asztalnak hídjára. Tavasszal, mikor a gazdasszony tyúkot ültetett ebből a szalmából rakott alája pár szálát.

A karácsonyi asztalra tett kenyeret egész héten őrizték, hogy újévkor legyen megkezdve. Azt is mondták, ha karácsonykor van kenyér, mindig lesz. A karácsonyi morzsákból tettek félre és megigézett állatok gyógyítására használták később. Karácsony este szilvalevest (asztalt szilva lencsével), *dedellét* (barátfüle), túrós csuszát, mákoskalácsot ettek.

Karácsony estéjén és karácsony napján a családfő vagy legidősebb családtag elmondta a következő áldást: *Hála legyen az édes Jézusomnak, hogy meg hagyta érnünk e máj dicsőséges szent napot, úgy mint Krisztus Urunk születése napját, szent István, szent János, első mártírok napját. Engedje az édes Jézusom, hogy több számos napokat is megérhessünk erőben, egészségben! Adjon országunkban csendes békességet, bort, búzát, gabonát, leányzó gyermeküknek szép vőlegény mátkát, kivel atyjának és anyjának öröme a mennyei karok betöltésére élje világát! Dicsértessék a Jézus Krisztus!*

Karácsony este a háziasszony nem kelhetett fel az asztaltól, mert akkor a kotlók nem ülnek jól, nincs szerencse a kotlóshoz, lúdhöz.

Karácsony estéjén minél többféle gyümölcsöt kellett enni annál jobb. Az alma, dióhéjat nem szabad azonban kivinni, ezt az asztal alá egy kis táliba gyűjtötték.

Amikor éjféle miséről haza mentek, az állatoknak enni adtak.

„Mikor éjféle miséről hazagyöttek a embérek, főkötötték minden gyermekét, mer aszongyák, hogy akkor égyik, mer akkor nem lesz beteg, – jó étvágya lesz – még a állatokat is mind főkötötték, sorba mindnek attak ényyi, nyugodjon szegény idésapám ha hazajött, minden állatot főkötött, hogy égyenek, mer akkor egízsígés lesz minden. A gyerekeknek mákoskalácsot, mákos bodakot kellett enni. A vót a főitel.

A nagy lányok, még a legínyek mikor hazaméntek éjféle miséről, hát odaméntek a disznóólhoz. Áztán mérgrúgták a disznóólat. Hogyha legíny rúgta még és anyadisznó rőffentett, az adott hangot először, akkor özvegyasszony lett neki a felesége, vagy öreglány! – A leánynál is, ha öreg disznó adott hangot, akkor öreg, vagy özvegyembér lett a férje, ha malachang jött, akkor fiatal lett a párja!”

Nem volt tilos, de karácsony és újév között nem szoktak mosni, mivel karácsony előtt minden ruhát kimostak. Karácsony és újév között a padláson semmi kitergetett ruha ne legyen, mert akkor elviszik a hasznot a háztól.

Mikor éjféle miséről hazajöttek az egész családot megkínálták pálinkával, hogy egészségesek legyenek!

Harmath Lajosné

A hejgetéstől az urálásig

Egy archaikus moldvai csángómagyar népszokás elrománosodása és eltűnése

1. Az *Új Magyar Tájszótár* talán legtömörebb meghatározása szerint a *hejgetés* moldvai csángómagyar „újévi népszokás, melynek során a legények vagy gyerekek csapata házról házra járva, furulyálás, dobolás, ostorpattogatás kíséretében rigmusokkal köszönti az új esztendőt”.¹

A szokás szócsaládjának egy főnévi, egy melléknévi és egy igei alakja van: *hejgetés*, *hejgető* és *hejget*, csángó nyelvjárási változatban többnyire *hégető*, *hégetés* és *héget*. A szócsalád töve a *hej* hangutánzó és indulatszó, a *hejgető* énekekben a felkiáltás, a zajjelzési nyelvi eszköze. Noha ez a szó az ének ma ismert három töredékében csak egyszer hangzik el, mélyhangú társával, a *hajjal* váltakozva annál gyakoribb a *hejgetés* dunántúli, hasonlóan archaikus műfaji rokonának, a sok változatban összegyűjtött újévköszöntő *regölés*nek a refrénjeiben.²

Ha a *hej*nek van egyenértékű mélyhangú változata, akkor a *hejgetés*nek is kell lennie, ez pedig kizárólag a dunántúli regösénekek egyik műszava *hajgat* és *hajgatás* formájában.³ Eszerint a moldvai *hejgetés* mintájára a dunántúli regösénekeket *hajgatás*nak is nevezhetnénk. Archaikus rokonságuk további nyelvi bizonyítékeként a dunántúli *hajgat*nak kizárólag néhány moldvai csángómagyar népballadában bukkan fel a *havajgat*, *havalygat* változata.⁴

Miként ismeretes, a magyarság mintegy háromezer évvel ezelőtt vált ki az ugor nyelvközségből; azóta van önálló és megszakítatlan magyar nép, magyar nyelv és magyar kultúra. Ennek ellenére a *hejgetés* moldvai csángómagyar szócsaládjá a három évezred legutóbbi évszázadában bukkant fel a tudományos kutatás számára a nyelvészeinktől hozzávetőleg egymillióra becsült magyar szókinccs tengeréből⁵ – a szócsalád bármelyik tagját ugyanis hiába kerestem legjelentősebb szótárainkban.⁶ A népszokás

¹ *Új Magyar Tájszótár*, II. Bp. 1988. 912. (Ezután *ÚMTsz.*) Vö. még *Magyar Néprajzi Lexikon*, II. Bp. 1979. 521.

² „Hej (sej, ej) regő (rege, regü) rejtem” stb. több változatban *Sebestyén Gyula* gyűjteményében: *Regös-énekek*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, IV.) Bp. 1902.

³ *Sebestyén Gyula* idézett művéből és más forrásokból *hajgat* és *hajgatás* címszó alatt több adatát összesítette az *ÚMTsz.* II. 795.

⁴ *Veress Sándor*: Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között. *Ethn.* 1931. 138.: „Szép fehér pekulár magát havajgassa”, *Somoska*; *Faragó József-Jagamas János*: Moldvai csángó népdalok és népballadák. Buk. és Bp. 1954. 114.: „Szegény árva legény magát havajgassa”, *Klézse*; *Seres András – Szabó Csaba*: Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972 – 1988. Bp. é. n. 327.: „Havalygatás” (szöveg nélküli hangszeres zene furulyával), *Klézse*. Vö. még *ÚMTsz.* II. 888: *havajgat*.

⁵ *Szabó T. Attila*: Hány szó van a magyar nyelvben? (1968) *Nyelv és múlt*. Válogatott tanulmányok, cikkek, III. Buk. 1972. 81-89.

⁶ *Magyar tájszótár*. Buda 1838; *Kriza János*: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kvár 1863. 489-524.; *Czuczor Gergely-Fogarasi József*: A magyar nyelv szótára, II. Pest. 1864; *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára, I. Pest 1873.; *Magyar nyelvtörténeti szótár*, II. Bp. 1890.; *Szimonyi József*: Magyar tájszótár, I. Bp. 1893.; *Szamota István*: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1906.; *Bárczi Géza*: Magyar szófejtő szótár. Bp. 1941.; *A magyar nyelv értelmező szótára*, III. Bp. 1960.; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II. Bp. 1970.; *Lakó Gáza-Rédei Károly*: A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár, II. Bp. 1971.; *Magyar értelmező kéziszótár*. Bp. 1972.; *Szabó T. Attila*: Er-

neve nyomtatásban mai ismereteink szerint első ízben 1907-ben jelent meg Wichmann Györgynének az északi csángó Szabófalva népszokásairól közölt tanulmányában: „Mind az ifjak, mind a gyermekek az ablak alatt állanak meg és engedélyt kérnek a hejgetésre.”⁷

Öt év híján fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a népszokás nevével ismét találkozunk. 1972-ben Hegedűs Lajosnak a moldvai Somoskáról a Dunántúlra telepített csángómagyarokkal folytatott néprajzi-nyelvészeti beszélgetéseiben hangzott el a szokás egyszerű említése: „Mikor volt ez? Újév estéjén. Hogy hívták ezt? Hejgetésnek.”⁸

Újabb hat év múlva, 1958-ban, majd további tíz év múlva, 1968-ban közölte Kallós Zoltán azt az 1956-os és 1957-es szabófalvi és lujzikalagori gyűjtését, amely a szócsalád több változatát tartalmazta: *hejgetés, hégetés, héjgetés, hejgető, hégető és héget*. Ugyancsak 1958-as közleményében olvasható az a szabófalvi hejgető énektöredék, amelynek egyik sora szerint „Elyöttek a hejgetők”.⁹

Ez az a maroknyi adat, amelyet végül 1988-ban az *Új Magyar Tájszótár* összesített,¹⁰ de sajnálatos, hogy kimaradt belőle Bosnyák Sándornak az az 1980-ban megjelent gazdag gyűjteménye, amelyről néha a folkloristák is mintha megfélekednének. Ebben olvashatjuk, Wichmann Györgyné és Kallós Zoltán után, a szabófalvi hejgetés újabb leírását, a szabófalvi népköltő, Lakatos Demeter¹¹ előadásában. Csak azt a néhány mondatát idézem, amelyben a hejgetés szócsaládjá előfordul: „A hejgetést már örököljük ősapáninktól. Minden esztendőben, új esztendő elején két-három-négy legin, két-három-négy gyerek, sokszor gyüleneznek tízen-húszan-harmincan, ahogy megegyeznek és indulnak el hejgetni. (...) Mennek bé a zudvarba, egy hejget az ablaknál. (...) Moszt újabban kezdenek jární ilyen kiszgyerekek kicsi Jézuszkával. Béteszik egy ládába ész inekelnek ilyen ima-énekeket. De a régebbi a hejgetész. (...) Amikor kész a hejgetész, akkor hívják be a házba, tisztelik meg legíneket, ott járnak táncolni, ott mulatoznak isz, sz mennek mász házba.”¹²

Megkíséréltem, hogy az idézett *Tájszótár* lezárása után eltelt időszak moldvai gyűjtéseiben újabb adatokat találjak, de ez mindössze két esetben sikerült. Pozsony Ferenc

délyi magyar szótörténeti tár, V. Bp. és Buk. 1993.; *Etymologisches Wörterbuch der Ungarischen*, III. Bp. 1993. – Megjegyzendő, hogy a szócsalád bár nagyon ritkán, de a régiségben sem ismeretlen nyelvünkben, anélkül azonban, hogy a földrajzi távolság miatt kapcsolatba lehetne hozni a moldvai hejgetéssel. Így *Szabó T. Attila*: i.m. V. 15. a háromszéki Kökösről idézi az 1765-ben lejegyzett *hejgetés* szót, „hej-hej kiáltás”-sal értelmezve: „Tudom hogy egy éjtszakának idején nagy hejgetés, hogatás s szekér tsikorgás volt a hátam megett.” Ennél sokkal régebbi és gyakoribb adat 1438 és 1585 között a *Hejgető* családnév összesen hatszori előfordulása *Hygethe*, *Heygethe* és *Heigetheo* változatban, l. *Szamota István*: i.m. 369. és *Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára XVI-XVII. század. Bp. 1993. 467. Nevük magyarzatára sincsenek támpontjaink, Kázmér föltételezése szerint a mélyhangú *Hajgatóval* együtt „jajgató, siránkozó, panaszkodó” jellemnév lehet.

⁷ *Wichmann Györgyné*: A moldvai csángók szokásai (Szabófalváról). Eth. (1907). 289.

⁸ *Hegedűs Lajos*: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől. Bp. 1952. 134. és *Szójegyzék*, 321.

⁹ *Kallós Zoltán*: Hejgetés Moldvában. Népr. Közl. (1958). 1-2. sz. 40-50. és Hejgetés Moldvában. Művelődés (1968). 12. sz. 42-43.

¹⁰ *ÚMTsz.* u. o.

¹¹ Lakatos Demeternek három posztumusz kötete jelent meg, bevezetőikben a szerző pályájára és költészetére vonatkozó adatokkal: Csángó strófák. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 26.) Bp. 1986; Csángú strófák. Válogatott versek. Válogatotta, a szöveget gondozta és a bevezetőt írta *K. Lengyel Zsolt-Szabó T. Ádám-Szász Judit Anna*. Bern 1988; Búcsú az ifjúságtól. (...) közreadja és az előszót írta *Domokos Pál Péter*. Bp. 1992.

¹² *Bosnyák Sándor*: A moldvai magyarok hitvilága. (Folklor Archívum, 12.) Bp. 1980. 133.

a klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Luca folklórrepertoárját felölelő személyi monográfiájában idézi 1987-ből, hogy „Újesztendőben jártak hejgetni”,¹³ és Péterbencze Anikó 1994-es tanulmányában fedeztem fel ugyancsak egy klézsei lakos egyetlen mondatát: „Hejgették el a régi esztendőt s örvendték, hogy elmentek bé az új esztendőbe.”¹⁴

Folytatólag átnéztem a kolozsvári Folklór Archívum kiadatlan moldvai gyűjtéseit, de ott is csak két esetben bukkantam a hejgetés nyomára. Az egyik az 52 éves Kotyorka Antal furulyafelvétele volt fonográfhengeren, *Hejgetés (urálás)* címmel, Jagamas János klézsei gyűjtése 1950. december 31-én.¹⁵ A másikat magam jegyeztem le 1956. augusztus 6-án a Szabófalvával szomszédos északi csángó Jugánban, ahol az 56 éves Bălteanu Józsiné Antaluc Veronka elmondta, hogy az öregek szerint az újjévköszöntők valaha így kértek engedélyt a háziaktól a hejgetésre: „Szabad, hogy hejgesszük, szabad, hogy mondjuk?” – az ő életében azonban a kérdés is, a köszöntés is már kizárólag csak románul folyt.¹⁶

2. Az eddigieket összefoglalva mindössze öt olyan moldvai falut ismertünk, ahol a *hejgetés* szócsaládjára néhányan még emlékeznek, és pedig Szabófalva, Somoska, Lujzikalagor, Klézse és Jugán. Az emlékezést azért hangsúlyozom, mert az idézett szerzők közül egyedül Wichmanné látta élőben és bizonyára utolsónak a kihaló népszokást. Még elnevezésénél is ritkább azonban a hejgetés szövege, ez a rituális köszöntőnek, amelynek mára csak három változata maradt meg egyetlen helységről, Szabófalváról. Mindenikük a magyar folklór legarchaikusabb „nyelvemlékei” közé tartozik, és mivel sajnálatos módon töredékesek, megfejtésük, értelmezésük még mindig hungarológiai kutatásunk adósságai közé tartozik.

Az első Wichmann Györgyné közölte 1907-ben,¹⁷ a másodikat meg a harmadikat Kallós Zoltán 1958-ban.¹⁸ Ez a hejgetésnek az az elég sokszor, de még mindig nem elégszer vizsgált utolsó három szabófalvi töredéke, amelyeket bizonyára Kovács Sándor Iván értékel a legtalálhatóbb szavakkal: „Csak évezredekkel mérhető, mióta görgeti és koptatja az idő ezt a törmelékke töredezett szöveget. Valamennyi változatát anyanyelvi emlékezetünk legféltebb kincseként kell tehát őriznünk, rögzítenünk és tovább hagyományoznunk.”¹⁹

Az irodalomtörténész óhajához a folklorista hadd tegye hozzá: gyűjtenünk is. Mulaszthatatlan kötelességünk volna Szabófalván és a többi északi csángó faluban – emberi számítás szerint bizonyára a tizenkettedik óra után, de az íratlan, szóbeli költészet megmaradásának valamilyen csodájában reménykedve – valamennyi aggyastyánt

¹³ Pozsony Ferenc: Szeret vize martján, Moldvai csángómagyar népköltészet. Kvár. 1994. 239.

¹⁴ Péterbencze Anikó: Közösségi alkalmak és táncok Bákó környékén. Néprajzi Látóhatár (ezután NL.) III (1994). 1-2. sz. 190.

¹⁵ 356. sz. fonográfhenger a kolozsvári Folklór Archívumban.

¹⁶ 0596. sz. uo.

¹⁷ Wichmann Györgyné: i.m. 289. Ugyanezt a szöveget közölte nyelvjárási mutatóként, a nyelvtudományban használt diakritikus (vagyis mellék) jelekkel a finn Yrjö Wichmann is északi csángó és hétfalusi csángó szótárában, ez azonban későn, csak halála után jelent meg: Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes... Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae, IV.) Helsinki 1936. 212, a *hejget, hejgetés* címszó uo. 56.

¹⁸ Kallós Zoltán: i.m. 1958. 49-50.

¹⁹ Kovács Sándor Iván: Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig. In: *Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel*. Antológia a magyar költészet értékeiből és furcsaságaiból. Bp. 1977. 30-31.

végigkérdezni felőle, mert minden kis szövegfoszlány támpontokat nyújthatna teljesebb szövegeinek visszaállításához, valamint szimbólumainak megfejtéséhez.

3. A hejgetés Szabófalván, történelmi és földrajzi létének utolsó pontján is már a század elején eltűnőben volt, Wichmann Györgyné szerint ugyanis „A nagy legények nem hejgetnek”²⁰, vagyis a szokás a felnőttek folklórából a gyermekfolklórába süllyedt. Mindenütt másutt a gyermekfolklórból is eltűnt, csak a nevére emlékeztek még abban az öt faluban, amelyet felsoroltam.

De meddig tart ez az emlékezés? Főnnebb a klézsei Lőrinc Györgyné egy mondatát idéztem, most a másodikkal is folytatom: „Újesztendőben járnak hejgetni. Az idősebbek mondják így, az éfiak csak úgy, hogy urálni.”²¹ A hejgetés lujzikalagori szókinccs, miként Kallós Zoltán 1958-ban és 1968-ban közölte, már alighanem szintén nyelvtörténeti múlttá vált, mert Pozsony Ferenc újabb megfigyelése szerint „Az 1970-es évek előtt ebben a faluban a fiatalok is egységesen *hejgetésnek* nevezték a szokást. Azóta, újabb román jövevényszóval *urálásnak* nevezik az újesztendőhöz kapcsolódó köszöntő jellegű szokást.”²² Valóban, az *urálás* a román *urare* („jót kívánás”) magyar képzővel ellátott átvétele, az igei *urál* és a melléknévi *uráló* változattal együtt.²³

Ez az új elnevezés azonban nemcsak nyelvi-nyelvjárási jelenség, tehát nemcsak szócserét jelent, hanem első hírmondója az archaikus hejgetés helyét elfoglaló román népszokás térhódításának. Ez a térhódítás legalább egy évszázaddal ezelőtt megkezdődött, hiszen Wichmann Györgyné már 1907-ben, idézett tanulmányában azt írta, hogy „Legtöbbnyire oláh nyelvű vallásos ének a hejgetésük (kolinda)”,²⁴ s a főnnebb idézett jugáni adatközlőm is a század elejére becsülte azt az időt, amióta az újévi köszöntés kizárólag románul folyik. Ez a folyamat napjainkra odáig jutott, hogy – Kallós Zoltán kutatásai szerint – „Moldvában [Lujzi]Kalagor az egyetlen falu, ahol még magyarul folyik a »hégetés«, »urálás«. Sajnos, a többi csángó falvakban már csak románul tudják az öregek is. (...) Lészpeden ketten tudják magyarul, de azok is kalagori származásúak. Kalagorban rengeteg változatát lehetne leírni. Ahányan tudják, annyiféleképpen.”²⁵

Miközben tehát a feledés végtelen óceánjában a hejgetés szövegtörödékeinek általunk ismert utolsó, ma már alámertült kis szigete Szabófalva volt, addig a magyar nyelvű urálás utolsó kis szigete Lujzikalagor lett. Kívánatos volna, hogy mielőtt ez a kis sziget a szemünk láttára szintén alámertülne, ne csak anyai emlék maradjon belőle, mint a három szabófalvi énektörödékek. A helyzet ugyanis valamivel, de nem sokkal jobb. Kallós Zoltán 1958-ban négy,²⁶ majd 1968-ban három változatot közölt.²⁷ Ehhez adódik Bosnyák Sándor nyolcadik és kilencedik,²⁸ Péterbencze Anikó tizedik,²⁹ majd Seres András-Szabó Csaba tizenegyedik és tizenkettedik változata.³⁰ – egy kivétellel

²⁰ Wichmann Györgyné: i.m. 290.

²¹ Pozsony Ferenc: i.m. 239.

²² U.ő.: Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. NL. II (1994). 1-2. sz. 151.

²³ Szótári összesítése *urál* címszó alatt Márton Gyulától: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai. Buk. 1972. 573.

²⁴ Wichmann Györgyné: i.m. 289.

²⁵ Kallós Zoltán: i.m. 1958. 41.

²⁶ Uo. 41-48.

²⁷ Kallós Zoltán: i.m. 1968. 42-43.

²⁸ Bosnyák Sándor: i.m. 129-130. és 131-132.

²⁹ Péterbencze Anikó: Táncok és táncos szokások a Bákó környéki falvakban. „Moldovának szíp táiatind születtem...” Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. Jászberény 1993. 72-73.

³⁰ Seres András – Szabó Csaba: i.m. 68-69. és 518-519.

mind Lujzikalagorból. Ez a kivétel – Bosnyák első változata Klézséből – mintha cáfolná Kallósnak azt a megállapítását, hogy a magyar nyelvű urálás kizárólag Lujzikalagorban maradt meg. A klézsei változat rendkívül tömör, de nem töredékes, ezúttal olyan regös-motívumokkal, amelyek a többi szövegből hiányzanak. Vajon Klézsén az egykori magyar urálás utolsó emléke volna, esetleg adatközlője Lujzikalagorból vagy máshonnan települt oda? Ezeket a körülményeket csak helyszíni rákérdezővel lehetne tisztázni.

Mind a tizenkettő egyazon szövegtípus szebbnél szebb változata. Témájuk – egy földműves család évi munkájának keretében – a búza története a szántás-vetéstől az aratáson, az őrlésen és a sütésen át a kész kenyérig vagy kalácsig. A munkafolyamatok költői leírása a szabófalvi 12 – 15 sornyi verses töredékekhez képest még prózában is igen terjedelmes: jól eléri a félszáz sort, ha pedig verssorokba próbálnók tördelni, akkor néha ennél többet is számíthatnánk. Ezt a nagy terjedelmet Lőrinc Györgyné is hangsúlyozta, nem a magyar, hanem az eredeti román szövegre hivatkozva: „Jó hosszú hejgetéseket mondtak. Az ember vót mit hallgasson.”³¹ A terjedelem miatt némelykor nemcsak Klézsén, hanem bizonyára másutt is írásból olvasták fel a szöveget: „Vótak versbe leírva köszöntők, hosszú versek.”³²

Kallós Zoltán mind a hét urálást prózában közölte, de már ő hangsúlyozta, hogy miközben „az énekes változattal ma már senki sem él, a szöveget hangosan tagolva szavalatszerűen mondják, szinte énekelve, ritmizálva”,³³ Demény István Pál pedig úgy vélte, „hogy a recitált prózában helyenként hangsúlyos tizenkettes verssorok látszanak lappangani, legalábbis a bevezető részben”.³⁴ Az sem mellékes, hogy az előbb idézett klézsei adatközlő maga is versnek tekintette a szöveget („vótak versbe leírva köszöntők”). Ezekután nem meglepő, hogy Bosnyák is, Seres – Szabó is verses formában közölte a maga két-két változatát. Seres – Szabó első szövegének terjedelme 61 sor, 14 sorban hangjegyekkel jelölve a hanglejtést és a ritmust.³⁵

Az uráló mondóka a vers és nemegyszer a ritmikus próza határán mozgó, nagy hangerővel recitált szöveg, ezért nem ismeri sem az egyenlő szótagszámú (izometrikus) sorokat, sem az egyenlő sorszámú versszakbeosztást (strófaszerkezetet). Más szóval a magyar folklór olyan sztichikus műfaja, amelyben a sorok elejétől végig megszakítás nélkül, illetőleg időnként refrénnel megszakítva követik egymást. A refrén sohasem egyenlő sortávolságban, hanem általában egy-másfél percnyi szöveg után szóról szóra ismétlődik, és rokon változatai közül az egyik így hangzik: „Jó legények, a szájatokból nadzsán vigadzsatok és az ostorokból nadzsán pakkantsatok”³⁶ – mire valamennyien nagy hahózásba kezdenek, ostorokkal patogatnak és hangszereikkel nagy zenebonát csapnak. Mivel a terjedelmes köszöntőnek nincs kikristályosodott versformája, mindenik uráló, megőrizve a cselekmény menetét, nyelvileg másként fogalmazza meg, sőt esetről esetre részint vagy nagyrészt rögtönzi a szöveget. Ezért nincs sem terjedelemben, sem szövegszerűen két egyforma változat; ezért él Lujzikalagorban az egyéni változatok sokasága; ezért kellene közülük minél többet összegyűjteni, mert mindenikük önálló és egyedi népi-költői alkotás.

Talán azt is érdemes megjegyezni, hogy míg egy rövidebb-hosszabb strofikus-izometrikus verses köszöntőt úgyszólván mindenki, még egy gyermek is könnyen memorizálhat és előadhat, addig a sztichikus uráló mondóka megszólaltatása különle-

³¹ Pozsony Ferenc: Szeret vize martján, 239.

³² Bosnyák Sándor: i.m. 129.

³³ Kallós Zoltán: i.m. 1968. 42.

³⁴ Demény István Pál: A hejgetés meg a sámánének. NL. III (1994). 1-2. sz. 140.

³⁵ Seres András – Szabó Csaba: i.m. 68-69.

³⁶ Kallós Zoltán: i.m. 1968. 42.

ges alkotói-előadói képességeket igényel. Ezért vállalkoznak rá oly kevesen, mások a szöveget papírról olvassák, s akik szépen urálnak, azokat a falusi közösség is, a folklorikusat is joggal tekinti specialistáknak, akárcsak a lakodalmi vőfélyversek vagy a halotti búcsúztatók szerzőit és előadóit. Így adódik, hogy noha a házasemberek külön csoportban járnak vagy egyáltalán nem járnak újévet köszönteni, „egy-egy jó hírében álló hejgető házasembert a legények bevesznek a bandájukba, hogy ő mondja a szöveget”.³⁷ Gyűjtés közben is ezért kell felkutatni a műfaj legkiválóbb művelőit.³⁸

Bizonyára az eddigiekből is kitetszik, hogy az urálás nemcsak nevében, hanem egészében a moldvai román folklorból van átvéve. *Plugușor* („ekécske”) annak az általánosan ismert újévi román agrárritushoz a neve, amely részletekbe menően forrásul szolgált a moldvai magyar urálásnak. Vasile Adăscăliței írja szokásmonográfiájában, hogy a „plugușor Moldvában nem ismeretlen egyetlen havasi tanyán sem. Annnyira megvan gyökeresedve, hogy a Szeret völgyében, valamint Moldva Kárpátok menti övezetében még néhány csángó faluban is „magyarul urálnak”, s ugyanez a helyzet a délbessarábiai gagaucoknál és az ukránoknál Moldva különböző helységeiben – természetesen szabadon átdolgozva a szöveget azok nyelvére, akik élnek vele.”³⁹ A szerzőnek ez az utóbbi megjegyzése arra figyelmeztet, hogy a mi feladatunk a magyar urálásnak a romántól esetleg eltérő sajátosságait vizsgálni és megállapítani.

Az urálás eredeti román nevének, a plugușornak a moldvai csángómagyar szókincsben csak egy hibás klézsei előfordulására találtam, az egyik adatközlő szerint ugyanis „a Prugusor mondja a szöveget”, vagyis ő az uráló csoport szóvivője, nevét azonban a gyűjtő tévesen „hej legény”-nek (talán hejgető legénynek?) magyarítja.⁴⁰

Más részről annak is tanúi lehetünk, hogy az urálás szócsaládját a csángómagyar nyelvjárásban terjedőben van, és nemcsak az újévi köszöntésnek a neve. Két olyan kis karácsonyi gyermekmondókát találtam, amely ezt a nyelvi folyamatot jelzi. Az elsőt magam gyűjtöttem Jugánban, a másodikat Seres – Szabó Gyoszenyban:

*Kicsike vagyok,
Urálni nem tudak,
Pereckét várok,
Elejibe állak.*⁴¹

*Én kicsike vagyok,
Sokat nem urálok,
Egy pereckjét várok.
Ha nema adnak pereckjét,
Bétöröm a kemencjét.*⁴²

Végül szóvá teszem, hogy a hejgetést és az urálást, a két merőben különböző népszokást folkloristáink nem mindig különböztetik meg a kötelező tudományos szabá-

³⁷ I.m. uo.

³⁸ A kolozsvári Folklor Archívum *Uráló* címmel 0340. sz. alatt őriz egy „Jó estét, jó estét kívánunk a házigazdának...” kezdetű magyar nyelvű urálást, több mint 40 sorba tördelve. 1950. októberében gyűjtötte Szenik Ilona Lujzikalagorban, elmondta Antal Veronika 10 és Tâmpu Mihai 11 éves. Bizonyára az adatközlők fiatal korának tulajdonítható, hogy a meglehetősen hibás, néhol zavaros szöveg kiadásra nem alkalmas.

³⁹ *Adăscăliței, Vasile: Istoria unui obicei. Plugușorul. Iși 1987. 23. Pop, Dumitru* újabb monografikus összefoglalása: *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească. Cluj-Napoca 1989. 25-131.: Plugușorul, sinteză folclorică.*

⁴⁰ *Péterbencze Anikó: i.m. 1994. 190. Első ízben felbukkanó román kölcsönszó, Márton Gyulánál: i.m. hiányzik.*

⁴¹ 0595. sz. a kolozsvári Folklor Archívumban. 1956. augusztus 6-án elmondta a 68 éves özv. Bălțeanu Jánosné Lungu Péter Borbár.

⁴² *Seres András – Szabó Csaba: i.m. 41. Dallammal.*

tossággal: elnevezésüket vagylagosan használják, közjük egyenlőségi jelet tesznek, miáltal devalválják a *hejgetés* szócsaládjának páratlan ritkaságát és értékét. Erre már az eddigi idézetekben is akad egy-két példa, de hadd emeljek ki néhány további esetet. Kallós Zoltán 1958-as és 1968-as közleményének egyaránt a *Hejgetés Moldvában* címet adta, holott az elsőben a két szabófalvi hejgetés-töredék előtt négy urálás van, mindenik egyenként hejgetésnek címezve, a másodikban pedig három urálás, minden hejgetés nélkül. Második közleményében úgy általánosított, hogy „Kalugeren [Lujzikalagoron] kívül több csángó-magyar faluban is szokás a hejgetés” – holott mindenütt csak az urálás a szokás. Ezt a hibás terminust vitte tovább Demény István Pál: „A lujzikalagori hejgetés elemzésére itt nem térünk ki”⁴³ – írta, holott az urálásra kellett volna gondolnia. Kallós az elnevezést a mezőségi cigányok cigány nyelvű újévköszöntő énekeire is kiterjesztette,⁴⁴ ezúttal azonban egyetértünk Deménnyel: „Véleményem szerint ezek nem függenek össze a szabófalvi hejgetéssel, legalábbis nem találtam egyetlen sornyi egyezést sem, és az adatközlők sem mondták ezeket hejgetésnek.”⁴⁵ A *Magyar Néprajzi Lexikon II.* kötetében a címszó *hejgetés, urálás*, a negyedik sorban pedig a hejgetést „urálásnak is nevezik”. Péterbencze Anikó szerint „Szilveszter napján és újévkor járnak a hejgetők, román nevükön urálók. (...) A hejgetés ma is élő szokás valamennyi általunk ismert faluban.” Moldvában ma már nem hejgetnek, az urálás ugyanis nem a hejgetés román elnevezése, magát az urálást pedig „hejgetés szövege Lujzikalagorból” címmel közölte.⁴⁶ Seres – Szabó hasonló módon mindkét urálást hejgetésnek címezte, holott a bevezető sorokban a lujzikalagori adatközlő maga mondta, hogy „a legények mennek urálni.” Mi több, ők azt a karácsonyi gyermekmondókát is hejgetésként közölték, amelyet főnnebb Gyoszényből idéztem, holott második sorában ott van az *urálni* szó. Halász Péter 1994-es összefoglalásában úgy fogalmazott, hogy „hejgetés vagy urálás”.⁴⁷

Végül is nyilvánvaló, hogy a hejgetés meg az urálás a moldvai csángómagyar folklórban az újévköszöntés két azonos funkciójú, de tipológiailag önálló-különálló műfaja, és mindössze annyi kapcsolatuk van egymással, hogy a hejgetést az urálás váltotta fel. A műfajváltás évtizedeiben néhány faluban néhány adatközlő néhány esetben az új szokást is a régi névvel illette, ezt a kis átmeneti nyelvi zavart azonban nem kívánatos a szakirodalomnak is átvennie.

A szemünk előtt folyik a moldvai csángómagyar folklórban egy rituális román népszokás átvétele, átdolgozása, magyarítása. Itt figyelhető meg az a tudatos költői alkotómunka, amely egy másnyelvű példa nyomán, egy másnyelvű nyersanyagból a XX. században anakronisztikus módon egy archaikus népszokást teremt. Rajtunk múlik, hogy – remélhetőleg megszűnésének még a tizenkettedik órája előtt – e költői átdolgozó és alkotómunka titkait megismerjük.

A hejgetés végleges megszűnésének és a magyar nyelvű urálás végletes megritkulásának folyamata egy olyan elméleti kérdést is fölvet, amelyet nem hagyhatunk szó nélkül. A folklór gazdaságának, ezen belül az archaikus folklórjavak, különösen a legszívósabb hiedelmek, rituális szokások és szokásköltészet megmaradásának, túlélésének eddigi ismereteink szerint különösen két körülmény kedvez: a) ha az illető nemzetrész a nemzet társadalmi-művelődési központjaitól távol, a folklórterület peremvidékén; és b) ha más népekkel, nemzetiségekkel együtt vagy azoktól körülveve

⁴³ Demény István Pál: i.m. 137.

⁴⁴ Kallós Zoltán: Hejgetés az erdélyi cigányok kántáló énekeiben. Népr. Közl. (1958). 4. sz. 51-58.

⁴⁵ Demény István Pál: i.m. 138.

⁴⁶ Péterbencze Anikó: i.m. 1993. 71-73.

⁴⁷ Halász Péter: Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. NL. (1994). 1-2. sz. 11.

kisebbségben, nyelvszigetekben, szórványokban él. Mindezek a körülmények elősegítik, hogy az illető népesség fokozottabban ragaszkodjék anyanyelvéhez és szellemi hagyományaihoz.

Nos, a moldvai magyarság a peremvidéknek is a peremén él, mégpedig keleten (mert merőben más a magyar folklórterület keleti peremvidéke Moldvában, mint a nyugati mondjuk Burgenlandban). Ennek megfelelően a csángó folklór valóban a magyar folklór legarchaikusabb rétege, de íme itt az ellenpélda, hogy az archaikus folklór legarchaikusabb része történelmileg rövid távon, a szemünk láttára megy veszendőbe. E jelenség magyarázatát azonban nem a természetes és spontán folklórfolyamatokban kell keresnünk, amint erre alább még utalni fogok.

4. Talán sikerült minden fontosabb forrást felkutatnom és átnézni, összesen a következő szerény eredménnyel: egyik legarchaikusabb népszokásunk, a moldvai csángómagyar hejgetés több emberöltő, talán több mint egy évszázad óta annyira nem él már sehol, hogy nevére is mindössze öt faluban emlékeznek, szövegének pedig mindössze három töredéke maradt meg egyetlen faluból; a hejgetés helyébe lépő urálás magyar szövegének is csak tizenkét változata vált eddig ismertté, egy, esetleg két faluból. A magyar folklórkutatás történetében alighanem először adódik, hogy népi kultúránk egy olyan ritka emlékcsoportjára találunk, amelynek összeszámlálására egy kezünk ujjai részint elegendők, és csak egy részük éri el közülük a tucatot. Aki úgy vélné, hogy ez a tucat nem is olyan kevés, az gondoljon másik verses epikai műfajunk, a népballada gyűjtési eredményeire. Monográfiájában Vargyas Lajos hangsúlyozta, hogy „balladáink variáns-mennyisége egyik-másik típusban 400-on felül jár”, ő maga összesen 6456 változatot rendszerezett.⁴⁸ Mivel azonban művét 1972. december 31-én lezárta, azóta ez a szám tetemesen gyarapodott. Csak az erdélyi és moldvai gyűjteményekre szorítkozva, számításom szerint 1991. december 31-ig további 2000-nél több magyar népballada látott nyomdafestéket,⁴⁹ és ez a mennyiség újabb négy év alatt, 1995 végéig, ismét tovább nőtt. Ha 1972-től 1995-ig az Erdélyen és Moldván kívüli gyűjtéseket is számba vennők, a végösszeg valószínűleg valahol 15 ezer felé, vagy fölött járhatna. Ehhez viszonyítva a hejgetés és az urálás gyűjtési példátlanul szerény eredményei láttán unalmas is, fölösleges is még egyszer gyűjteni feladatainkra hivatkoznom, ez a feladat azonban azért bonyolódik és lép ki messze a tudományos munka szférájából, mert sikere nemcsak rajtunk, hanem sokkal inkább a „sajátos” román nemzetiségi politikán múlik.

Egy kis történeti visszapillantással élve, Benda Kálmán összefoglalása szerint „az 1800-as évek elején (...) – ahogy egész Európában, Moldvában is – felébredt az, amit hivatalos szóval nacionalizmusnak nevezünk. Az a törekvés, hogy egy országban egy nyelv és egy vallás legyen, ami azt jelentette, hogy aki nem az uralkodó vallását és nyelvét követi, annak be kell olvadnia és el kell fogadnia a többség vallási, nyelvi és kulturális uralmát. Ekkor kezdtek az első állami iskolákat építeni Moldvában is, amelyek azonban már kezdettől fogva mind román nyelven tanítottak. A magyar nyelv visszaszorult a családi életbe és az egyházba. 1893-ban királyi rendelet utasította a Jászvásáron (Iasi) létesített római katolikus, de román püspökséget, hogy a katolikus egyházakban az istentisztelet nyelvét románra kell változtatni mindenütt. Ettől kezdve a moldvai magyaroknak sem iskolájuk, sem magyar nyelvű istentiszteletük nem volt többé.”⁵⁰

⁴⁸ Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Bp. 1976. I. 7.

⁴⁹ Faragó József: A Magyar Népballadák Táráért. Ethn. 1993. 160-161.

⁵⁰ Benda Kálmán: A moldvai csángók történetének vázlata. In: „Moldovának szíp táiaind születtem...”, 27.

Bizonyára nem véletlen, hogy fönnebb idézett adataink szerint mind a szabófalvi, mind a jugáni hejgetés valamikor a századforduló táján szűnhetett meg, ez a királyi rendelet ugyanis döntő lökést adhatott a magyar nyelv tilalmazásának, felgyorsítva a csángómagyarok erőszakos elrománosítását és a hejgetéssel együtt bizonyára más hagyományok és szokások megsemmisítését is.

Égbe kiáltó vádirat volna az anyanyelvükért folyó kétségbeesett és reménytelen küzdelmük történetét a ma ismert legkorábbi, 1552. április 11-én kelt híradástól kezdve⁵¹ az 1991. augusztusában II. János Pál pápának budapesti látogatása alkalmával a csángó küldöttektől személyesen átadott petícióig eltelt közel félezer év számtalan dokumentuma alapján megírni, de itt nincs helyünk csak mutatóba néhány szomorú példát említeni.

Kezdjük Domokos Pál Péter egyik híradásával az 1930-as évek fordulójáról: „Első utam a volt harangozóhoz vezet, ki sírva panasolja, hogy az ősrégi egyházközségben, Forrófalván, a 100 %-os magyar csángó falu templomában nem hangzik többé magyarul az imádság és az ének. Romilla Bonaventura nevű papjuk nemcsak hogy egyszer s mindenkorra megtiltotta a magyar szót, hanem nem esketi össze a fiatal párt, ha azok nem tudják románul a katekizmust. A magyar szó ellen érzett szent dühében odáig megy, hogy megtiltja a guzsalyasokat és kalákákat s megátkozza azokat, akik ilyenekbe gyűlnek, magyarul beszélnek és énekelnek, s ugyanakkor haldokló beteg öregek könyörögnek, hogy vigyék őket az öreg Neumannhoz, hogy még egyszer utoljára gyónhassanak legalább magyarul. (...) A volt harangozó után a volt diákot, Róka Mártont kerestem meg. Mindkettőjüket az említett Páter kergette el, mert nem tudták a templomi teendőket az „új módon” végezni. (...) Az értelmes diák az előbb elmondottakat mindenben megerősíti. Kértem, hogy gyűjtsön össze néhány jó énekes asszonyt vagy leányt és embert, akik nekem éneket énekeljenek. Megpróbálta, de senki sem mert vállalkozni attól való félelmében, hogy a Páter -kileli- [megtudja] s akkor a templomban nyilvánosan kipellengérezzi.”⁵²

Ám akad itt nemcsak egyéni, hanem kollektív „kipellengérezés” is, miként Kallós Zoltán az 1990-es évek fordulóján megírta: „Sokan nem tudják, de a lészpediek ki voltak átkozva. Hat hónapig be volt zárva a templom, pap nélkül imádkoztak, pap nélkül temettek, mert magyar papot kértek. A jasi püspök kijött személyesen és kiátkozta az egész falut.” És még egy apróság: „Klézsében most tiltották le a torban a magyar éneket és a magyar imádságot.”⁵³

Csoda-e, hogy ebben a „magyar szó elleni szent düh”-ben minden magyar néprajzi gyűjtő, akár romániai, akár magyarországi, aki a csángók közt megfordult, nem kívánatosan zavarta az utóbb homogenizálásnak nevezett erőszakos elrománosítási politikát. Valamennyiüknek voltak és vannak erre vonatkozó tapasztalatai és emlékei, de mentőként elég lesz néhány jelesebb példára hivatkoznom.

Kezdem a magyar állampolgárságú Veress Sándorral, a kiváló zeneszerzővel, muzikológussal és folkloristával, aki 1930-ban Bukarestből központi engedélyekkel indult csángóföldi gyűjtőútjára, hogy nemrégiben még a „megszépítő messzeség” ellenére is így emlékezzék vissza a klézsei csendőrpáncsnokra: „Bukarest a bakaör-mesternek ugyanis túl messze esett Klézsetől, és a román belügyminisztérium menle-

⁵¹ Nagyszebeni hír 1552. április 11-én: „Karácsonykor egy magyar ember azt hallotta, hogy a vajda az országban élő magyarokat -oláh hitre- akarja keresztelni: őrizteti a határokat s titkárát, aki nem akart áttérni – úgy hírlik – elfogatta.” *Benda Kálmán* (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706. I. A Magyarságkutató Könyvtára, I. Bp. 1989. 70.*

⁵² *Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Harmadik bővített kiad. Kvár. 1941. 186.*

⁵³ *Kallós Zoltán: Gyűjtési élményeim Moldvában „Moldávnak szíp táiatind születem...”, 98. és 99.*

vele meg kis- és nagypecsétes igazolványai, amelyek egész Moldva területén szabad mozgásomat biztosították (volna), édeskevéssé hatással voltak a „Domnu șef-re. Ugyannyira, hogy állandóan tartanom kellett letartóztatásomtól. (Amit valószínűleg semlegesíthettem volna egy zsíros baksissal, de azt nem tartottam ildomosnak.) Ha az akkori klézsei római katolikus pap, Pater Martinaș, (...) egy kivételesen felvilágosult, művelt, Európát járt lelkipásztor nem vett volna védőszárnyai alá, akkor rosszabbul is végződhetett volna a zsandár velem szembeni hepciáskodása. De még így is arra kényszerültem, hogy kétszer is bemenjek Bákóba a megyei csendőrpáncsnokságra, újabb „hiteles” papírokért. Ilyen vonatkozásban a lokális hivatalos szervek magyarokkal szembeni ellenséges magatartása folytán egyre romlott a helyzet, és ez volt az oka, hogy a következő évben már le kellett mondanom a tervemről, hogy gyűjtőútamot megismételjem, ami pedig rendkívül fontos lett volna az anyag kiegészítése érdekében. Tapasztalataim alapján a később ott járt Balla Péter is helyeselte utólag eme elhatározásomat.”⁵⁴

Ez a megkülönböztetett vigyázat nemcsak a külföldi, hanem a hazai folkloristáknak is kijárt. Példaként Seres András – Szabó Csaba gyűjteményének fülszövegéből idézek, Szabó Csaba fogalmazásában: „Dugva dolgoztunk rajta. A hatóságok és a besúgók elől bujkálva gyűjtöttünk, a magnókazettákat és a kéziratokat évekig rejtgettük, nehogy illetéktelen kezekbe kerüljenek. Könyörtelenül elkobozták volna. 1988 augusztusában készen állt a munka. Leírhatatlan utakon és félelmek között került át a teljes anyag 1989 februárjában Szombathelyre. Most végre napvilágot láthat, hírt adva földrészünk legárvaibb etnikumának teremtő-megőrző erejéről.”

Többnyire méltánytalanul meg szoktunk feledkezi arról, hogy a gyűjtők hazatérte után – vagy már előbb – az adatközlőkre is sor kerül. Pozsony Ferenc monográfiájában többször szó esik Lőrinc Györgyné kálváriájának egyes stációjáról, itt elégedjünk meg az alábbi kis összefoglalással: „Otthonában rendszeresen házkutatást tartottak, összezedték és elvitték magyar nyelvű könyveit, folyóiratait, vallásos kiadványait. „Beépített” szomszédaival figyeltették minden mozgását, utazását, látogatóját. Többször „sikeresen” le is csaptak Klézseire látogató magyar barátaira. Ő ennek ellenére vállalta az állandó zaklatást, vallatást, s megszegyenítő pofonokat.”⁵⁵

Végül az eddigiek koronájaként hadd említsek még egy esetet, ezúttal nem a múltba merült időkben, hanem napjainkban a demokratikus Romániából, miként 1995. április 28-án történt. Újsághír: „A Bákótól 20 kilométerre eső Klézse moldvai csángó faluban szombaton erőszakos úton akadályozták meg a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének tervezett tanácskozását. A gyűlésre érkező Takács Csabát, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség ügyvezető elnökét, Kötő József alelnököt, valamint Márton Árpád képviselőt a falu határán egybegyűlt helybeliek kikergették a településről. Ugyanott a feldühödött (feldühített?) lakosok különben ittas csoportja felgyűjtotta a községbe hozott iskolakönyveket és magyar nyelvű publikációkat.” Folytatólag néhány szemelvény Kötő József nyilatkozatából: „Előzetes egyeztetések után – március végén lent jártunk Bákóban is, ahol 15 csángó közösségnek a képviselőivel találkoztunk – megállapodtunk egy Moldvai Csángómagyar Szövetség létrehozásában, amely minden csángómagyar településen megteremti majd saját fiókszervezetét, mi pedig mindent elkövetünk ennek támogatásáért. A tisztújító közgyűlésnek, amelyen valamennyi csángó település küldöttének a jelenlétében kellett volna megválasztani a szervezet legitim vezetőségét, Klézsen kellett volna lebonyolódnia április 29-én. Ami az előzményeket illeti, szerda reggel a parlamentben elhangzott egy interpelláció egy román nemzeti egységpárti képviselő részéről, aki szerint az RMDSZ erőszakos magya-

⁵⁴ Veres Sándor: Moldvai gyűjtés. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XVI.) Bp. 1989. 7-8.

⁵⁵ Pozsony Ferenc: i.m. 7.

rosítást végez Moldvában, és, mint utólag megtudtuk, fővárosi lapokban is megjelent néhány uszító cikk. A helyi [bákói] lap is különkiadásban foglalkozott a csángókérdéssel (főlöszleges részletezni, milyen megközelítésben). (...) Mikor azonban odaértünk, alapos rendőrségi igazoltatás után, körülbelül 30 fős, jelszavas táblákkal (miszerint ők románok és románul kívánnak tanulni) felszerelt és alaposan leitatott csöcselékből álló csoport verődött össze. (A «felszerelésből» különben világosan kiderült, hogy itt korántsem «spontán» tiltakozásról van szó, ahogy ezt közvetítették.) A Moldvai Csángómagyarok Szövetségének elnökét, Eröss Pétert pedig amolyan «túszként» ki sem engedték a pékségből. A csoport, amely mindenféle karhatalmi beavatkozás nélkül vonult fel ellenünk, a szervezők mikrobuszát kitoloncolta a faluból. A rendőrök zsebre dugott kézzel nézték mindezt végig. (...) A rendőrség végül is csak akkor szánta rá magát valamilyen közbelépésre, amiután egy klézsei férfi megráncigálta galléromat, majd egy részeg csángó asszony egy kapával fejbe akart verni. Később az alprefektus kitelefonált, hogy a rendőrök gondoskodjanak arról, hogy Eröss Péter elhagyhassa a pékséget. (...) Mint a román televízió stábjának kérdésére is elmondtam (akik «nagylelkűen» kerek 25 másodpercet adtak erre), az alkotmány értelmében végül is mindenki olyan nemzetiségűnek vallja magát, amilyennek tartja magát. Mi nem erőszakoskodni jöttünk, hanem azért, hogy lehetővé tegyük, hogy azok, akik meg akarják őrizni magyarságukat, szabadon szerveződhessenek.⁵⁶

Szíves elnézést kérek, hogy egy szigorúan tudományosnak szánt népköltészeti dolgozatba a XX. század végi könyvégetésig fajuló dühödött nacionalizmust keverek, de annak, hogy a csángómagyar folklórt gyűjthessük és kutathassuk, két elengedhetetlen feltétele van. Az egyik az, hogy saját országunkban, Moldvában szabadon és biztonságosan mozoghassunk. A másik az, hogy éljenek ott csángómagyarok, akiknek a folklórt gyűjthessük és tanulmányozhassuk. Ha azonban egy klézsei magyar összejövetel ellen nemcsak helybeli lakosok vonulnak fel kézbellekkel és románságukat hangsúlyozó jelszavas táblákkal, hanem az előzetesen megszervezett tiltakozás a megyei sajtótól az országos fővárosi sajtón át a tévéig meg a parlamentig terjed, akkor tovább folytatódik a csángómagyar nyelvszigetnek az a lemorzsolódása, illetőleg erőszakos lemorzsolása, amely évszázadok óta tart, egyre erősödik és egyszer teljesen befejeződik.

Ezekután a folklorisztikai tanulságokat nem nehéz összefoglalni. *Az archaikus magyar nyelvű újévköszöntés, a hejgetés legalább egy évszázaddal ezelőtt megszűnt.* Mivel nem szerényen és csendben a családban, hanem az egész falu nagy nyilvánossága előtt folyt, csak a magyar nyelvhasználat elleni felső – egyházi és állami – nyomással magyarázható egy ilyen szívós műfaj úgyszólván nyomtalan eltűnése. Helyébe, mivel újévköszöntés nélkül a maga módján a föld egyetlen népe sem élhet, kézenfekvő volt a román nyelvű urálást átvenni. Részben vagy egészben (?) magyarul, mai ismereteink szerint, kizárólag Lujzikalagorban uráltak/urálnak, de a kutatások nem tisztázták, hogy valaha mindenik faluban magyarul uráltak-e, vagy már a műfajcsere során mindössze Lujzikalagorban volt annyi szellemi alkotóerő, amely egy román népszokást képes volt megmagyarítani. Egy bizonyos: a magyar urálás egyetlen és utolsó lujzikalagori kis szigete is előbb vagy utóbb törvényszerűen alámerül a román urálás tengerében.

És akkor mi következik? Fönnebb a klézsei Lőrinc Györgynétől idéztem néhány szót, most idézem a folytatását is: „Nem mondták [az urálást] magyarul, románul mondták. De azért mindenki magyarul beszélgetett.”⁵⁷ Nos, a román urálás után már csak ez a „magyar beszélgetés” maradt, de az elrománosodott, sőt öntudatos románná

⁵⁶ Székely Krisztina: Klézsei részegek RMDSZ-küldötteket bántalmaztak. Szabadság, (1995. május 3.), 84. sz. 1., 4.

⁵⁷ Pozsony Ferenc: i.m. 239.

vált csángók sokasága igazolja, hogy nemcsak a magyar nyelvű hejgetés és urálás szűnt meg, hanem a felgyorsult időben a magyar anyanyelv is felgyorsult fogyatkozásban van – hacsak nem történik valami csoda, márpedig csodák nincsenek.

E baljós távlat ellenére én élethivatásomhoz híven, a néprajz-doktori eskü szerint a tudomány szolgálatában, minden hivatásos és önkéntes folkloristát gyűjtésre buzdítok, ezúttal egyetemi tanítványom és barátom, a költő Kányádi Sándor *Noé bárkája felé* című versének alábbi soraival: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent,/ a szavakat is. Egyetlen szó,/ egy tájszó se maradjon kint./ Semmi sem fölösleges.”⁵⁸

Faragó József

Mikszáth Kiadó Mikszáth Kiadó Mikszáth Kiadó Mikszáth Kiadó Mikszáth Kiadó

A Mikszáth Kiadó elhatározott szándéka, hogy tekintettel az 1997-es Mikszáth évre, reprezentatív határidőnaplót jelentet meg.

A határidőnapló igényes kivitelben készül: műnyomó papíron, műbőr kötésben, varrva, nyomott előzékkel, az író szellemiségét idéző gondolatokkal és képekkel, B/3-as falinaptár melléklettel, mely tartalmazza az 1997 év Mikszáth ünnep eseményeit. A naptárban közöljük az egyébként szokásos információkat is. Terveink szerint a naptárt 1996. december első hetében jelentetjük meg.

A Kiadótól közvetlenül megrendelt naptár ára 784.- Ft (Áfával). Magyarország területére a postázás költségét a Kiadó vállalja.

A naptár lehet ajándék barátainak, kollégáinak. Az igényeket 1996. október 20-ig kérjük megküldeni, a megrendeléseket a beérkezés sorrendjében teljesítjük!

Címünk: 2658 Horpács, Mikszáth Kálmán u. 1.

Megrendelőlap

Megrendelem a „Mikszáth-os határidőnaplót” á 784.- Ft áron példányban.

Név:

Cím:

Telefon:

Ügyintéző neve:

.....

.....

dátum

aláírás

⁵⁸ Elhangzott 1996. február 19-én, Budapesten, a Lakatos Demeter Egyesület közgyűlésén. (Szerk.)

EMLÉKEZZÜNK

„Nem hiszem, hogy sokáig bírjuk...”

Zebegényiek elhurcolása a Szovjetunióba

1944-45-ben kollektív büntetésként tömegesen hurcolták el a szovjet csapatok speciális alakulatai hazánkból a német származású lakosságot. Zebegényből száztizenegy embert, nőket férfiakat gyűjtöttek be az oroszok két heti munkára, „málenkij robotra”.

Kál-Kápolnáig gyalog vánszorogtak, megfélemlítették őket, ha valaki szökni próbál, megtizedelik az otthoniakat. Kálon marhavagonokba rakták, deszkával beszögezték a toloajtókat és útnak indították őket ismeretlen sorsuk felé. Borzalmas lágerélet, nehéz, verejtékes munka, éhezés, megalázás lett az osztályrészük Oroszföldön. Sokan nem bírták a szenvedéseket, fiatalon meghaltak tífuszban, vérhasban, vagy az éhezéstől. Itthon hiába várták őket.

Az elhurcoltak közé tartozott Krebsz György is, aki megpróbáltatásait naponta feljegyezte kis papírdarabkákra. Tilos volt bármilyen írást maguknál tartani, de hazautazáskor sikerült a vagon toloajtaja mögé rejtjenie, így megőrizte az utóknak. Ötven évnek kellett eltelnie, hogy megjelenhessen a napló, mellyel emléket állít a zebegényi áldozatoknak, akik idegenben, ismeretlen, jeltelen sírokban nyugszanak.

Paulisineczné Willem Vera

1945. január 4. csütörtök

Csütörtökön délben kidobolták, hogy a férfiak tizenhattól 45 évesig, a nők tizenhétől harminc évesig kötelesek az orosz parancsnokságnál (NKVD) keresztlevéllel összeírás végett jelentkezni. Egymás után megyünk be, de csak néhány szerencsés jön újra ki.

Sötétedik, már zsúfolásig van a szoba, a levegő sűrű a füsttől és még mindig jönnek. Este kidoboltatták, hogy akinek a hozzátartozója nem jött haza, annak csomagoljanak három napi ételmet, fehérneműt, zoknit, cipőt és hozzák le a parancsnokságra. Hozzák a csomagokat, senkit sem engednek ki, fegyveres őrök állnak az ajtóban, megakadályozzák, hogy valaki is beszélhessen hozzátartozóival.

Budapest felől dörögnek az ágyúk, ezer villámlás világítja meg az eget.

Január 5. péntek

Reggel öt órakor sorakozó, az átvirrasztott éjszaka után jó a friss levegő. Úgy hét óra körül indulás. Faludiék előtt egy pár asszony álldogál. Egy búcsúintés és Isten Veled Zebegény! Ki tudja, mikor és hányan jövünk vissza...

A nagymarosi parancsnokságnál rövid megállás, majd tovább. Vác előtt elkanyarodunk a rétsági útra, a nők már fáradtak, de csak tovább! Az út mentén egy pár kilőtt orosz tank. Katalinpuszta, Szendehely, itt alszunk. Innen is elvitték már a lakosság nagy részét.

Január 10. szerda

Este Kál-kápolnára értünk, óriási gyűjtőtábor. Még egy kis remény mindenkiben. Kihallgatásra visznek. Sorban beengednek egy kis szobába, ahol egy orosz tiszt és egy tolmács van, a levegő barátságatlan. A tolmács szinte parancsszerűen azt mondja: magyar sváb.

Mit mondjon az ember? Fél, ha mond valamit, még ront a helyzeten. Isten neki: magyar sváb. Brulich, Pécz, Bertrán veszekszik velük. Egyeseket hazaengednek, a szlovák nevéük szerencsések, azokat mind kiválogatták.

Január 11. csütörtök

Egész nap pihenő, este vagoníroznak majd. Délután betolták a teherkocsikat, még tele voltak lótrágyával, piszokkal. Kétoldalt priccseket tettek bele és egy vízcső kályhát. Bevagonírozta, a tolaajtókat bedesztkázták és beszögték. Éjfél után indult a vonat.

Január 17. szerda

Összefoglalva eddigi utunk: Kál-kápolnán vagonba raktak, harmincegyen vagyunk. Szalma nincs, csak úgy tudunk aludni, hogy a társaság fele éjfél előtt alszik, a másik fele éjfél után.

A háború nyomát csak a Tiszánál láttuk először, szétszórt hidász anyag, lőszer, koscsik mindenfelé, a hidak felrobbantva. Lassan haladunk, sokat álldogálunk. A lányok külön vagonban vannak.

Kolozsvár vasút menti része teljesen tönkre bombázva. A kosztal bajban vagyunk, naponta hárman kapunk egy kilós kenyeret és tízen egy 86 dekás konzervet, amiből mindenkinek 4 evőkanállal jut. Vízünk hol van, hol nincs.

Vigyorogva néznek ránk az oroszok, azt mondják Szibériába visznek. Az őreink viszont azt mondják, hogy Dombaszba megyünk egy ukrán gyárvárosba.

Plojestiben elég sokat áll vonatunk. Délben Buzannba érünk. A város előtt óriási repülőtér. Az épületek szétverve, sok német és orosz sír. A németeket egy kis földbe-szúrt tábla jelzi, az orosz sírok itt is olyan tarkák, mint otthon nálunk.

Az állomáson rengeteg orosz nő katona mindenfelé. Sok ágyú és Sztalin orgona (Katyúsa), meg lőszer megy előre szerelvényeken.

Délután Adjudra futunk be. Nagy pályaudvar, itt rakodunk át. Úgy hallatszik, a határ még kétszáz kilométerre van. A társaság egyik fele már tetves, a hangulat nyomott.

Később kivagoníroznak. Az őrk ötven méterenként állnak a szántóföldön lövésre kész fegyverekkel. Négyes sorokban állunk, a nők külön. Négy autó viszi a csomagokat.

Elindul a menet, elől egy katona, oldalt huszonöt méterenként lövésre készen, fegyverek között kísérek, mint valami bűnözőket.

Egy régi kastélyban szállásolnak el, körös-körül kétsoros tuskés drótkerítés. A kastély külseje eléggé viharvert, a címere után ítélve egy grófi családé lehetett. Sok az aranydísz és márvány. Ezerötszázan vagyunk most bezsúfolva.

Január 19. péntek

Az éjszaka alig fért el a társaság. Babi, Ella, Csöpi volt a hálótársam. Szegények, mi vár még rájuk? Délelőtt mise volt, még szép, hogy az oroszok megengedték.

Kilakoltattak a szobánkból, megint szét vagyunk szóródva. Ötvenháman vagyunk egy 5x5 méteres helyiségben. Még állóhely is alig van, mint a heringek, úgy össze vagyunk zsúfolva.

Tűz van! Ég a kastély teteje! Ezerötszáz ember, mint egy tébolyult méhkas forrong, szaladgál, mindenki tülekedik az udvarra. A nép egymást löki, tapossa a nyomja. Mire leérünk az udvarra, már nagy lángokkal ég a zindely. A hely körül van véve géppuskásokkal. Egy ideig kint állunk a réten, aztán elindítanak az új szállás felé. Hatos sorokban, zezugos utcákon terelnek, majd megint csak elérjük a tuskés drótkerítést, az új szállásunkat. Egy nagy búzarakár fele épületben helyeznek el vagy százötvenünket. Beton padló, farkasordító hideg, alvásról itt alig lesz szó.

Nagy veszekedés közt kiosztják a megmentett kosztot. Sós bab. Összeíratják a nő-söket, rokonokat, testvéreket. A muszkáknak nem felel meg a mi névsorunk, ők külön is készítenek maguknak egyet. Fél óra múlva sorakozó, visznek vagonírozni. Névsor-

olvasás vagy ötször leszámolnak. Már majdnem megfagyunk, mire hajnalban elindulunk. Keserves egy dolog volt...

Január 20. szombat

Nagy nehezen bevagoníroznak. Negyvenöten vagyunk egy kocsiban. Se szalma, se priccs. Feküdni nem lehet, csak ülni. Egész nap itt állunk a pályán. Este az előttünk lévő vagonokat kiürítették. Még délután hoztak Bihar megyeieket és nagyváradiakat. Annyi volt a csomagjuk, hogy alig győzték átrakni.

Január 21. vasárnap

Majdnem egész éjjel mentünk. Az alvás nagyon rossz volt, nem lehetett kinyújtózni, mint a hernyók feküdtünk, vagy ültünk. Reggel befutottunk, egy állomásra. Orosz vasutasok vették át szerelvényünket. Kilenc óra körül kihúzott vonatunk az állomásról és teljesen keletnek fordultunk. Egy nagy felrobbantott hídon mentünk keresztül. Nem kaptunk kocsatot, pedig amit otthonról hoztunk, már mind elfogyott. Éhezünk és lassan tönkre megyünk. Egyre hidegebb lesz, fűtül a szél, hó is esik.

Délben befutunk Iasy állomásra. Az állomás teljesen romokban hever. Nemsokára tovább megyünk. A vonat egyforma zakatolással rohog. Mozdonyunk néha-néha fűtül, mélyen, hajókörtként bűg a kürtje. Este a lefekvésnél veszekedések, az idegek lassan felmondják a szolgálatot.

Január 31. szerda

Reggelre Krasznij Lucson állunk, Vorosilovgrád közelében lennénk. Az ellátás megint csak kétszerült (szárított kenyér) és száraz borsó, hús két napja nincs. Délután egy mellékvágányra toltak és megkezdődött a kirakodás. Négy teherautó hordta a csomagokat és embereket. A szabadban ácsorgunk, esik a hó, fúj a szél, és majd megfagyunk, de pechünkre mindig egy másik csoport kerül elénk. A végén elindítanak gyalog, egy alak kísér hosszú szuronyos puskával. Kanyargunk, kapaszkodunk fel hegynek, és a hegy tetején egy nagy épületben szállásolnak el. Se ajtó, se ablak, se kályha, a falak vastagon jegesek. Táncolunk, toporgunk, verjük karjainkat, Úristen, milyen lesz az éjszaka? Az első szobában nem bírjuk ki, hurcolkodunk, de sehol sincs melegebb. Alvásról szó sem lehet...

Február 1. csütörtök

Rettenetesen hideg volt, senki sem tudott aludni. Mindenki táncolt és verte a lábát. Reggelre ígértek fürdőt, de már délután van, és semmi látszata a dolognak.

Hamincnyolcan vagyunk egy kis szobában, állunk, táncolunk, és főleg vakarózunk. Nem hiszem, hogy soká bírjuk. Csak ígérnek, ígérnek és ígérnek. Jóformán ebből élünk. Este kapunk fél kiló kenyeret fejenként. Olyan a kenyér, mint a sár, otthon még a kutya sem enné meg. Szecska, korpa, polyva, homok, zabszem, minden van benne. Kaptunk még két deka sózott vaját és másfél szem kockacukrot, ez egy napi ellátás!

Kályhánk nincs, este egy háznál megfőztük az utolsó konzervet, amit még Stefi adott. Soha nem ízlett még étel ennyire, még ha a bab olyan kemény is volt, hogy kopogott.

Beszélik, hogy reggel hétkor értünk jönnek, és visznek a fürdőbe.

Február 4. vasárnap

Reménykedem, hogy talán ma mégis elvisznek fürdeni, állítólag még nincs készen a barakkunk. Női őrségünk van, de a szökésnek nem lenne sok értelme, nem lehet kosztot találni. Hihetetlenül drága minden. Tíz óra felé jönnek az autók, visznek fürdeni. Kanyarognak a kocsik messze kinn a városszélen. Mindenfelé leégett, felrobbantott házak, bányatörmelék. Egy viharvert öreg ház előtt állnak meg a kocsik, ez a fürdő. Az istálló otthon palotának néz ki ehhez képest. Várnunk kell, nincsen még melegvíz.

Egy piszkos kis helyiségbe tuszkolnak be, úgy látszik ez a várószoba. Jó meleg van, nem kell tovább fagyoskodnunk. Névösszeírás, majd úgy három óra körül mehetünk

végre fürödni. Ruháinkat elvették, fertőtlenítik. A fürdés abból áll, hogy egy kis fateknőben kapunk melegvizet, és abban mosakszunk. Majd orvosi vizsgálatra visznek. Egy félórai gyaloglás után az új lágerunkba vagyunk. Egy nagy kőbarakk. Körös-körül és közepén emeletes priccsek, még teljesen vizesek, friss fenyődeszkából. Egy nagy nyitott tűzhely közepén, főzni lehet majd, csak legyen mit.

Február 8. csütörtök

Az ácsokat minden nap foglalkoztatják és a többiekből is visznek 50 embert valahová munkára. Az az érzésem, hogy internálótáborban lehetünk, csak a jó Isten tudja, hogy mi lehet az igazi céljuk velünk. Ma összeírták a kort és az állampolgárságot, amiből persze a derülátók mindjárt arra következtettek, hogy hazavisznek. Az ebéd savanyúkáposztaleves és egy kanál főtt burizs és a szokásos vaj és cukoradag volt. Délután orvosi vizsga, jobban mondva tetűvizsga volt, utána Kocsis Jani megnyírt, majd jól megmosakodtam a kútnál, és most vagy 10 évvel fiatalabbnak érzem magam.

Február 15. csütörtök

Erősen fúj a szél és szakad a hó. Sorakozó, harmincat kiválogatnak munkára, én köztük vagyok. WC-gödört ásunk, egész nap törjük a köveket. Furcsa, réteges kőzet van erre. Kosztjavítás néven ma egy savanyú paradicsomot is kaptunk.

Február 22. csütörtök

Ötkor ébresztő, hatkor sorakozó. Százat leszámolnak, a többit visszaküldik. Délben az itthon maradtaknak sorakozó, még kilencvenkilenc emberre van szüksége a bányának, így hát én is beleesek. A nőkkel együtt már csak hetvenhetet tudnak összeszedni és útnak indítani. Két óra felé felérünk.

Akik a szemet rakják a reggeli turnusból, azok már feketék, a többiek a bányafát rakják. Rettenetesen fúj a szél, egész hóvihar van. Három óraker ebédkiosztás, káposztaleves dinsztelt káposzta, egy kis burizs, egy teáskanál konzerv, és talán hús deka kenyér. Beosztanak Pesziékkel fát rakni, de irtó hideg van és egy órai munka után bevisznek melegedni és aztán megint csak ki. Így megy ez este tizenegyig, de akkor már olyan hideg volt, hogy nem bírtuk tovább, mint tíz percig kinn. Tizenegy óra után vatsora, megintcsak káposztaleves és dinsztelt káposzta. A kenyér most még kisebb. Éjjel fél egykor indultunk vissza a táborba. A csípős szél az arcunkba vágta a jeges, felkevert havat, potyogtunk jobbra-balra, mint a zsákok, a bajuszunkról lógtak a jégcsapok. Pocsék út volt, mire hazaértünk úgy át voltunk fagyva, hogy mozogni alig tudtunk. A szoba is jéghideg volt, ránhúztunk mindent, amivel takarózni lehet, de még így is majdnem megfagytunk. Emlékezetes éjszaka marad ez!

Március 7. szerda

Megint esik a hó, de nincs hideg. A beomlott bánya bejáratánál dolgozunk, de ezért a sovány kosztért már azzal is megdolgoztunk, ha csak fel és visszamegyünk.

A tegnapi fertőtlenítés után annyi hízott tetűt fogtam ma a pulóveremben, mint még soha. A maradék ácsokat is elvitték munkába. Az a hír járja, hogy a Adjudban lemaradt zebegényiek is itt vannak valamelyik bányában. Csak tudnánk találkozni velük!

Március 14. szerda

Fúj a szél, szálldogál a hó, az idő megint elromlott. Útközben találkoztunk Pistiékkal, reggel munkába menetkor. Fagyosan, álmosan jöttek hazafelé.

Mint a rabszolgák, ma egész nap síneket huzigáltunk. Olyan éhes vagyok, mint egy farkas, és még az egész adag kenyeret sem adták ki. Mikor hazajöttem annyira voltam, hogy a krumplihajat és a kivágott részt, amit Pali bácsi ki akart dobni, elkértem, és mint a cukrot ettem. Később Pisti ment ki a szemétdombra, és talált egy pár darab fagyos krumplit, amit a konyha dobott ki. Megsütöttük, csemege volt.

Március 21. szerda

Tavaszi! Az idő elég szép, de azért még hideg van. Munka után, délután kivittük Jani bácsit a temetőbe, egyszerű, gyalult fakoporsóban, egy pokrócba csavarva temettük

egy „Mi atyánkkal...”. Itt fog nyugodni a Kraszna Lucs-i bányavidék elhagyott temetőjében és soha senki egy szál virágot, se egy szál gyertyát nem fog a sírjára tenni. Kegyetlen sors, vajon hányan jutunk ide? Neki talán jobb már, ő már mindenen túl van...

Április 1. vasárnap

Húsvét vasárnap. Az ácsokat és szabadnaposokat kizavarták dolgozni. Udvartakarítást és hasonlókat kellett csinálniuk. Ma éjjel halálfélelemben dolgoztam, nem hittem, hogy élve kikerülök még. Leírhatatlan érzés volt a hatvan centiméteres résen bemászni, 150-200 métert hasoncsúszva és hátonfekve polcfákat cipelni, porban, piszokban, sötétségben. Minden recsegett, ropogott, a polcfák összeroppanva, és a büz! Soha nem hittem volna, hogy így néz ki egy szénbánya belülről. Állandóan az volt az érzésem, hogy két préslap közt vagyok, hogy minden pillanatban rámszakad a kő.

Május 1. kedd

Éppen egy hónapja nem írtam naplómbe, de nem láttam sok értelmét. Úgyis itt pusztulunk, és senki sem fogja ezeket a sorokat olvasni. Most mégis megpróbálom az elmúlt hónap szomorú eseményeit leírni.

A két húsvéti ünnepnapon dolgoznunk kellett. Minden nap történt valami kisebb-nagyobb szerencsétlenség a bányában, nincs semmi védőberendezés. A hónap közepe felé meghalt Hirling Tóni, teljesen megették a tetük. Kíváncsi volnék, ki osztozott azon, amit nála találtak? Aztán meg Adamek Gyuri bácsi lábára esett nagy kő, még ma is sántít. Április 21-én engem kapott el a fűrógép a bányában. Letépte a három nadrágomat, ha az öreg orosz nem állítja le hirtelen a gépet, ott helyben kivégzett volna. Jobb lábamon a boka alatt rém mély lyuk van, a csontot és ereket lehet látni. Be kellett gyalogolnom a lágerbe, az orvos egy kötést tetetett rá, de úgy megdagadt, hogy mozdulni sem tudok vele. Pisti visz ki a hátán és segít, nem is tudom, mit csinálnék nélküle? Másnap, hogy levették a kötést, az egész hús lejtött vele a lábfejemről, rettenetesen néz ki, ha kibontom és fűrosztóm, mindenki eltűnik mellőlem. Csak oldalt tudok feküdni, szalmazsák nincs, a deszkától már egészen sebes az oldalam, rettenetesen fáj.

Május 16. szerda

Ma összeírták a betegeket, úgy mondják, hazaviszik őket. Fél órát kaptunk, hogy összecsomagoljunk, de még este is itt voltunk, sőt itt is aludtunk. Mindent ki kellett vinni az udvarra a takarítás miatt. A lágerparancsnok egy durva vaddisznó, alig lehetne párját találni, üti, veri, rúgja a népet.

Június 14. csütörtök

Ma eladtam a kalapomat, ötven rubelt kaptam érte. Az öngyújtómat nem tudom rendes áron elsózni, de bámmennyire sajnálom, muszáj lesz odaadni, he nem akarunk éhezni. Olyan kánikula van, még azt a kis erőnket is kiszívja.

Rengeteg a beteg, az emberek erőtlenekek, formálisan éhenhalnak. Tegnap Molnár bácsi halt meg. Sok a flecktífusz, a nők javarésze ebben fekszik. Elkezdték őket kopaszra nyírni, rettenetesen néznek ki. A hazamenési láz elült, már senki sem bízik.

Július 16. hétfő

Állítólag a rádió bementta, hogy az összes idegen állampolgárt haza kell szállítani, mert Anglia csak ennek ellenében hajlandó kiadni a fogságba esett oroszokat. Zetl rosszul van, nem eszik. Pozsonyi Ádi is a végét járja, nem hiszem, hogy két-három napnál tovább bírja. A koszt napok óta gyenge, reggel, délben, este egy kanál kukoricadara leves. Sokszor gondolunk az otthoni moslékra, abban legalább krumpli és zsír is volt.

Augusztus 5. vasárnap

Búcsúnap Zebegényben... Gondolnak-e ránk? Hiányzunk, vagy már eltemettek? Mindenki vágyódik ma haza, mindenki ott van a gondolat, Istenem, de jó lenne most otthon lenni! Régi jó világ, mi a vétünk? Miért olyan kegyetlen hozzánk az élet?

Augusztus 13. hétfő

Este Pistivel és Tónival sétáltunk a szögesdrót mellett, mindegyikünk csak a régi

szép időket emlegette. A hold mint egy vörös kifli lógott az égen. Vajon megvalósul-e a sok óhaj, vágy, remény, ha az ember a vállán keresztül néz vissza rá, mint mondani szokták?

Az éjszaka óriási dörgés, villámlás és rengeteg bolha.

Augusztus 14. kedd

Wetzl Gyuri bácsi az éjjel olyan rosszul volt, hogy azt hittük, nem éli meg a reggelt. Délután bement a kórházba. Alkonyat felé mindenkinek sorakozó. Combát berúgva a sárga földig. Ordít, hadonászik, jobb tvoju mattyozik, mert a harmadik századtól meg-lógott egy ember. Megültotta, hogy valaki is kimehessen bejelentés nélkül még a WC-re is. Jaj volt annak, akit elkapott az udvaron. Azt rúgta, ütötte, verte, többek között egy állapotos asszonyt is. Ha nem viszik el innen, ez az állapot mindenkit tönkretesz. Pistit hazahozták. Úgy megdagadt a lába, hogy menni sem tudott.

Augusztus 19. vasárnap

Reggel a betegeket és a szabadnaposakat kivitték a kolhozba, köztük Pistit is. Combát és egy civil, állítólag az összes bányák nacsalnyikja, szemlét tartott, úgy be voltak rúgva, hogy alig tudtak lábon állni. A németektől augusztus 25-én viszik haza a betegeket, egyesek ebből arra következtetnek, hogy így minket is visznek rövidesen. Egy zebegényi kőművessel találkozott, aki fogoly, azt hiszik Here Jóska lehetett.

Augusztus 20. hétfő

Szent István. Pisti ma már kiment dolgozni. Lányi egy magyar újságban olvasta, hogy Budapest és Szob között rendbehozták a vasútvonalat. A nép megint átadta magát a hazamenési láznak.

Az egyik közeli lágerben állítólag több zebegényi és nagymarosi van. A kolhozosokat behozták fertőtlenítésre.

Augusztus 24. péntek

Az orvos újra kiírt kolhoz munkára. Várunk az autóra, hogy kivigyen. Az autó nem jött. Orvosi vizsga, majd a bányák főnacsalnyikja szemléltette meg a népet. Kérdi, miért van ennyi gyenge ember itt? Csak nézze meg, min élünk. Leves, leves és még egyszer leves. Esetleg egy kis vaj, vagy zsír, ha szerencsések vagyunk. Miből erősödünk? Vízből? Mire mindenkinek megvan a szajréja, nekünk már csak a maradék jut. Az éjjel annyi volt a bolha a pokrócomon, mintha mákot szórtak volna rá.

Augusztus 28. kedd

Örökösen takarítatják az udvart, mintha ez lenne a legfontosabb. Nem tudom, ki-nek a bogara. Az a három embert, aki a harmadik századból megszökött visszahozták, az egész népet négyszögbe állították az udvarban és középen Combat berúgva ütötte, verte, rúgta a szerencsétleneket.

November 8. csütörtök

Ma kommunista ünnep van, és állítólag fehér kenyeret kapunk. A város fel van díszítve csillagokkal és vörös zászlókkal, senki sem dolgozik. A koszt rém drága, úgy látszik, valami ünnepi adag lehet.

November 9. péntek

Ma is ünnepelnek. Reggel kivonuláshoz sorakoztattak, de aztán visszaküldtek, így mi is ünnepeltünk. A fehér kenyeret megkaptuk, úgy hírlík, még egy kilót kapunk. Az oroszok egytől egyig be vannak rúgva, az ünnepi koszt pedig olyan méregdrága, hogy csak alig néhányan váltották ki.

November 18. vasárnap

Különösebb a héten nem történt, a foglyoktól elvittek egy transzportot, de rólunk, úgy látszik megfélekeztek. Az invalidusok állítólag csütörtökön hazaérkeztek, remélhetőleg tőlük hallanak valamit otthon a helyzetünkről. A hideg napról-napra fokozódik, de hála Istennek, van már kalucsnim, és Pistinek csizmája. Munkahelyünk még

mindig a 22-es bánya. Most a vízhiány teszi az életet nehezebbé a lágerben, sosem folyik, így nincs lehetőség a tisztálkodásra.

1946. január 1. kedd

Újév. Ma nem dolgoztunk, legalább van valami remény, ha a mondás igaz, nem kell egész éven át dolgoznunk. Egész nap itthon voltunk. Varrtam, na meg ábrándoztam. Régi emlékek, újévi köszöntések, a szilveszteri bál után Gyuri bácsival és harmonikájával a falu körül... Hiába itt már minden, vagy kibírjuk, vagy itt pusztulunk. De én haza akarok menni! Ha mindjárt négykézláb...

Január 7. hétfő

Görögkeletiek karácsonya. Reggel elmentünk a templomba, ahol összeszedtünk egy csomó rubelt és lepényt, mint a koldusok. Ha otthon látnának, hogyan állunk sorban az ajtónál, rongyosan, éhesen, lesve arra a rubelra vagy lepényre, amit az asszonyok a kezünkbe nyomnak! És mindegyik nagyobb keresztet vet, mint a másik!

Úristen, hová süllyedtünk! De már nincsen szégyen, megtörtek, mint egy csökönös öszvért, már csak az életben maradás, az éhes állati ösztön van bennünk. Mohón nyúlunk a kinyújtott alamizsna után, amit a győztes felénk vet. A koldus magyarok...!

Február 23. szombat

Kifogtam a papírból, és csak ma tudom pótolni a mulasztást. Egyáltalán semmi változás, továbbra fúj a szél, esik a hó, irtó bolond az időjárás. Továbbra is faháncsolás. Sikerül minden este egy fuvarral bevinni a városba. A pénzt majdnem mindig elbáztartottam. Ma a templomban rengeteg kenyeret, ételt hoztak szentelésre, és annyi pénzt és lepényt kaptunk, hogy két nap alatt sem tudtuk megenni. Ezt megtetőzve a visszamaradt három napi kenyeret is meghozták. Lábam erősen megdagadt a múltkori fejsze vágásától és eléggé fáj. Ma kaptuk meg a második injekciót.

Március 24. vasárnap

Éjjel fertőtlenítés volt, és utána mindjárt befutott a kenyér is. Az ácsoknak reggel ötök ébresztő volt, mivel a mi századunk a konyhaszolgálatos, és nekünk kell ellátni a konyhát vízzel. Utána Herédi Jóskával kenyeret vittünk az üzletbe.

Délután bejött a hadnagyunk a szobába, és kezdi néven szólítani Pistit, Gyulát, Schültöt, Himmer Feri bácsit és végül engem. Levitt az irodába és elővett a múltkori lógásért. Először a kenyérből akart levonni annyi adagot, ahány napot hiányoztunk, ez lett volna az ő elintézési módja, de gondolt egyet és elment. Öt perc múlva jött a Rücskös berúgva. Egyenkint hívtak be. Először Schült ment be és mindjárt jól elverték. Azután rám került a sor: mért nem dolgoztam? Levette a kabátomat és Schült kezébe nyomtak egy vastag gumicsövet és megparancsolták, hogy verjen. Kaptam vagy 5-6 ütést, a vörös csíkok megmaradtak a hátamon. Schültöt kiküldték, és Gyula jött be. Nekem kellett őt vernem.

Mint a rabszolgák! Eddig jutottunk a XX. században.

Április 20. szombat

Kenyeret nem kaptunk, így reggel mindjárt elszaladtam a lepényeshez, de pechem volt, ő sem sütött. Délután elmentem a templomba, rengetegen voltak és éppen étel-szentelés volt. Sok enniavalót hordtak össze az asszonyok. Érdekes szokásuk van, a templom udvarán körbeállnak, mindegyik előtt az étel, amit szentelni akar, többnyire rúd alakú kalács, fehér mázzal leöntve és színes, mint otthon a gilisztahajtó cukorka. Jön a két pópa, egyik nagy szatyorral, mint a henteseknek van, énekelnek, az egyik szenteli az ételt, a másik a szatyorral gyűjti a színes tojást, kalácsot, pénzt. Mise alatt 3-4-szer is körülmennek a füstölővel, füstölik a képeket és a népet, akik aztán minden alkalommal a kezükbe nyomnak egy pár rubelt. Nem sok kosztot kaptunk, Pistivel mentem haza. A bazárban megettem a lepényt és egy aludtjejet. A magyarok már sokkal szemtelenebbek lettek a kéregetésben, mint az orosz koldusok. Este tizenegykor tartják a feltámadási ünnepet.

Június 4. kedd

Pisti ma 21 éves. Reggel megsütöttük a maradék tíz darab krumplit, és ez volt az ünnepi reggelink. Állandóan éhesek vagyunk, a konyha gyenge és nagyon kevés a koszt. Pénzt nem adnak, mert állítólag a tiszték felvették és elitták. Délután az a hír járja, hogy állítólag Sztalint és Molotovot eltették láb alól.

Június 6. csütörtök

Reggel kaptunk egy lepedőt, amivel le kell takarni az ágyat. Az új lakásunk elég jó lenne, egy nagy szoba, csak sokan vagyunk. Sok német fogoly dolgozik itt, ha ezek nem lennének, azt hiszem az oroszokkal nem sokra mennénk.

Minden valamire való gépnél német fogoly dolgozik. Az oroszok csak a hegesztéshez és olyan munkához értenek, ahol nagykalapáccsal és hidegvágóval lehet dolgozni. A gyár elég nagy kiterjedésű, sok épület felrobbantva, az egyik olvasztó-kemence sor teljesen romokban hever. Mindenhol vasdarabok, lemezek, óriási anyagpazarlás megy itt. A gyár körül van véve deszkakerítéssel. Úgy 150-200 méterenként figyelőtorony áll. Állandóan egy németet látni benne. A kerítés mellett egy vastag drót van kifeszítve, melyen éjszaka kutya van kötve, és szaladgál ide-oda. A nyolc-tíz évre elítélt ruszkiakat még külön körülfojták dróttal. Úgy kísérik őket és vigyáznak rájuk, mint valami vadakra. Menet közben a kezüket állandóan hátul kell tartaniuk. Mint barmokkal bánnak a néppel, másként nem tudnak hatalmon maradni. De mint mondták, mindennek van egy kezdete és egy vége.

Délután elmentek a magyar foglyok. Zeneszóval búcsúztatták és kísérték ki őket. Állítólag csak Krematovba, egy kilenc kilométerre lévő gyárvárosba mentek egy gyűjtőtáborba. Ez mindenképpen egy állomással közelebb van az otthonhoz. Ők már biztosan elmennek.

December 24. kedd

A karácsonyt is elértük megint. Nem sok örömet, inkább csak bűt és bánatot hozott nekünk. Mi nem a Megváltót, a megváltást várjuk. Nincs ünnepünk, dolgozunk, mint mindig. Délután téglát hordani zavartak, este pedig a rendes váltással mentünk ki.

Vertük a vasat, minden ütéssel talán egy sóhaj szállt haza... Vajon ők mit csinálnak? Gondol-e valaki ránk? Éjfélkor szinte ott zúgott a fülemben az orgona: „Heilige Nacht, Stille Nacht...”, most talán éjféle misén vannak...

Karácsony este van. Szomorúbb talán csak az 1944-es szentesténk volt, amikor mindenki sírt a csupasz fenyőfa alatt. Az első karácsony az orosz megszállás alatt. A lányok feljöttek a pincéből, Willem Pista hozott egy fenyőfát a Szőnyi kertből, és mindenki énekelte a „Mennyből az angyalt...” Vajon mi lett velük? Hová vitték őket Adjuból? Babi, Csöpi, Zsuzsa, Ella... hol töltik ők a karácsonyukat?

1947. január 28. kedd

Két éve, hogy idehoztak, éppen elég volt ebből ennyi! Ennyit még nem szenvedtem és éheztem, mint ezalatt a két év alatt, csupa küzdelem, lemondás és kínlás volt eddig az élet. Voltam templomi koldus, próbáltam házaknál kéregetni, és a szemétdombon szedtem össze a répa- és krumplihéjat.

Február 9. vasárnap

A népből alig jár már valaki dolgozni, mindenki le van gyengülve, csoszogunk, botladozunk, járunk mint a szellemek. Nagyon, de nagyon megszenvedtünk ezért a rongyos életért, csak legalább tudnám, hogy élve hazakerülök, hogy van-e értelme az egész szenvedésnek.

Március 1. szombat

Az éjjel Angyal Miska indult el a „mennyországba vezető úton”. A kályhától hozták el Fleischmanék, viaskodott, mikor ágyba tették, beszélt Zsuzsa lányához, hogy meg kell halni, nem látja többé... az utolsó pillanatig észnél volt. Rettenetes halál az „éhhálál”, nem kap senki segítséget, az embernek java része ebben hal meg.

Július 13. vasárnap

Ezeket a sorokat már az úton írom. 10-én este sorakozó, a magyarok mennek!!! Holmi-átvizsgálás, de a naplómát sikerült megmenteni. Bent a lágerben adtak ruhát, mosdás, majd elhelyeznek. Egy csomó régi ismerős a lágerből... Délután tényleg be is vagoníroztak, és elindult a szerelvényünk. Debrecenben egy kaszárnyában helyeztek el. Batyuink között ültünk, és vártuk, hogy papírjainkat és a vasúti jegyet megadják. Lassan haladt az ügyünk, amilyen gyorsan ment az elhurcolásunk, olyan vontatottan megy az elbocsájtásunk. Végre megkaptuk az elbocsájtó papírt, és adtak 5 forint „hazatérő” pénzt.

Vasárnap indult egy „visszatérő fogoly vonat” Budapestre, amire sikerült feljutni. Most már minden perccel egy lépéssel közelebb vagyunk az otthonhoz. A Nyugatiban bent állt a szobi vonat, az utolsó erőmet összeszedve vonszoltam magam, olyan erőtlen, gyenge voltam, hogy a sínt is csak úgy tudtam átlépní, hogy a kezeimmel segítettem a lábamat felemelni.

Felhúztak a kocsira, Marcsi és Kocsis Irma mellett helyet csináltak. A vonat nem sokára rá megindult. Valaki táviratozott előre Zebegénybe, hogy jövünk. Mikor a vonat befutott az állomásra, rengetegen vártak már. Mama, Pisti. Mi örültünk a viszontlátásnak, ők sírtak.

Mindenki a templom felé megy, leültünk a padokba, csend van. Kálváriánk utolsó állomásához értünk, ahol a szenvedés, a nyomor, a lemondások után hálát adhattunk a jó Istennek, hogy meghallgatott, hogy hazavezetett...

Valkó védőszentje

A rendszerváltás óta itthon is egyre több publikáció jelenik meg azokról a korábban tabu témákról (elhurcolások, garázdálkodások, stb.), amelyek a szovjet katonai megszállás következményeként sújtották a magyar lakosságot. A győztes fegyveresek parancsait a megalázott, megfélemlített lakosság ellenállás nélkül teljesítette, és már az is merész lépésnek számított, ha valaki megkísérelte pl. a szökést. Olyan esetről pedig eddig nem igen olvashattunk, ahol nyílt, *fegyveres ellenállásról* lett volna szó. Pedig akadt ilyen ritka kivétel is: egy bátor valkói fiatalember, Horváth József személyében. Félévszázad múltán megérdemli, hogy legalább a Honismeret hasábjain állítsunk neki emléket.

Valkó község a hatalmas kiterjedésű gödöllői koronauradalomhoz tartozó erdőség keleti szegélyén húzódik meg a Hajta patak forrásvidékén. Itt született 1925-ben Horváth József szegény napszámos-család gyermekeként. Otthoni megélhetés híján édesapjával együtt korán Pestre járt dolgozni. Ifjú éveit a Ferencvárosban töltötte. Jóképű, izmos fiú volt, inkább fürge pesti vagány, mint csendes vidéki legény. Így aztán valkói barátai természetes vezérüként fogadták el. A derűs, kékszemű, hullámos barna hajú Horváth Jósikát a hétvégi bálokon érthető rajongással vették körül még a módos gazdák leányai is.

1944 őszén – a front közeledtével – hatalmas erődítési munkákat végeztek a falu határában lévő erdőségekben: német teherautók, zsidó munkaszolgálatosok, bevonultatott parasztfogatok ezrei hordták az anyagot, építették a védővonalakat. Még a Csörzsárka maradványait is felhasználták erre a célra. Ennek eredményeként a szovjetek lendületes alföldi támadása itt megtorpant, és hosszú hetekig megállt a front a község szélén. Román és szovjet katonai egységek torlódtak össze, de többszöri sikertelen, véres próbálkozás ellenére sem sikerült áttörniök az erdőkön, hanem csak azt megkerülve kényszeríthették a védőket a terület kiürítésére.

A Horváth család ezeket a hónapokat valkói otthonában vészelte át. Jóskának sikerült „megúsznia” a levente-bevonulást, amely több kortársánál négy-öt éves hadifogolytáborban végződött. A harcok elmúltával azonnal megkezdte a valkói erdőben egy elhagyott bunkerben saját fegyverkészletének gyűjtését. Amikor a falvakban megszervezték a helyi rendőrségeket, ennek természetesen ő is tagja lett. Ezek a rendőrök kezdetben mindössze egy „POLICÁJ”-feliratú karszalaggal és esetleg egy bottal rendelkeztek, később már lőfegyvert is viselhettek: öreg karabélyokat – madzagon vagy nadrágszíjon rögzítve. Közszereplésük sem volt dicséretre méltó: egy részük nagyhangú, dologkerülő ember volt, aki hatalmát arra használta, hogy alkalmanként jó adag szeszhez juthasson. A szomszédos Zsámbok községben pl. ilyen ivászat közben lőtte agyon egyik „bajtársát” a policáj-parancsnok. A lakosság megvédésére tehát ezek a „szervek” sem képesek, sem alkalmasak nem voltak. Az éjszakai garázdálkodók ellen többet ért az ekevasak kongatásával keltett zaj, mint a policájok hívogatója.

Ettől a szomorú képtől teljesen eltérő volt Horváth Jóska működése. Pusztá megjelenésével is tekintélyt parancsolt: kihajtott gallérú fehér selyeming, tisztí zubbony, elegáns antantszj, pisztolytáska, lovaglónadrág, fényes tisztí csizma díszlett rajta. Az ilyen emberre mondják: olyan, mintha skatulyából húzták volna ki. Meglepő gyorsasággal sajátította el azt a keveréknyelvet, amellyel nagyszerűen megértette magát a sok nemzetiségű szovjet „ügyfeleivel”. Magabiztos fellépésével őket is lenyűgözte, a valkóiak pedig szinte védőszentként tekintettek rá.

Valkón sajnos még 1945 nyarán, őszén is gyakran előfordultak kóbor szovjet katonák, akik a közeli erdei táborokból jöttek be a faluba. Ehhez a helyiek intenzív pálinkafőzése is hozzájárult. Így aztán gyakran került sor összetűzésekre, ahol csak Jóska megjelenése segíthetett. Előfordult, hogy a faluból kifelé tartó orosz székérsort egymaga tartóztatta fel, a kocsikon lévő rablott takarmányt pedig lerakatta. Éjjel-nappal a helyszínen termett és határozottan intézkedett. Ezek a fellépései hallatlan vakmerőségre vallanak, hiszen a garázda katonák fegyverrel a kezükben – és általában némi szeszszel is feltöltve – korlátlan urak voltak. Megszokták, hogy parancsaikat az emberek remegve teljesítik. Velük szemben szinte vadnyugati hősként lépett fel olyan helyzetekben, amikor mások – köztük tapasztalt, katonaviselt férfiak is – azt nézték, hová futhatnának.

Határozott fellépése többször meghátrálásra készítette a kóborló, garázda ruszkiakat. Persze voltak olyan esetek is, amikor ennél is többre volt szükség, amikor nem használt a szép szó. Egyik éjszaka pl. magányos szovjet tiszt lovagolt be a faluba, és a Szent János-szobor környékén az egyik házba zörgetett be. Az ott lévő asszonyok halálra rémültek, elreteszelték a nehéz tölgyfa ajtót és a szűk kis ablakon kiabáltak kifelé segítségért. A közeli Borovicskás felől – itt lakott a Horváth család – nemsokára ott termett Jóska, és megpróbálta „lebeszélni” a tisztet arról a szándékáról, hogy behatoljon a házba. Eközben előmerészkedtek a szomszédok is, és a sötétben remegve füleltek az egyre hangosabban vitatkozó felé. Hirtelen lövés dördült, és az orosz elterült a földön... A későbbi vizsgálat során a helyi „szemtanuk” egyhangúlag azt vallották, hogy a tiszt részeg volt, lebukott a lováról, amely megbokrosodva véletlenül úgy rátiport a hasára, hogy belehalt sérüléseibe.

Nem sikerült viszont ugyanígy elintézni azt az esetet, amely tragikus fordulatot hozott Jóska életében: régi szokás volt Valkón, hogy az októberi litániák után a lányok beszélgetve végigsétáltak a templomtól a patikáig. Egyik este éppen a séta idején érkezett ide Gödöllő felől egy székér orosz katonákkal. Megálltak a patikánál és „beszélgetni” kezdtek a lányokkal. A kezdeti vidám hangulat gyorsan és fenyegetően eldurvult, mert a ruszkiak belemelegedve fogdosni kezdték a lányokat, sőt az egyik legcsinosabbat fel akarták ráncigálni a szekerükre. Ez a lány pedig történetesen Jóska menyasszony-jelöltje volt! Vitatkozás, kiabálás, nagy tumultus támadt, amikor a legkri-

tikusabb pillanatokban hirtelen ott termett Horváth Jóska. A helyzet számára is teljesen egyértelmű volt, ezért tétovázás nélkül előrántotta pisztolyát és lelőtte a lányt ráncigáló orosz. A ruszok látták, hogy itt nem babra megy a játék, közrekapták Jóskát és elkezdték kísérni a községháza felé. Félúton egy gyors mozdulattal kibújít a kabátjából, szétütött a két katona közt s mire azok magukhoz tértek, már beugrott az egyik udvarra, onnan meg a kerteken át a temető felé futott. Hamarosan egy fellőtt rakétával jelezte, hogy minden rendben van!

A sérült orosz társai elvitték Gödöllőre, ahol belehalt sérülésébe. Nemsokára szovjet tiszt vizsgálóbizottság jött ki a faluba egy Gráf nevű tolmáccsal. Az összegyülekezett legényektől Jóska hollétééről kérdezősködtek. Az egyik orosz tiszt pisztolyával sorra a legényekre bökött és azt kérdezte:

– Horvat? Horvat?

Persze senki nem vállalta, hogy ő a „Horvat”, és azt sem tudták, hogy hol lehet most, még Jóska sem, aki csendesen mosolyogva állt legénytársai között. Fénykép nem volt róla a nyomozók kezében, így az idegenek nem ismerhették fel, a falubeliek pedig semmi kincsért nem árulták el.

Hetekig bujtatták a házaknál – még a cigány-negyedben is – ettették, tiszta ruhával látták el. Közben állandóan keresték. Orosz, később magyar nyomozók kutattak utána, egy idő után pedig állandóan ott ültek a Horvát családnál. Éjjel nappal várták, hogy talán hazatér és akkor elfoghatják. Többször haza is jött, és ezt azzal hozta a család tudomására, hogy mindig hagyott valamilyen jelet. Például a favágó bakot vagy más berendezési tárgyat a megszokott helyéről áttett máshová. Ezeket a nyomozók nem vették észre, hiszen csak a család ismerte eredeti helyüket. Egyik este négy magyar nyomozó ült bent a szobában. Csendesen beszélgettek. Egyszer csak nyílt az ajtó és ünneplőbe öltözve Jóska köszönt be. Nyugodtan, mosolyogva sorra kezét fogott a gyanútlan nyomozókkal és a félelemtől megdermedt családtagokkal. Mondott valamilyen gyorsan kitalált üzenetet, amit XY bízott rá, aztán ugyanilyen nyugodtan elköszönt.

A nyomozók állandó jelenléte olyan lelki megpróbáltatást jelentett a családnak, főleg az édesanyjának, hogy végül engedtek Gráf rábeszélésének, bízva az ígérésében, hogy „ha önként jelentkezik, nem lesz baja”, és üzentek Jóskának... Így önként jelentkezve sikerült kézre keríteniük. A ravasz ígérgetők ügyeltek a külsőségekre is, hogy megnyugtassák a családot és a falut: ünnepi öltözékben hintón vitték Gödöllőre, mintha csupán egy kis sétakocsikázásról lenne szó. Innen Isaszegre kísérték, ahol hónapokig tartották fogva egy ház kertjében lévő bunkerben – gyilkosság vádjával! Itt már nem lehetett semmilyen illúziója, de a reményt nem adta fel: a ház udvarán favágás közben leütötte az őret és elmenekült a vasútállomásra. Ott felugrott egy vonatra, de a következő állomáson letartóztatták. Ezután érthető módon még szigorúbban őrizték: még a WC-re és a vályúnál történő mosakodáshoz is fegyveres őr kísérte.

Ügyében több tárgyalást tartottak. Valkóról is több embert kihallgattak. Egyik legjobb barátja később öngyilkos lett, állítólag azért mert rávallott Jóskára. A falu próbálta megmenteni: 100 mázsa burgonyát gyűjtöttek össze „váltságdíjként”, amelyet az álnok „Hatóság” elfogadott, Jóskát viszont nem látták többé.

További története legendás ködbe vész. Menyasszonya sokáig várt rá, a családja, szülei halálukig. Egyesek szerint még a tárgyalások után agyonlőtték, hiszen ezért sokkal kevesebért is halál járt annak idején.

A család 1948-ban hivatalos értesítést kapott, hogy fiúk a Szovjetunióban meghalt. Egy 1950-ben hazatért buszsofőr viszont azt állította, hogy Magadanban találkozott vele, ahol bányában dolgoztak együtt. Jóska innen is próbált megszökni, de elfogták és ezért nem engedték haza.

A valkói temetőben emlékoszlopra vették a II. világháború áldozatainak nevét – köztük szerepel Horváth József neve is. Ez a húszéves legény azonban *nem áldozat, hanem hős!* Ezért megérdemelné, hogy a falu félévszázad múltán legalább egy emléktáblával örökítse meg példamutatóan hősi helytállását, amely az alábbi sorokat is ihlette:

*Amikor vadul rántörtek
a zabráló Góliátok,
úgy látszott nem véd meg senki,
s nem segít sem könny, sem átok.
Nem jött sehonnan védelem...
E reményvesztett, védtelen,
vert kutyaként megalázott
népet csupán Ő védte meg:
mint a falu oltárképén
a Gonoszt típró Szent Mihály,
deli, húszéves legényként
egyedül küzdött Valkóért
Horváth Jóska – „a policáj”.*

Dr. Tóth József

*Veres Péter, Móricz Zsigmond, Erdei Ferenc és Darvas József (1940 körül)
Móricz Zsigmondról szóló írásunk a 90. oldalon*

Egy 'moldvai magyar' házaspár hányatott sorsa a XVIII. század második felében

Vladár Ferenc kedves barátom emlékének

Vladár Ferenc a sátoraljaújhelyi Szőlészeti és Borászati Technikum igazgatója tanítványaival nagyon gazdag helytörténeti gyűjteményt hozott létre. Ez érdeklődésének megfelelően elsősorban szőlészeti és borászati eszközöket, könyveket, iratokat foglalt magába, de mindent megőrzött, aminek muzeális értéket tulajdonított. Így került be a gyűjteménybe a középkori eredetű egri Szabó Céh ládája és benne iratanyaga (Az Egri Múzeum Évkönyve VI, 249-261); vagy Nadányi János: *Florus Hungaricus* c. 1663-ban megjelent nagy fontosságú munkája. Nyugdíjba vonulásakor iskolai utóda nem vállalta a gyűjteményt, így azt a Magyar Mezőgazdasági Múzeum vette át és leltározta, egy részét Tolcsván kiállította. Vladár Ferenc nyugdíjas éveiben rendszeresen bejárt a Sátoraljaújhelyi Kazinczy Levéltárban és ott számomra, Hőgye István levéltárigazgató segítségével, elsősorban agrártörténeti, néprajzi adatokat másolt ki. Ezeket a Hegyaljával, Bodroghközzel foglalkozó munkáimban rendre felhasználtam (*Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991*). De nem tudott elmenni egy-egy más tartalmú adat mellett sem, hanem lemásolta és elküldte nekem. Most a sok ezer oldalas gyűjteményben találtam meg az alábbi vallomást, melyet 1772. szeptember 22-én vettek fel (Kazinczy Ferenc Levéltár. *Acta Juridica. Loc: 78. Nro. 123*).

A közvetlen adatait a következőképpen határozta meg: *„Császár András Moldovában Bukorest nevű Városban születtem, cir.24 esztendő, Pápista, feleséges vagyok, és feleségemet Hagymássy Erzsóknak hívják. Füredén (Tiszafüred) azért fogtak meg, hogy passusom nem volt”*.

Élete eddigi folyásáról ezeket vallotta: *„Ifjúságomat ugyan Bukorestben az apám mellett molnárságban töltöttem mint molnár legény katonának állottam Drevios(?) Muszka Dragonyos Regementyébe, szolgáltam itten négy esztendeigh, szinten tavall télen Lengyelországban Csesztokén nevű Városban a Confoederatus Lengyell ellenségtől sebet kaptam, mely miatt az Regimentül ell maradván jutottam kevés idő alatt Krakó Várassában, ahol a muszka kapitánytól, mivel sebem miatt szolgálatra alkalmatlan voltam, obsitot nyertem: ezzel meg indulván mentem fel az grániczon Billikró (talán: Bilgoraj? Bl.) Várassban, ahol négy hétig bizonyos Zölönkaiki embernél ács mesterséget dolgoztam, ellenben itten a Lengyelek által mindenemtül, ugy az obsitontul is meg fosztattam; innend azért jöttem által a Grajniczon Homonna Várossába, de itt csak egy napot mulattam, onnand Ujhelyben, itt is egy nap tartózkodtam, innend Patakra, de itten semmit sem mulattam, onnad jöttem Tocsvárra (helyesen:Tolcsvára, Bl.) tavaly nyáron nyomtatás tájban, ahol a mult Husvétigh bizonyos Muszkál Mihálnál tartózkodtam, annak Szöllőjét műveltem, ugy hasonlóképpen az ott való nótáriusnak háza körül dolgoztam. Innend tehát Husvét után ell indulván jöttem Keresztúrban, itt két nap mulattam, onnand Tokajban, ottan egy nap tartózkodtam, innend a Dorogi csárdára jutottam, ahol is a csárdásnak holmi szerszámot egy hétig dolgoztam, innend Dorogra, Böszörményre, Csegére, Egyekre, de sehol egy étczakánál többet nem mulattam, Egyekről Füredre, ahol meg fogattam.”*

Arra a kérdésre, hogy utazásával mi a célja, így felelt: *„Leg inkább a Kunságba igyekeztem, kívánván valamely malom mellett molnári mesterséget folytatni.”*

Feleségével kapcsolatban így vallott: *„...Hagymássy Erzsébetnek hívják Mólodovábul egyan Bukorest Várasból való személy. Apja nincsen, Anyja most is él. Bukorestben lakik öreg aszony, szegény Sorsban vagyon, leány korában vettem ell őtet, mindenkor míglen el nem vettemis úgy tapasztaltam hogy Pápista volt, ugyan Bukorestben vettem ell magamnak feleségül, ottan az oda való oláh Pápista pap esküdtetett meg bennünket, Nagy György nevezetű oda való gazda volt a násznagyom. Minek előtte katonának állottam, már házias ember voltam. Valamint katonának lettem, szüntelen velem volt, és ő véle azolta is, miolta obsitot nyertem mindenütt együtt keltem jártam utaztam.”*

A vándorlás során három gyerekük született, de a kihallgatás idején ezek közül csak egy élt. *„Volt gyermekem három, az egyik két esztendős Leányom Jablonka alatt holt meg, a másik egy esztendős férfi gyermek Lublónál meg halálozott, az Harmadik életben és itten vagyon, fél esztendős Leányka, aki is Tótsváron (helyesen: Tolcsván) született, ugyan a Tótsvári Pápista pap keresztelte meg.”*

Ezek után a következő kérdésekre kellett válaszolnia: *„Mi oka lehet annak, hogy magad hazájában Bukorestben vissza menni nem szándékoztál?”* Válasz: *„A Confoederatus Lengyel ellenségtől hazámba menni nem bátorkodtam”.* *„Vald be igazán szolgáltál é más Regemnteben, nem de nem valahonnan desertáltál?”* Válasz: *„Soha egyebütt nem szolgáltam, és én Desertor nem vagyok.”*

A következő kérdésből és feleletből kitetszik, hogy családjával minden kapcsolata megszakadt. *„Hallotad é azolta, miolta katonává lettél, Feleséged anyának valamely hírét, él é vagy sem?”* Válasz: *„Semi hírét sem hallottam, az Atyám még akkor életben volt amidón katonának állottam de azt nem tudom, él é vagy sem?”*

Ezután következett a feleség kihallgatása és az nem minden ponton egyezett meg a férjével: *„Hagymássy Örsébeth Moldovában Bukovics névű faluban születtem, cir 30 esztendős papista vagyok, férjem is vagyon, aztat Császár Andrásnak hívják... Ez előtt 5 esztendővel mentem férjemhez, ugyan Bukovics faluban, és oda való Orosz papista pap esküdtetett meg bennünket, násznagyunk nevét nem tudom, hanem az ki adóm Csáky Pálné oda való özvegy Asszony volt.”*

Arra a kérdésre, hogy férje volt-e katona, a következőket válaszolta: *„Volt igenis ü Prussusnál 5 esztendeigh, onnand hazájában Bukovicsra szabadsággal attyafiai látogattni jöven, engemet csak hamar feleségül ell vett, voltunk cir. két hétig együtt oda haza, ott lévén bizonyos muszka kapitány, kinek nevét nem tudom, annak kezét adott, és Dreires muszka Regementben katonának állott Dragonyosokk közé, ottan tehát az ell múltt nyárig katonáskodott”.*

„Miképpen szabadult meg a férjed a muszkától, és mikor jöttek el onnen?” Válasz: *„Az ell múltt télen közel Csentoku Városához a férjemnek száját ell lövén Sebbe esett. Kadamir Városába sebét gyógyította, valamely, zsidó felcser Száját kétszeris bé varta, annak utánna csak magam gyógyítottam be, és így ottan Cir. 4 hétig voltunk, innend mentünk Csesztoka Várasban (ialán: Czestochoua, BI.), itt is három hétig mulattunk, ennek utánna kértt a férjem a Muszka Tisztül obsitot, de nem akart adni, így tehát mivel ott maradni nem bátorkodtunk, ell tökélettünk magunkban, hogy ide jövünk Magyar Országba. Meg indulván azért Jablonkánál bizonyos Lovas Regemntbéli Káplár adott nekünk levelet, hogy a mellett biztossan akár hová mehetünk, de aztat Tótsváron ell vesztetem.”*

A következő kérdés az útvonalukat tudakolta, melyet bejártak. *„Tavaly Cir Aratásnak idejének közepén indultunk meg Jablonkárül, mely helyeken jártunk. Helység(ne)k neveit nem tudom, hanem Cir. 4 nap múlva, amint megindultunk Tótsvárra N. Zemplén Vmegyében jutottunk, ottan egész szüreth végeztéig bizonyos Muszka*

*Andrásnál tartózkodtunk. Szüreth előtt a férjemmel minden féle dolgokban avatkoz-
tunk, szüret alatt hasonlóképpen ő putunos, én pedig szedő voltam, hol egy gazdá-
nál, hol másikenál; innend szüreth után mentünk Kereszturra bizonyos gazda embe-
rekhez, kinek nevét nem tudom, itten tartózkodtunk az ell múltt (év közepe) tájáig itt
is dolgoztunk, amit csak dolgozni tudtunk, innen Tokajra jöttünk a hol csak egy
éjczaka háltunk, innend a Doroghi Csárdára jöttünk, ahol Cir 3 napig mulattunk,
ottan a férjem a csárdásnak tengelyt faragott, onnand Napkorra mentünk, aholis
egész nyáron Kállai László Ur molnárjánál a férjem dolgozott, ennek utánna jöttünk
Füredre, holottis meg fogattunk."*

A következő kérdésben a kihallgató azt tudakolta, hogy melyek voltak további szándékaik. *"Pesth felé ügyekztünk abban bizakodván, hogy valahol valamely jó helyet malomban találhatunk."* A következő kérdések a családi körülményekre vonatkoztak, melyekre a felelet így hangzott: *"...énnekem férjem Császár András, aki Moldovábul való ugyan Bukovics helységbül Papista, sem Apja, sem Anyja nem volt, hogy engem ell vett. ...Nekem nem volt sem Apám sem Anyám amidön hozzámentem férjhez...Völt három gyermeke, az egyik fiu egy esztendős korában Csasztokóban Lengyell Országgh meg hólti, a másik Leány gyermek más fél esztendöss korában Szadamir városában meg halálozott, az harmadik velem vagyon Husvith előtt egy héttel Napkoron (Szabolcs m. BI.) született leány gyermek, akitis az oda való Papista pap keresztelt meg."* Férje katonáskodásával kapcsolatban így vallott: *"Egyebütt nem szolgált, hanem amint fellyebb meg vallottam a Preussusnál őt esztendeigh, és őt esztendeig a Muszkánál."*

"Mi oka lehetett annak hogy tik magatok lakások helyében vissza menni nem ügyekztetek?" A felelet: *"Minthogy teherben voltam nem merészlettünk illy állapotban meg indulni hanem ugyan csak volt szándékunk most őszel haza Moldvában vissza menni."* Végül a kérdező a vallásuk kérdését szerette volna tisztázni, de a felelet a fentiekkel még csak jobban ellenétbe került: *"En és az férjem is mind a ketten Kálvínisták voltunk hanem Csasztoki Várossában Lengyell Országban együtt lettünk Papisták."*

Itt fejeződik be a vallomás, mely – igaz sok ellentmondással – de egy moldvai házaspár hányatott életét mutatja be. A molnárságot tanult férj akaratlanul katonának állott és útján felesége is követte, miközben két gyereket is elvesztettek. Útjukat csak nagy vonalakban lehet követni, hiszen írni-olvasni nem tudván, az idegen hangzású helyneveket elferdítve mondhatták ki olyan jegyzőkönyv-vezetőnek, aki azokat maga sem ismerte. Feltehetően a XVIII. században sok ilyen keserves sors morzsolta a moldvai magyarságot.

Balassa Iván

Az adminisztrátori rendszer Szabolcs megyében

Az 1840-es években általános jelenség a magyar társadalomban a változások, a reformok szükségességének felismerése, sőt sürgetése mind a kormány, illetve a konzervatív körök, mind pedig az ellenzék részéről. Eötvös József szavaival élve „senki nincs e hazában, ki a jelen állapotot egészen fenntartani akarná”.¹

Több tervezet is születik ezekben az években Magyarország kormányzására és a

¹ Eötvös József: Reform. In: Csizmadia Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Bp. 1979. 180. old.

megyei szerkezet átalakítására. 1844 márciusában az országgyűlés hosszan vitatja az alsótábla által kiküldött válaszmánynak a megyei rendezésről szóló törvénytervezetét. Még az országgyűlés bezárása (nov. 14.) előtt, amikor már nyilvánvalóvá válik, hogy az a legtöbb „korkérdésben” eredménytelenül fog végződni, Metternich államkancellár egy memorandumot nyújt be az államkonferenciához, amelyben Magyarországot ekkor már kormányozhatatlannak tartja, és parancsoló szükségnek nevezi a reformok bevezetését.² Előterjesztése nyomán az „anarchikus közállapotok” megszüntetésére, Magyarország új kormányzási rendjének kidolgozására egy bizottságot állítanak fel, majd 1844 október 11-én királyi rendelettel életbe léptetik az új igazgatási rendet. Az ún. adminisztrátori rendszer a kormány utolsó nagy kísérlete a reformkorban Magyarország kormányzási rendjének megreformálására, a közigazgatás újjászervezésére.³

Az új igazgatási rend, alaptörvényeket hagyva figyelmen kívül, a vármegyei önkormányzatokat fenyegeti. A törvények feletti örökdéssel megbízott főispánt olyan kormánytisztviselővé alakítja, aki a megyei életre már nem csupán felügyel, hanem a közigazgatás és igazságszolgáltatás minden ágába közvetlenül és ténylegesen beavatkozik. Ezek a változások pedig országgyűlésen kívül, a Kancellárián keresztül, a Helytartótanács törvényes hatóságát kikerülve történtek, azt a sarkalatos törvényt rendítve meg, mely szerint a törvényhozó hatalom csak országgyűlésen, a nemzettel együtt, a végrehajtó hatalom pedig csak a nemzet beleegyezésével hozott törvények szerint gyakorolható.⁴

Szabolcs megye rendei, értesülve a már több megye nyakára ültetett új főispáni helytartókról, 1845. márc. 31-i közgyűlésükön „általános és közös akarattal” kelnek municipális jogaik védelmére, és „egy szívvel lélekkel” határozzák:

1. Az első alispánnak és a jegyzői hivatalnak szoros kötelessége, hogy a netalán kinevezendő adminisztrátornak a megye pecsétjét, a kormányzó hatalom jelképét ki ne adja, az iratkezelést, a levéltár kulcsát kezéből ki ne engedje, azaz jogaik felett éberan őrködjenek.

2. Mivel a főispánoknak a megye házában lakásuk nincs, ez a gyakorlat a jövőben is fenntartandó. Az új főkormányzónak, illetve a mellé netalán kinevezendő hivatali személyzetnek helyet nem biztosítanak, a megye irományait semmi szín alatt át nem adják.

3. Határozataikat minden megyének megküldik.⁵

A végzésekkel kapcsolatban gr. Desseffy Emil a Budapesti Híradó főszerkesztőjeként azt veti szemére Szabolcs rendjeinek, hogy minden eredetiség nélkül a pesti közgyűlés félelmeit veszik át, de mintha „még a pesti pattogóknál is jobban megijedtek volna”. Miközben a kormány az 1723. 56. t.c-et semmibe veszi, ők a megyei rendszert fenyegető vélt veszélyt a pecsétnek, a levéltár kulcsának és az iratoknak az alispán kezében való megmaradásával akarják elhárítani.⁶

1845-ben gr. Teleki Józsefet, Szabolcs megye főispánját kinevezik Erdély főkormányzójává, egyúttal 16 év után felmentik szabolcsi tisztsége alól. Helyére Sombory Imrét, a tiszántúli kerületi tábla elnökét nevezik ki. A királyi leirat megérkezésekor a

² U.o. 227. old. Metternich előterjesztése az államkonferenciához 1844. nov. 14-e előtt.

³ U.o. 219-225. old. Kegyelmes királyi utasítás a vármegyei főkormányzók számára (1845).

⁴ *Kossuth Lajos* összes munkái. XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Sajtó alá rendezte *Barta István*. Bp. 1951. (A továbbiakban *Barta István*.) 599. old.

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban nem jelöljük, mivel forrásaink csak innen származnak). IV.A.1. Szabolcs megye nemesi közgyűlésének iratai (a továbbiakban IV.A.1.) 1845. évi jkv. 627. sz.

⁶ 1723.56.t.c.: a főispánok hatóságát csak arra szorítja, hogy az igazság kiszolgáltatására gondjuk legyen. Budapesti Híradó 1845. ápr. 15.

megye rendei egyöntetűen vádolják az új rendszert, hogy bár a rend helyreállításának ürügye alatt vezették be, de mindenütt zavarokat okoz, mert célja elérésére, hogy a kormánynak többséget szerezzen, a megyékben (Hont, Bihar, Csongrád) erőszakot kezd alkalmazni.⁷

Sombory Imre Szabolcs megye főispáni helyettese 1846. március 30-án lép hivatalába, de a szokott fényes küldöttségi tisztelegések, a közgyűlésbe delegáció általi meghívása mind elmaradnak. Miután a királyi leiratban közölt minta szerinti esküt, amely a rendek szerint különbözik a törvényes esküformától, leteszi; Somossy Ignác volt főügyész felszólal, hogy az új rendszer törvénytelen, mivel a kinevezési leirat a törvényszéki elnökletet is a megyei főkormányzó kötelességévé teszi, ami ellen hozzanak határozatot a rendek. A beiktatási napot az e fölött folyó vita tölti ki. A főispán törvényszéki elnökösködése ellen lévők arra hivatkoznak, hogy a megyében csak választott bírák ítélnének, és Szabolcsnak is van olyan statútuma, amely a törvényszéki elnökséget az alispánokra, vagy akadályoztatásuk esetén valamelyik táblabíróra ruházza. Emellett szól a félszázados gyakorlat is. A mellette érvelők szerint a megyékben az igazgatás és igazságszolgáltatás nincs elválasztva, ebből következően a közgyűlések törvényszékké alakulnak át. Ha pedig a főispán az előbbin elnökölhet, akkor az utóbbin ugyancsak. Vita közben néhányan Sombory Imre melletti bizalmukat nyilvánítják ki, sajnálva, hogy Szabolcsnak olyan adminisztrátor jutott, akinek tiszta élete és pályája nem csekély hatással van a rendekre, de ellenszenvük nem a személynek, hanem hivatalának szól. Végül a tetemes többség véleménye alapján Szabolcs megye eltiltja tisztviselőit és táblabíráit az olyan törvényszékeken való részvételtől, amelyen a kormány által kinevezett főispán kíván elnökösködni. Hiszen kormányhivatalnokként az egyébként is igen ingatag alapokon nyugvó bírói függetlenséget végképp megsemmisítené.⁸

Szabolcs megye az első, amely a főispán törvényszéki elnökösködése ellen határozatot hoz. A közös állásfoglalás kialakítása céljából végzését mind az 52 vármegyének megküldi, a leírásra a jegyzők külön napidíjasokat fogadnak.⁹ A körlevél élénk visszhangot vált ki, a megyék egész sora tiltakozik hasonlóképpen. Nagyobb részük (Bihar, Ung, Vas, Komárom, Zala, Heves stb.) elhatározza, hogy az adminisztrátori rendszer ügyét, mint sérelmet, a következő országgyűlés elé terjeszti. A megyék kisebb része, ahol a főispáni helytartó bírja a rendek bizalmát (Tolna, Arad, Nyitra, Bács) Szabolcs megye átiratát félreterzi, vagy mint Fejér megye ellenkező álláspontot foglal el: elnökösködésüket nem tartja törvénybe ütközőnek.¹⁰

Szabolcs megye fenti határozatát a Helytartótanács 1846. május 27-i leiratában, mint az 1723. 56. t.c-be ütközöt megsemmisíti. A rendek június 8-i feliratukban újból a megyei autonómiát védelmezik. A Helytartótanács által hivatkozott törvénycikk a főispánok igazságszolgáltatásról történő gondoskodását, nem pedig tényleges részvételüket mondja ki, és csak főispánokról szól, nem pedig főispáni helyettesekről, akiknek hivatala törvénytelen. Szabolcs megye előző határozatát nem a megyei jogok kiterjesztésére és a főispániak csorbítására, sokkal inkább saját autonómiája védelmére hozta, melynek egyik legfőbb biztosítéka, hogy kebelén belül csak önmaga választotta bírák ítélnének. Kijelentik ragaszkodásukat korábbi határozatukhoz, és kéri a megyerendezéshez szorosan kapcsolódó főispáni hivatalok kérdését az országgyűlés, mint egyedül illetékes elé utalni.¹¹

⁷ IV.A.1.46.cs. 66.sz. 1846. Pesti Hírlap 1846. márc. 20.

⁸ IV.A.1. 1846. évi jkv. 563.sz. Pesti Hírlap 1846. ápr. 10.

⁹ IV.A.1. 1845. évi jkv. 627 1/3.sz., 45.cs. 442.sz. 1845.

¹⁰ IV.A.1. 46.cs. 1187.sz. 1846., 47.cs. 390.sz. 1847.

¹¹ IV.A.1. 46. cs. 774.sz. 1846.

1846. szeptember 17-én újabb dörgedelmes leirat érkezik a megyéhez, most már a Kancelláriától, miszerint mikor a törvényeket „semmi tekintetbe nem vévén, az igazgató kormányzékktől függés és az ezzel járó kötelesség helyett a megye önmaga kényét követi, akkor a fenn említett felírásával nem az ősi rend fenntartására, hanem de sőt inkább ennek minden részről felbontására látszik törekedni”. A megye azon önkényeskedését, hogy az 1790. 14. t.c. ellenére a Helytartótanácsnak nem engedelmeskedett, Őfelsége rosszállván, a határozatot újból megsemmisíti, és Szabolcsot a köteles engedmességre parancsolja.¹²

Az 1846. november 30-i közgyűlés tárgyalja ezt a kancelláriai parancsot. Bónis Sámuel végigtekintve a legutóbbi eseményeken szomorúan jelenti ki, hogy az a hit, mely szerint alkotmányos nemzet vagyunk, merő áltatás. A megye határozata törvényes, attól eltérnie nem szabad. Az 1790. 14. t.c. pedig a municípiumokat hatáskörükben épségben megtartja, olyan értelmet tulajdonítani neki, hogy a megyék minden felülről érkező parancsot elfogadni kötelesek nem lehet, mert akkor vége lenne az alkotmánynak. Elhangzik még, hogy az 1723. 56. t.c. magyarázata egyedül csak az országgyűlést illeti, hogy a kancelláriai parancsban előhozott példára, miszerint a volt főispánt, gr. Teleki Józsefet az 1836-i tisztújítási kihágások felett bíraskodó törvényszék elnökévé nevezte ki egy királyi leirat, és ezt a megye is elfogadta, hivatkozni nem lehet, mert az a törvényszék nem mint rendes bíróság, hanem mint delegatum iudicium ítélt, s abban gr. Teleki József soha nem elnökölt. A leérkezett parancsot egyetlen személy, a kamarai ügyvéd védelmezi, a többség Bónis Sámuel indítványára újabb feliratot határoz.¹³

Az újabb felírásban azok a súlyos sérelmek szerepelnek, amelyek az utóbbi években érték a megyei autonómiát. A főispáni hivatalokban végbement változások az országgyűlés mellőzésével történtek, a sajtószabadság ismét szűk korlátok közé szorult. Az elharapózott és Őfelsége által is kárhóztatott korteskedést a kormány elnézése mellett királyi főhivatalnokok is űzik, akik a megyei választásoknál a „közelebbi időkben aljas vesztegető korteskedésre alacsonyultak, s nem kételkedtek bármi aljas eszközökhöz nyúlni, csakhogy a kormánypártnak többséget szerezhessenek... Meggyőződésünk, hogy a szabadon választott megyei bírák között a főispáni helyettesek, kik a kormány által nemcsak nevezetve, de fizetve a kormány hivatalnokai lettek törvényeink és törvényerejű állandó szokás szerint a megyei törvényszékeken nem elnökösködhetnek.” Kijelentik, hogy a fennálló törvényekhez való ragaszkodás okán a kancelláriai parancsok nem engedelmeskedhetnek, határozatukhoz továbbra is ragaszkodnak.¹⁴

Az 1847. január 28-i királyi leirat Szabolcs megye hűséggel leplezett akaratosságát kárhóztatja, és a megye szemére veti, hogy az előző leiratot nem Őfelsége, hanem mindössze a Kancellária egy parancsának tekintette. A főispánok törvényszékenti elnökösködése ellen hozott határozathoz való ragaszkodásukat a törvények elleni merényletnek ítéli, valamint a „kormányunk ellen kitört éppen oly méltatlan, mint féktelen indulatoskodásokat és gyanúsítástokat... nemcsak a köteles tisztelet, hanem a közönséges illedelemmel is meg nem férhető visszaélésnek tekintjük...”. A megye a királyi parancshoz tartsa magát, és ne provokálja a kormányt, hogy az az 1525. I. t.c. 1. szakasza biztosította eszközökhöz nyúljon tekintélye fenntartása érdekében.¹⁵

A királyi parancs felolvasása után néhányan felkiáltanak a megyei közgyűlésben: „maradjon” (ti. a határozat). Egy királyi tanácsos véleménye szerint azonban igen sértő lenne egy királyi parancs felől így határozni, el kellene azt fogadni, hiszen a nemzet

¹² IV.A.1. 46.cs. 1447.sz. 1846.

¹³ Pesti Hírlap 1846. dec. 18.

¹⁴ IV.A.1. 46.cs. 1447.sz. 1846.

¹⁵ IV.A.1. 47.cs. 443.sz. 1847. (A törvénycikk az erőszak alkalmazását teszi lehetővé.)

többsége úgyis a megye ellen van. Erre a megyei ellenzék (Bónis Sámuel, Kállay Ödön, gr.Vay Dániel stb.) még erősebben zúgja a „maradjon”-t. Miután többször felszólítják őket, hogy hagyjanak fel ennek hangoztatásával, ketten szavazást, illetve újabb felírást indítványoznak közülük. A főispáni helyettes arra kéri az ellenzék, hogy vitakozzon, mert a szavazás és a „maradjon” nem az értelem fegyverei. Egy öreg királyi tanácsos szól, hogy soha nem tapasztalt olyat, hogy királyi parancsot szavazással kompromittáljanak. A királyi ügyész pedig, hogy 19 éve látogatja a megyegyűlést, de a rendek még sohasem szavaztak fejedelmi parancsról. És végül elhangzik az indítvány, hogy újabb felíratban kérjék meg Őfelségét, hogy a megye okait figyelembe venni méltóztasson. E javaslatot a főispáni helyettes is felkarolja és az ellenzék is pártolja. A Budapesti Híradó minden bizonnyal kormányhű megyebeli tudósítója felteszi a kérdést, helyénvaló-e, hogy a felírási javaslat éppen a mérsékeltetektől, sőt a főispáni helyettestől származott. Felettből hasznos lenne belátniuk a megyéknek – elmélkedik – hogy a felírási jog ilyen gyakori használata a nemzet ártalmára van. Amíg egy ügy törvényes alapon áll – és szerinte a szőnyegen forogó igen –, bűn a kormányt felírásokkal zaklatni, és feleselésekbe keverni a megyékkel. „Ezen eszmék fordultak meg fejünkben – mondja – de megnyugodtunk benne, mert mást józanul nem is tehetünk.”¹⁶

Feliratok, leiratok egymást követik, Szabolcs megye megköti magát, törvényszabta kötelességének tartja a megyei autonómia védelmezését. A főispánok megyei igazságszolgáltatásba történő befolyásának törvényességéről a királyi leiratok, parancsok sem győzik meg, végzését meg nem változtatja. Újra és újra kérelmezi, hogy a törvényszéki elnökösödés kérdését, mely a büntetőtörvénykönyv reformjához is szorosan kapcsolódik, az ügyis hamarosan összehívandó országgyűlés elé utalják, addig pedig a megye felszázados, törvény erejével bíró gyakorlatában megmaradhasson.¹⁷

Az 1847. július 15-i újabb kancelláriai leiratban a megyének „még egyszer utoljára meghagyatik s parancsoltatik, hogy engedelmességen a különben okvetetlenül bekövetkezendő szigorúbb felelősségre vonatásnak terhe alatt”.¹⁸

Az 1847/1848. évi országgyűlésre adott utasításában Szabolcs megye minden törvényhozó munkát megelőzően a kormány elszámoltatását kívánja: a követek nyilvánítás ki a megyének a törvénytelen adminisztrátori rendszer behozatala felett érzett elégedetlenségét.¹⁹ A megyék többségének egyébként ugyancsak egyenes utasítása a lejáratott, gyűlölt rendszer megszüntetése. Az utolsó rendi országgyűlésen az ellenzék e kérdés kiélézésével a kormány megbuktatását célozza meg. Az országgyűlés kezdetétől egészen a márciusi eseményekig e tárgy a pártok harcainak fő mozgatója.²⁰ A kinevezett kerületi választmány jelentésének országgyűlési megvitatására azonban már nem kerülhetett sor, a forradalmi események többek között ezt a kérdést is elsodorták. A kimerítő jelentésnek megemlíti azt a megállapítását, hogy *a törvény megsértésére a rend ürgye mentségül soha nem szolgálhat*, mert a törvénysértés maga a legnagyobb – s ha a kormánytól ered – a legveszedelmesebb rendetlenség.²¹ A választmány munkájának summázata, hogy a rendszer nemcsak egyes törvényeket sért, hanem sérti általában az ország közigazgatási és bírósági rendszerét, kiváltképp pedig a megyei szerkezetet és az alkotmány ebben fekvő biztosítékait.²²

¹⁶ Budapesti Híradó 1847. júl. 4.

¹⁷ IV.A.1. 47.cs. 443.sz. 1847.

¹⁸ IV.A.1. 47.cs. 1089.sz. 1847.

¹⁹ IV.A.1. 1847. évi jkv. 1736.sz.

²⁰ *Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. – A magyar nemzet története.* Szerk.: Szilágyi Sándor. IX.k. Bp. 1897. 638. old.

²¹ Barta István 593. old.

²² U.o. 612-613. old.

Az adminisztrátori rendszert végül is az a forradalom utáni belügyminiszteri rendelet számolja fel, amely a főispáni helyetteseket hivatalukból felmenti, a rájuk vonatkozó 1845. évi utasítást hatályon kívül helyezi.²³

Sombory Imre még e rendelet előtt bejelenti lemondását, megköszönve Szabolcs megye rendeinak, hogy méltányosak voltak hozzá, amennyiben az előttük törvénytelen és népszerűtlen hivatal és az azt betöltő személy között különbséget tettek. A megye rendei pedig fájlalják, hogy a törvénytelen adminisztrátori rendszer ellen folytatott harcban éppen az Ő személyével kellett találkozniuk, és kijelentik, hogy polgáraik sorába mindig szívesen fogadják.²⁴

Pók Judit

Kossuth László

Szeptember 21-én jelentős esemény színhelye volt Dabas. A Kossuth Szövetség és a Kossuth Alapítvány Kuratóriuma (1394. Bp. 62; Pf. 361) 1996-ra pályázatot hirdetett az iskolák számára a Kossuth-hagyományok ápolása céljából. E pályázat országos eredményeit értékelték itt ezen a napon, s nem véletlenül.

Dabason és környékén mindig is nagy kultusza volt Kossuth Lajosnak. Ha valami, hát a Kossuth-hagyomány ápolása valóban méltó a követésre! Erre kötelez Kossuth kiemelkedő történelmi szerepe, a Kossuth-életmű egésze, és azok a kapcsolatok is, melyek őt Dabashoz fűzték. Részint a parasztpolitikában radikális megoldásokra hajló liberális köznemesség itt élt képviselői, egyben leghívebb követői, részint (és ezzel összefüggésben) édesapja, Kossuth László révén. De a család dabasi kapcsolatairól és az idősebb Kossuthról vajon tudunk-e annyit, amennyit illene? Nos, ezt a kérdést ki-ki válaszolja meg magának e kis visszatekintés után!

Udvardi Kossuth László 1763-ban Kossuthfalván született, Kossuth Pál és Beniczky Zsuzsanna gyermekeként. Ügyvédi vizsgáinak letétele után zempléni rokonaihoz költözött, s Liskán, majd az Andrássy grófnál dolgozott ügyvédként. A nagyműveltségű Wéber Karolinával (Liszka, 1770 – Brüsszel, 1853) kötött házasságából öt gyermek született. Egy fiú, Lajos és lánytestvérei: Karolina (dr. Breznay István megyei tisztiorvos neje), Emília (aki Zsulavszky Zsigmond lengyel emigránshoz), Lujza (aki Ruttkay József abonyi postamesterhez ment nőül) és Zsuzsanna (Meszlényi Rudolfné). A családi hagyományt követve Lajost is ügyvédi pályára szánták. Iskoláztatása érdekében költöztek Sátoraljaújhelyre, ahol apja a gr. Török, a br. Vécsey és a Szimay család peres ügyeinek intézésével foglalkozott. Vizsgáinak letétele után 1823-1832 közt Lajos is atyja mesterségét folytatta Zemplénben, így hamarosan átvette az ő ügyeinek intézését is. Az ifjabb Kossuth érdeklődése azonban egyre inkább a politika irányába fordult. Mint ismeretes, 1832-ben egy távol lévő rend képviselőtében jelent meg a pozsonyi diétán, és 1832-1836 közt az Országgyűlési-, majd a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztésével országos figyelmet kelte jelentős hírnévre tett szert. Mint egyedüli kereső, ez időben döntött úgy, hogy családjá is Pestre költözzön. Pesti életük nem sokáig volt zavartalan.

Kossuth László 1837. május 6-án tudatta levélben a fiát megbízó vármegyékkel, hogy Lajost május 4-ről 5-re virradóra, éjjel egy óra körül a János-hegy oldalában lévő, «Istenszem»-hez címzett nyaralóban – ahol orvosi tanácsra üdülést keresett – letartóztatják, pesti lakásán talált írományait és leveleit pedig elkobozták. Évekkel később Kossuth Lajos így idézte fel Pest megye gyűlésén a történeteket: *«Szokatlan zaj vert föl éjjeli álmomból, s a mint ablakomra vetem szemeimet, szuronyokat láték megcsillámlani a*

²³ IV.B.102. Szabolcs vármegye központi bizottmányának iratai. 1848. évi jkv. 45.sz.

²⁴ IV.A.1. 48.cs. 496.sz. 1848.

kalauz-lámpás kis világításánál. A magyarázat nehéz nem volt. És... e pillanatban [agyán, egyebek mellett] egy keserves gondolat villant... keresztül, a gondolat, hogy a szuronycsillám családomat egyetlen, de elegendő gyámolótól fosztja meg, s kiket oly hűn szerettek, ez óra [a] nagy szűzfájdalmon kívül még nyomorúságba is taszítja. Noha Pest megye közgyűlése május 22-én tiltakozott a letartóztatás ellen, ennek nem sok foganatja lett. A hosszas eljárás során 1839. február 23-án született meg a Királyi Tábla ítélete, mely háromévi fogságot rótt ki rá, amit március 2-án a Hétszemélyes Tábla négy évre súlyosbított.

Kossuth végül is három évet töltött a budai várbörtönben, mialatt francia és angol tanulmányokat folytatott, meg Shakespeare-t olvasott. Teljes elzártására mi sem jellemzőbb, minthogy családjához írt levelei három hónapig utaztak Budáról Pestre, míg kézhez kaphatták. Gondjaikat látva, báró Wesselényi Míklós indított gyűjtést a 75 esztendő Kossuth László kereső nélkül maradt népes családja megsegítésére. Mozgalmához sokan csatlakoztak. Egy 1944-es értekezés szerint (Á. T.: 50 éve halt meg Kossuth Lajos, a magyar szabadság legendás hőse; Szikra, 1944/3.) ez alól még a Kossuthal nem éppen szimpatizáló Széchenyi István sem vonta ki magát, s «nem akarván az árral szembeszállni», száz forinttal csatlakozott a gyűjtéshez. Eme nagy nekibuzdulás során álltak Wesselényi (azaz Kossuth családja) mellé a haladó szellemű dabasi-gyóni közbirtokosság említett vezéralakjai: a liberális Zlinszky László, a radikális Halász Boldizsár (a körzet majdani 1848-as képviselője) s rokona, Bálint (Katona József egykori principálisa) és megannyi társuk. Közéjük tartozott rokonuk, Bényey László pesti prókátor is, akinek végrendeletére az alsódabasi református egyház iratai közt bukkantam rá, melyet számos XVIII-XIX. századi alapítvány szövegével együtt a Régió 1996. Évkönyve 76-77. lapján kivonatosan közöltem. Nos, e derék fiskális Zlinszky Antalné-től vett alsódabasi házát szemelték ki s ajánlották fel Kossuthéknak, majd megéllhetésükről is gondoskodtak. (A Kossuth-, voltaképpen Zlinszky, majd Bényey-, későbbi tulajdonosáról Pollák-házként ismert épület negyven év gondozatlanság után az utolsó pillanatban menekült meg a végső pusztulástól. A rendszerváltozás után Kossuth Lászlóról elnevezett utca végén található, a város tervei szerint a jövőben kiállítótermi célokat szolgál.)

Kossuthék dabasi életének kortársak által őrzött emlékeit később a gyóni számozású író, gr. Vay Sarolta (Sándor) gyűjtötte össze: A korábbi lakóknak *«fölmondtak és a házat kijavították. Új padlót, ablakot csináltak. Azt hallottam – emlékezett rá Bornemisszáné Tahy Katalin –, míg [fiuk] fogva volt, mindennel ellátták Kossuthékat. Szekerekkel vittek oda mindent. Ha a mama kijött Dabasra, mindig meglátogatta Kossuthnét, és ők is jártak mindenhol; igen műveltek voltak»*. Szucsánszkyné (a dabasi kat. templomot felépítő Halász Mária) *«naponta látta a Kossuth-lányokat vagy cselédjüket, mert kerti veteményeket, tőröt, tejfölt hordattak tőlük. Ilyenkor rendszeren megkérdezte a még fiatal Mari kisasszony, mit csinál a néni (Kossuthné), vagy a tekintetes úr (Kossuth László). A cseléd rendszeren azt felelte: ír, meg olvas, aztán sokat szomorkodik. Az öreg Kossuth valóban rendkívül sokat bánkódott Lajos fiának a sorsa felett, s gyakran mondta a helybéli öreguraknak, hogy szeg a koporsójában, és szomorú sorsa viszi a sírba»*. Nem is élt sokáig, 1839. június 13-án hunyt el. Evangélikus lévén, Bartholomeides Soma gyóni ev. lelkes vezetője be a halottak anyakönyvébe, és az alsódabasi református temetőben helyezték örök (?) nyugalomba. Később egy 4-5 láb magas vörösmárvány sírkövet állítottak a sírra. Felirata szerint:

Kossuth Lászlónak,
a szerető és szeretett atyának,
kesergő neje, szenvedő fia,
hálás lányai emelék,
meghalt 1839. június 13-án,
életének 76-ik évében.

A sírnál az özvegy és lányai, meg a dabasi barátok jelenlétében a neves pesti lelkész, Székács József búcsúztatta. Egyetlen fia nem lehetett ott a temetésen. A *»fogság szenvedéseit kicsinylő«* Széchenyinek később így írt erről: *»Három hosszú éven át üritém a vesztett szabadságom kárpoharát, családom az alatt, melynek egyedüli gyámolta valék, s mely másra nem szorult én kívülem, nyomorúságra jutott, mely ellen csak a nemzet nagylelkűsége nyújthatott írt. Kínos állapot, uraim, mert el kellett az írt legalább kölcsönleg fogadnia; pedig a becsületes szegénységgel, mely önjerejében keresi s találja rendíthetetlen függetlenségét, karöltve jár egy érzés, melyről a gazdagoknak kincshalmazai közt fogalmuk sincs, és atyám, e bánatos állapot alatt összeroskadott; béke nem derült élte alkonyára, és nem adhatá áldását reám: csak sírját lelem.«* Örökre fájhatott neki ez az emlék, erre utal a Zlinszkynének negyven évvel később írt levelében is, hogy ti. *»Nem vehettem búcsút haldokló Atyámtól, ...nem kísérhettem az örök nyugalom sírjához«*. De nemcsak ő, hanem a családot gyámolító Wesselényi, az *»árvízi hajós«* sem jöhetett el Dabasra a temetésre. A Pesten, a '38-as árvíz mentési munkálatai során szerzett szembetegségével bajlódó báró ekkor ugyan csak börtönben sínylődött már, mivel ez év január 31-én a Királyi Tábla három évre őt is elítélte.

Kossuth Lajos csak egy évvel a temetés után helyezhette el a kegyelet virágait a sírhalmom. Ugyanis V. Ferdinánd 1840. április 29-én József nádor tanácsára amnesztiát hirdetett az országgyűlési ifjak perében elítéltek ügyében, május 4-én pedig utasítást adott a politikai foglyok szabadon bocsátására. De a börtönt néhányan bizony sosem heverték ki többé. (Wesselényi, aki Gräfenbergbe ment elhatalmasodó szembaját kezelteni, később megvakult, Lovassy László pedig a börtönben megőrült.) Kossuth Lajos 10-én szabadult. A börtönből először anyjához és nővéreihez sietett Dabasra, édesapja sírját is ekkor kereste fel. Amint azt tudjuk, most már nem sokat időztek Dabason, a politika felgyorsuló eseményei Pestre szőlították őt. Élete (a Pesti Hírlap szerkesztése, a Védegylet szervezése; országgyűlési követé választása, majd az események élére kerülése; pénzügyminiszter, a Honvédelmi Bizottmány elnöke, kormányzó stb., végül emigrációjának állomásai) ettől kezdve közismert.

De mi lett a sorsa később Kossuth László sírjának? Világos és Arad után a természet buja zöldje rejtette el a kíváncsiskodók szeme elől. De a helybeliek jól tudták, hogy tekintetes néhai Halász Imre táblabíró úr (1701-1764) hatalmas, koporsó alakú (ennélfogva naiv legendák ködfátylába burkolódzó) kőből faragott síremléke közelében a bokrok közül kibukkanó vörösmárvány oszlop Kossuth László földi maradványainak helyét jelzi. Azt a helyet, ahol 1840 májusában fia is megfordult, még negyed századon át uralta a dús vegetáció, hiszen 1848 hőseire nehéz idők jártak ekkor. Kossuth leghívebb követőinek egyike, Zlinszky László mérnök útkaparóként, Halász Boldizsár (1806. febr. 12-1882. aug. 15.) pedig börtönkoszton tengődött; kegyelemből, mivel a Függetlenségi Nyilatkozat aláírása miatt kiszabott halálos ítéletét Haynau fogságra változtatta. (Ő a rendelőintézet mögötti temető családi sírboltjában nyugszik. Születésének, halálának adatait – akárcsak Halász Gézáét – néhány lexikon tévesen rögzíti, ezért közlöm a helyes dátumot!) S tegyük hozzá, olyan időkben, amikor egy korszakáll viselése, egy Kossuth-bankó megtalálása is okot adhatott a rendőri beavatkozásra, egyébként sem lehetett tanácsos a sír gondozásával az emigráns kormányzó mellett demonstrálni.

A Kossuth-sír rendbetételének csak a kiegyezés utáni évtizedekben jött el az ideje. Ez időben kereste meg a bozótban rejlő nevezetes sírhalmot Zlinszky Istvánné (Mojsisovics Emma), és kezdeményezésére – Halász Vince, az amatőr költő Mády Ferenc, Szőke Lajos, Segesváry László, Halász Bálint országgyűlési képviselő és népes rokonsága segítségével – mozgalom indult egy méltó síremlék megépítésére. Hamarosan megalakult az emlékmű bizottmány is, melynek élére Kontra Sándor ref. lelkész

és Halász Géza akadémikus, országgyűlési képviselőt választották. Az bizottmány munkájának eredményeként készült el a Schick gyárban öntött, 12x8 lábnyi vasráccsal kerített, 9 láb magas szürkegránit obelisz, melyet Gerenday Antal műhelyében faragtak, és 1879-ben állítottak fel az eredeti vörösmárvány sírjel elé. Az obeliszkre ezt a feliratot vésték:

Kossuth Lajos édesatyjának
Kossuth Lászlónak emlékére
emelték tisztelői.
1879.
szül. 1763 + 1839.

Az emlékmű avatására 1880. június 13-án, országos ünnepség keretében került sor. Halász Géza és Földváry Mihály alispán beszédét, a Nemzeti Dalkör által előadott Himnusz és Szózatot, Huber és Machik Fohászatát továbbá Bartók Lajos Kossuth atyja című alkalmi versét, mit a divatos pesti színész, Bercsényi Béla szavalt el, öt-hatezres tömeg hallgatta végig. Közülük többen a kerítésen kívülre szorultak, s csak az ünnepség végén járulhattak a sírhoz. Az emlékmű mellett díszruhás hölgykoszorú állt Damjanich János özvegyével az élen. Utánuk az emlékmű bizottmány s az egyházközség vezetői és a meghívott előkelőségek következtek, majd a tisztelők megszámlálhatatlan sokasága. A megemlékezés jeleneit Ellinger Ede, a neves pesti fotográfus örökítette meg, a beszédeket és eseményeket pedig egy önálló kiadvány.

E füzetben olvasható, hogy a sírt teljesen elborították a környező falvakból s az ország minden részéből küldött koszorúk. Kossuth Lajosé Turinból érkezett Dabasra. Az 1,3 m átmérőjű, égetett porcelánból készült, nyolc rózsát, nefelejcsét, rózsabimbót és gyöngyharmatot magában foglaló koszorút a reggeli órákban, még a tömeg megjelenés előtt, unokahúga, Ambrozovics Béláné Meszlényi Ilona helyezte az emlékműre. A nagyhatású műsor után a bizottmány tagjai azzal fejezték ki hálájukat, hogy az egyik rózsát letörték a porcelánkoszorúról és Bartók Lajosnak adományozták. (Néhai Szokody Gyula ref. lelkész kutatásai szerint a rózsát a költő utódai ma is őrzik.) A koszorút illetően 1883. júniusában úgy határoztak, hogy a református templomban helyezik el. Ehhez egy szekrényke «a templom falába bevágtatik, mégpedig a nők padjai felett lévő ablak alá...[és] egy bezárható ajtóval elláttassék; az ajtón belül a következő felirattal: Atyja/ Emlékére/ Küldte/ 1880/ Kossuth Lajos».

A gyűjtésből megmaradt pénz a síremlék gondozására kötötték le, melynek kötelezettségét örök időkre (!) az egyházközségre ruházták. Az 1848. okt. 21-én elhunyt Breznayné Kossuth Karolina családja utólag értesült az ünnepség idejéről, s koszorújuk Erdélyből csak pár nap elmúltával érkezett meg. Ruttkayné Kossuth Lujza is később zarándokolhatott Turinból Dabasra, ahol – mint Vay S. írja – az apai sírra «leborulva... zokogva imádkozott». Az ünnepség után 34 koszorúszalagot gyűjtöttek össze. „Gyón és Alsó-Dabas lányai, Sári község, F-Dabas közbirtokossága, az f-dabasi községi iskola növendékei és Ócsa községe” koszorúja mellett ott sorakoztak azok is, amelyek Cegléd, Budapest, Szarvas, Soroksár, Debrecen, Szentes, Szeged városokból a különféle egyetemektől, honvédegyletektől, pártoktól és magán személyektől érkeztek Dabasra, s amelyek a szalag nélküli «virág-, cser- és babérműveléssel» együtt elborították az emlékművet. A szalagokat a bizottmány Kossuthnak küldte el emlékül Turinba, aki a nemes kezdeményezésért megrendítő szavakkal mondott köszönetet Zlinszkynek: *«Én az önkény foglya voltam, midőn Atyám meghalt: nem én zárhattam le szemeit, és 29 éve hazátlan vagyok, sírját sem én gondozhatom. Legyen ön áldott, Asszonyom, hogy a fiúi kegyelet adóját, mint lelkes honleány, tevékeny részvételével nagylelkűen pótolni vállalkozott... Atyámat a halál sok hazai bütlőt mentette meg... Én idegen földön fogom aludni az örök álmot... Csak legalább azon biztos reményben szállhat-*

nék síromba, hogy az a föld, melyben Atyám hamvai nyugszanak, nemzetem földje marad, mint volt a múltban, ezredéven át... S bizony, bizony meglehet, hogy Hazám, melyet Atyám 's én oly híven szereténk... fogja széttiporni a hantot, melyet Ön, tisztelt Asszonyom, oly nemes kegyelettel gondja alá von. De bízunk nemzetünk erejében, melyen már annyi vihar megtörött.

Zlinszkyné, aki a Z. Lászlót ért megtorlás óta férjével Kondoroson élt, 1881-ben kapott újabb küldeményt Turinból. Egy portrét, hátlapján e szöveggel: *«Ferenc fiam által festett arcképem (79 éves koromból) Zlinszky Istvánnénak, aki megszánva Atyám sírjának elhagyatottságát, ennek emlékét nagy buzgalommal eszközöl: hálás érzellemmel Kossutha Lajos. Collegno (al Baraccone) 1881».* Az agg Kossuth levelének és dedikált portréjának – mely 1928-ban a Magyarság címlapján jelent meg először a nyilvánosság előtt – dr. Zlinszky János alkotmánybíró úr levele vezetett nyomára. Mint írja, Gyulán élő rokona, dr. Márky-Zay Lajos örzi mindkettőt. A centenáriumi ünnepségen a porcelánkoszorú mellett ezeket is megtekinthették a látogatók a dabasi ref. templomban. Remljük, ha a Kossuth-ház kiállítótermeit tavaszra megnyitják, e féltett ereklyék másolatait is bemutatathatják, melyhez ehelyütt is kérjük a Márky-Zay család megértő támogatását.

De vajon igazolta-e az élet a Kossuthtól idézett látomást? Csak részben. Halála (a 45 évi emigráció) után hazája őt nem hagyta idegen földben. Hazahozták, és a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra, mely nemzeti emlékhelyeink egyike lett. Másképp alakult viszont az atyai sír sorsa. A mindig is kurckodó, negyvennyolcas dabasiak sokáig ápolták, a március 15-i felvonulásoknak is a sír megkoszorúzása volt a záró aktusa háromnegyed századon át. Úgy tűnt, hogy 1945 után is folytatódik e hagyomány, melynek csúcspontját (igaz, erős aktuálpolitikai felhangokkal terhelve) a forradalom centenáriumi ünnepségei jelentették. Ez alkalommal járási összefogással történelmi emlékbizottság alakult s vette kezébe a szervezést. Ekkor került emléktábla a Kossuth-házra ezzel a felirattal:

E házban élt és halt meg 1839. június 13-án
Kossuth László
Kossuth Lajos édesatyja
Kegyeletteljes megemlékezésül az 1948-as
centenáriumi esztendőben állította a
történelmi emlékbizottság.

A Kossuth-temető bejáratához monumentális díszkapu készült: a nagykapu szélein két magas, ezek két oldalán kissé alacsonyabb, s hozzájuk boltívvvel kapcsolt kőoszloppal, beton alapon kisméretű vörös téglából. A két magas oszlopot elől műköből öntött 90x52 cm-es táblák díszítették, rajtuk egy-egy Kossuth-címerrel. A 65x55 cm átmérőjű, 315 cm magas oszlopokat fent betonlapok zárták, melyeken egy-egy 40 cm magas kőamfóra állt.

A központi ünnepséget 1948. március 14-én tartották meg, melyen Veres Péter (NPP), Szakasits Árpád (MSZDP), Olt Károly (MKP) is megjelent. Az ünnepi szónoklatot a volt dabasi földbirtokos, több cikluson át a választókertület FKGP-s országgyűlési képviselője, Dinnyés Lajos tartotta, aki 1947. márc. 14-től szept. 4-ig honvédelmi miniszteri, ekkor: 1947. máj. 31-től 1948. dec. 10-ig miniszterelnöki tisztséget töltött be. (Az 1901. április 16-án született, 1961. május 3-án elhunyt Dinnyés is a dabasi rendelőintézet mögötti temetőben van eltemetve.) A centenárium azonban nem a kezdetét, hanem a végét jelentette e kultusznak. Nemsokkal utána elkezdődött a temető lassú pusztulása. Az ötvenes években már legfeljebb az iskolásokat vezényelték ki március 15-én a teljesen elgazosodott temető emlékművéhez. 1956 után aztán ennek is vége szakadt.

Itt térhetünk vissza ama meghatóan szép Kossuth-levél jóslataihoz. Kossuth atyját ui. valóban nem hagyták nyugodni abban a sírban, amelyen 1840-ben ő helyezte el virágait, de ez már nem a dicső hagyományait ápoló nemzet gesztusa volt! Először 1958. máj. 4-én indult meg a támadás a temető ellen, azzal, hogy a tanács-házhelyeknek akarja átadni a falu fejlődése és terjeszkedése érdekében, Kossuth László sírját pedig a Kerepesi Temetőbe helyezik át. De aztán «jobb» ötlet akadt. A '60-as években a járási tanács és párt ház építése idején kezdtek ledózerolni belőle egy-egy sávot felvonulási útnak, és tették kincskeresők szabad prédájává az elhunytak földi maradványait. Tehát ahelyett, hogy a temetőt hozták volna rendbe, és a tervezett irodaházakat ötven méterrel távolabb, a temető kerítésén kívül építették volna fel, inkább a megsemmisítésre ítélt síremlékek helyére tervezték az épületeket. A temető sorsát így végül a sajátosan értelmezett «településfejlesztés», a biztosító, a bíróság, a rendőrség (végül az új ált. iskola) építése pecsételte meg. Az egyház tulajdonjogával, vaskos iratgyűjtőket megtöltő tiltakozásaival és a kegyelet elemi szabályaival mitsem törődve, ekkor vált a föld színével egyenlővé az az emlékhely, amelyben Dabas első telepesei és országos jelentőségű (!) személyiségei nyugodtak! Azt a sírt pedig, melynek ügyében Kossuth és az emlékmű bizottmány akaratából egyedül a református egyház volt illetékes, a presbitérium sorozatos kéréseit meg sem hallgatva, telepítették ki a vasúton túli köztemetőbe, melyre még csak meg sem hívták, róla utólag értesítették az egyházközséget. Jellemző, hogy még ahhoz sem járultak hozzá, hogy a jelentősebb személyek földi maradványait exhumálják, síremlékeiket és a centenáriumi díszkaput a templomkertbe áthelyezzék. Kossuth László maradványai így módon «megmenekültek», de a többi jeles XVIII. századi, reformkori és 1848-as hazafi sírjának az a sors jutott, amit Kossuth az emigrációban megjósolt. «Széttiporta» a «hálás» utókor! Pedig ez a temető nemcsak névleg, hanem valóban «Jubileumi emlékparkja» lehetett volna Dabasnak, amelyet országos zarándokhelyként kereshetnének fel most a Kossuth-tisztelők, akár 1880-ban az emlékműavatáskor és 1948-ban, a centenárium idején!

Végül néhány további epizód! Gyón és Sári Dabashoz csatolása után a tanács Kisfaludy Strobl Zsigmondtól megrendelte Kossuth Lajos mellszobrát. A bronzszobor el is készült, s mialatt folytatódott a temető pusztítása, az egyik tanácsi épület raktárában porosodott egy zsákba csavarva. A szobor felavatására csak 1968. március 15-én került sor, az újonnan felépült járási tanács és párt ház előtti parkosított területen, melynek névadója (természetesen?) Lenin lett. Kossuth szobra azonban nem a Lenin téren érte meg a rendszerváltozást, mivel egy ideologisztikus tartalmakat hordozó szoborcsoport kedvéért a '80-as években az «zöld iskola» udvarára telepítették át. Így történhetett, hogy az átalakulást előkészítő első március 15-ét a tér két felén tartották. A párt- és állami szervek hivatalos ünnepségét a gimnázium udvarán lévő Tánács-szobornál, a szerveződé ellenzékét pedig Kossuthnak az általános iskola udvarán álló szobránál. Azóta (egyre gyérülő lakossági részvétel mellett!) lényegében az utóbbi forgatókönyv érvényesül: a Kossuth-háztól a református templom turini koszorújához, onnan a Tánács-, majd a térre visszahelyezett Kossuth-szoborhoz vezet a felvonulók útja.

Kisfaludy Strobl alkotását Kossuth Lajos születésének 190. évfordulóján, 1992. márciusában helyezték vissza eredeti helyére, melynek neve ettől kezdve Március 15. tér lett. És Kossuth László földi maradványai? Nos, azok messze vannak innen! Az egyébként rendben tartott emlékmű ott áll a köztemető díszhelyén, a ravatalozóval szemben, de túl távol ahhoz, hogy a felvonulások fénypontja lehessen. Ezért van az, hogy sem először, sem azóta egyetlen szónok sem mondhatta: *Uraim! Itt állunk Dabas reformkori és forradalmi hőseinek földi maradványai előtt. Azon a helyen, mely az atyját gyászoló Kossuth lányomát őrzi; azon a helyen, mely könnyezni látta egykor történelmünk legnagyobb alakját!* Mindezt nem mondhatta és már soha nem mondhatja el egyetlen ünnep szónoka sem, mert a város legértékesebb történelmi pontján nyoma

sincs ennek. Pedig a Kossuth-hagyományok ápolását sokan fontosnak tartják Dabason. Arcmását szobor, nevét utca, művelődési központ (a Széchenyi javaslatára 1837-ben épült egykori nemesi kaszinó), általános iskola és vadásztársaság viseli. Atyja nevére is utca, utolsó lakóházán emléktábla, az állomáson túli sírján emlékmű, a ref. templomban a fia porcelánkoszorúja, a gyóni ev. egyház iratai között Kossuth László haláláról az anyakönyvek eredeti bejegyzése emlékeztet. Példás tevékenységet folytat a hagyományok ápolására a ref. egyház és a város szakmunkásképző iskolája is, melyek fontosnak tartják Kossuth László és a múlt századi dabasi hősök sírjainak ápolását. Az utóbbi, Kossuth Lajos halálának centenáriumán ennek az eszmeiségnek jegyében vette fel Kossuth Zsuzsanna nevét. A megtörténetek mégsem lehet meg nem törtéنتé tenni! De azért néha-néha elmondhatnánk: Uraim! Ez az épület, íme, azon a helyen áll, melynek földje Kossuth Lajos lábnyomát őrzi, s amely egykor könnyezni látta történelmünk legnagyobb alakját! Netán egy tábla is emlékeztethetne erre a tényre!

És mi maradt nekünk, -egyszerű- polgároknak? Helyrehozhatjuk-e mi a közelmúlt bűneit? Egy őseredeti nemzeti emlékpark helyett maradt a jövőnek a -kvázi Jubileum-parkja, a megszentelt föld helyén pedig az irodaházakkal beépített mesterséges környezet. Ámde mégis! Ha elmegyünk mellettük, lássunk az ormóttan betontömbök mögé! Millió gondjaink közepette is gondoljunk egy percre a börtönből érkező Kossuthra! Képzeljük el, amint szomorú szívvel hajt fejet egy vörösmárvány oszloppal megjelölt sírhant előtt, mit körbelengenek a májusi orgonák bimbózó fürtjei! Ha a köztemetőben járunk, ne menjünk el közömbösen az emlékmű előtt! Ne sajnáljunk egy szál virágot róla! Ha tehetjük - nem nagy fáradtság - zárandokoljunk el néha-néha a Kossuth-házhoz, s ne felejtjük el megmutatni gyermekeinknek Kossuth turini porcelánkoszorúját sem a református templomban! Merítsünk erőt általuk a történelmi múlt értékeiből, és hogy erőt meríthessünk, ne feledkezzünk meg legszentebb hagyományaink ápolásáról! S akkor hozzánk is szólni fognak Kossuth 1880-ban Dabasra írt gondolatai: *Legyenek önök is, s akik kegyeletes munkájukban részesek, megáldottak, hogy családomnak a szent hely feltalálhatását biztosították. Lélekben önökkel leszünk, csak így lehet, csak így szabad lennünk!*

Czagányi László

Móricz Zsigmond Csongrádban

Könyvet lehetne, kellene szerkesztenem Móricz Zsigmondnak Csongrád megyei városokról, községekről szóló írásaiból; itteni barátaival, híveivel váltott leveleiből; naplójának idevágó részleteiből; útjainak hírlapi visszhangjaiból. Ahogyan Kovács Dániel tette (*Móricz Zsigmond és Sárospatak*. Miskolc, 1994), vagy ahogyan szegedi írásait miniatűr kötetbe gyűjtöttem (*Paprikaszagú levegőben*. Szeged, 1974). Hiábavaló munkát végeznék: nem akadna rá mostanság kiadó. Így be kell érnem, hogy egy ilyen könyvnek a vázlatát nyújtsam: nem is dió-, hanem mogyoróhéjban (*in nuce*) fölsoroztassam adalékaimat Móricz Csongrád megyei kapcsolatairól.

Makó

1908 nyarán Móricz édesanyja a budapesti Szent István kórházban Hirschler Ágoston főorvos osztályán, a belgyógyászatban feküdt. Egy délután, amikor Móricz meglátogatta édesanyját, bekopogott az orvosi szobába. Ott egy magához hasonló korú fehér köpenyes fiatallembert talált, bizonyos Diósszilágyi Sámuel. Találkozásukat a már tekintélyes makói kórházi főorvos, Móra Ferenc barátja, Erdei Ferenc apósa, 1940.

február 25-i levelében idézte Móricz emlékezetébe (*Móricz Zsigmond, a Kelet Népe Szerkesztője*. 1988. 1: 64).

Így kezdődött Móricz Zsigmond kapcsolata a mai Csongrád megyével. Mai – hiszen Makó akkor Csanád megye székhelye volt. Ezzel a levéllel újult meg kapcsolatuk. Miután Diósszilágyi Sámuel Móricz tudtára adta, hogy veje Erdei Ferenc, hívta Makóra: tartson előadást a Református Iskolabarátok Egyesületének áprilisi estjén. Móricz 27-i válaszában elfogadta a meghívást. Nem az apósnak hízelgett, mikor Erdeiről azt írta: „öt respektálok legjobban kortársai között”. Lánya is állította: „Apám őt tartotta leg-többre a fiatal falukutató gárdában, sokat beszélt róla, hozzánk is elhívta” (Móricz Virág: *Tíz év*. 1981. 2: 271). Március 1-jei levelében Móricz nevében Faust Imre azt kérte Diósszilágyi főorvostól, hogy Erdei is szerepeljen vele, és a többi előadó helybeli legyen (Diósszilágyi Sámuel: *Móricz Zsigmond és Makó*. Tiszatáj, 1958. szeptember). Diósszilágyi főorvos 8-i levelében csak Móricz előadását szorgalmazta, más előadót nem akart. 16-án mégis arra kérte Móriczot, hogy Németh Lászlót, aki értesülése szerint szívesen jönne Makóra, hozza magával. Ám 21-én Móricz távirati tömörséggel közölte, hogy egyedül megy. A főorvos két levélben is tájékoztatta vendégét a menetrendről, és tanácsokkal látta el, a szegedi gyors melyik kocsijába szálljon. „Úgy ne járj, mint Tamási Áron, aki Makóra jövet vígan falatozott az étkezőben, és poggyászát elhozták Makóra, őt magát pedig kiskabátban, kalap nélkül elvitték Debrecen felé, és csak késő este vergődött el Makóra.”

Április 6-án a Gazdasági Egyesület nagytermében Erdei Ferenc vezette be az estet: bemutatta Móriczot Makónak, Makót Móricznak. Koppány Gyula református lelkész Ady- és Sinka-verseket mondott. Utána Móricz tartotta meg, mint országos körútjának 44. állomásán, Makón is a fölállítandó népfőiskola megszervezésének „zászlóbontó előadását”. Nagyszerű előadása után helyi előadók zongora- és énekszámokkal szerepeltek, végül pedig Ravasz Dezső polgári iskolai igazgató zárta be az estet.

Móricz Diósszilágyi Sámuel vendége volt, s másnap vele ment a református öreg-templomba istentiszteletre. Utána megköszönte Szirbik Sándornak a kedvére való prédikációt. Érdeklődéssel lapozgatta a mostani lelkész nagynevű elődjének, Szirbik Miklósnak kézíratos krónikáját. Ebéd előtt Diósszilágyi Sámuel értékes könyvtárában böngészett. Arra kérte vendéglátóját, küldjön címjegyzéket azokról, akiknek a Kelet Népe mutatványszámát elküldheti. Diósszilágyi Sámuel 15-én 29 nevet tartalmazó, nagyon tanulságos listát küldött neki. Április végén könyvügnök kereste föl a makói főorvost Móricz 20-án kelt, gépelt levelével: segítse összes művei első sorozatának terjesztésében. Május 8-án üdvözlőlapot küldött barátjának: „Akkora hajszában vagyok, hogy már csak emlékezni tudok. Szeress tovább, ölel Móricz.”

A Kelet Népe június elsejei számának *Szerkesztőségi asztal* című rovatában Móricz megköszönte, és sok idézettel bemutatta Diósszilágyi Sámuelnek a gyomai Kner Nyomdában készített, bibliofil szépségű könyvecskéjét, az *Orvosi intelmeket* (1940). Így zárta: „Köszönöm, Samu, ez jó vót. Jó kis könyv.”

Móriczot foglalkoztatták az új bibliafordítások, s írt is erről a Kelet Népeben. Cikkére hivatkozva Diósszilágyi Sámuel szeptember 2-án elküldött neki egy újabbat, kérve véleményét. Móricznak 4-én csak köszönetre futotta idejéből.

Hosszabb szünet után 1941. április 5-én folytatódott levelezésük: ekkor tért vissza a bibliaügyre: „Most aktuális, olvasgatom.” Móricz már ittjártakor dughagymát kért vendéglátójától leányfalui kertjébe. Diósszilágyi főorvos kora tavasszal küldött is tíz kilót, de Móricz még három kilót kért. Diósszilágyi 9-én el is küldte, s egyúttal érdeklődött a bibliafordítás felől. Később a Kelet Népe szerkesztőségében Móricz egekig magasztalta előtte a makói hagymát, és hálálkodott, milyen jó fajtát kapott tőle. Levelében Diósszilágyi Sámuel szomorúságának adott hangot, hogy a Márciusi Front hajdani harcostársai mennyire torzsalkodnak. Aggályaira Móricz a Kelet Népe május

elsejei számának szerkesztői üzenetében *Dr. D. Valahol magyar gondokban* címmel válaszolt. Vitatta barátjának rossz véleményét „a március ifjakról”, s a viszonyokat hibáztatta tehetetlenségükért. „Éppen az életképesség bizonyítéka, hogy ezek a fiatalok veszekednek.”

Szeptember 24-én Móricz arról tudósította barátját, hogy bibliája állandóan éjjeli-szekevényén van. Kérte, küldjön újabb orvosi aforizmáiból, közölné a Kelet Népében. A betegségével küszködő író október 15-én megint szerkesztői üzenetben válaszolt: „Nevednek leírása már maga fél gyógyulás.” „Nem lehetetlen, hogy váratlanul betoppanok a szegény Móra Ferkó üresen maradt penziójába.” November 17-én Diósszilágyi főorvos aforizmákat küldött, és jelezte, hogy tanulmányt tervez Petőfi követválasztási kudarcáról. Utána folytatja Hollósy Kornéliáról monográfiáját. (Ez posztumusz 1985-ben jelent meg.) Móricz december elsején megint a Kelet Népében üzent; maga is orvosi aforizmat írt, de érvényét kiterjesztette a politikára is: „A fájdalomcsillapítás az emberi kultúra egyik legnagyobb vívmánya. De ne feledd, hogy nem gyógyít. Ne áldozd fel a beteget a fájdalom csillapításával a betegség további rombolásának.”

1942. április 8-án újból tíz kiló dughagymát kért, s megint tervezgette, hogy Makóra utazik. „Makó nagyon titokzatos hely számomra” – írta. Panaszolta, hogy Erdeit több mint egy éve szem elől veszítette; leveleire sem válaszol. 10-én levelezőlapon jelezte, hogy utánvéttel kéri a hagymát. Diósszilágyi Sámuel 13-án értesítette, hogy aznap föladta a hagymát; maga csomagolta, maga szögezte be a ládát, hogy baj nélkül érkez-zék meg. Nem utánvéttel adta föl: „mert olyat már mégsem teszek, hogy Móricz Zsigmondnak utánvéttel adjak fel valamit”. Erdeiről megírta, hogy már náluk is csak vendég: „Akkor volt itt utoljára, amikor te Makón jártál.” Két éve otthagya Éva lányát. „Benne valamennyien nagyon nagyot csalódtunk.”

Április 10-i lapja volt az utolsó Móricz makói kapcsolatában. Diósszilágyi Sámuel sem látta többé.

Szeged

Móricz 1913 januárjában járt mint Az Est munkatársa először riportúton Szegeden. Cikksorozata (*A szegedi papucs, A szegedi ember, A szegedi dudás*) azóta összegyűjtött műveinek *Riportok* (1958) című kötetében és említett minikönyvemben hozzáférhető. Juhász Gyula szakolcai száműzetésében olvasta őket. Hazaküldött cikkében (*Szegedi embőr – váradai ember*) visszhangozta is: „Hogy dobog a szívem, hogy lázul a vérem, a magyar délről Tótországba szakadt bennszülött szegedi[nek].” (*Juhász Gyula összes művel.* Bp., 1968. 5: 473). Még ebben a hónapban, 22-én, ott volt Móricz a Nemzeti Színházban Tömörkény István – novelláiból összeszőtt, maga dramatizálta – *Barláglakók* című egyfőlvonásos jelenetének bemutatóján. Tömörkény posztumusz kötetének (*Népek az ország használatában.* 1917) előszavában meghatottan emlékezett ekkori, egyetlen találkozásukra.

Egy évtized telt el, amikor újra Szegedre látogatott, lányával tett alföldi körutazásán, 1923 augusztus végén, Vásárhelyről jövet. Erről a korabeli újságcikkeken kívül főként Móricz Virág könyvéből (*Apám regénye.* 1958) tudunk meg legtöbbet. A Tisza Szállóban laktak, Móricz fölkereste a Somogyi-könyvtárat és a városi múzeumot magába foglaló Közművelődési palotában Móra Ferencet. Nagyon tetszett neki a palota előtti *makai piac*. Bezzeg a könyvtár- és múzeumigazgatónak nem. 1929-ben *Pro domo* című tárcájában föl is panaszolta, milyen méltatlan környezetben áll a közművelődés háza.

1925. szeptember 26-án mutatta be szegedi városi színház Móricz *Sári bíróját*. A jobboldali Szegedi Új Nemzedék támadásai nyomán *a torony alatt is* botrány támadt. A felelősségre vont, begyulladt színigazgató, Andor Zsigmond tüstént levette műsorról, és fogadkozott, hogy többé ilyen nem fordul elő. Juhász Gyula versben állt íróbarátja

mellé: ekkor írta *Móricz Zsigmond*nak című költeményét. A támadás nem fordította el Móriczot Szegedtől. November közepén Mikes Lajos társaságában újra itt volt, a tanyai népelet tanulmányozásának szándékával. Megnézte a színházi előadást, és barátainak, tisztelőinek társaságában a Kassban vacsorázott. „Szegedre jöttem egy kicsit fiatalodni” – mondta most Vér Györgynek. Góth Klárának pedig dedikációt írt *Tavaszi szél* című kötetébe.

1927. január 17-én levélben kérte Juhász és Móra segítségét tervezett fölolvastestjének szervezéséhez. Móra ásatásaira hivatkozva kitért a közreműködés elől, Juhász keltezetlen válaszában lelkesen számolt be Faragó Ödön színingazgatóval, Baróti József főrendezővel, sőt a vásárhelyi előadóest ügyében Szathmáry Tihammal, a szentesi lehetőségekről pedig Lakatos Lajos helyettes polgármesterrel folytatott tárgyalásairól (Rádics Károly: *Móricz Zsigmond levelesládája*. 1993. 102-103). A szentesi előadásból ugyan nem lett semmi, de Móricz és Simonyi Mária március 11-én Vásárhelyen, 12-én pedig Szegeden szerepelt. A Tisza Szálló nagytermében fölvidéki és erdélyi útjának élményeiről beszélt. Naplójegyzeteiben ennyit írt az estről: „Jó. Érdekes volt. De idegen közönség előtt.”

Bizonyára érdeklődőbb, lelkesebb hallgatóság figyelt szavaira 1929. március 3-án, amikor a református egyetemi hallgatók Lorántffy Zsuzsanna Egyesületében Bornemiszsa Péter *Elektrárjáról* beszélt. 1930. március 12-én mint a Nyugat szerkesztője járt Szegeden. Vér György este a Tisza éttermében Móra Ferenc, Szalay József, Mészöly Gedeon, Bakó László és Tarnay Ernő társaságában találta. (Juhász Gyula pár nappal előbb tért haza az idegklinikáról Fodor utcai remeteségébe.) Az *Úri muri* bemutatójáról és a tervezett Nyugat-estről tárgyaltak. A színházi bemutató ugyan elmaradt, de április 6-án – megint a Tisza dísztermében – Móricz vezette be folyóiratának neves munkatársait: Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Gellért Oszkárt, Schöpflin Aladárt és a másnap Vásárhelyen is velük együtt föllépő Bibó Istvánt. Simonyi Mária verset mondott.

Ezen az őszön mégis lett Móricznak Szegeden színházi bemutatója: szeptember 29-én a *Légy jó mindhalálig* került színre. A szerző megnézte; az előadás több részlete – mint a Szegedi Napló munkatársának mondotta – jobban tetszett neki a fővárosinál,* de panaszolta, hogy félház volt, és a kulturális tanácsnok is elment az első fölvonás után a fodrászok bankettjára. Móricz, szokása szerint, szétnézett a városban is. Tapasztalatairól folyóiratában, a Nyugat október 1-jei számában, *Mai napok* című sorozatában számolt be. „Harminc éves adósságom, hogy még ma sem ismerem a szegedi Alsótanyák népét” – írta ekkor, s már érlelődött benne a *Rózsa Sándor* terve. Első jele ennek *Pej paripám, Pejko* (1918) című elbeszélése, amely ihletését Tömörkény betyártörténetének (*Szökés a bitófa alól*, 1898) köszönhette. A *Barbárok* (1931) szintén szegedi ösztönzésekről tanúskodik: Móra István novellájának (*Párbaj*, 1898), Reizner történeti esszéjének (*A kecskeméti banda*, 1899), Edvi Illés István memoárjának (1923⁴) ismeretéből táplálkozott, s vált egyéni remekké. Kosztolányi és Bálint György egyaránt Móricz elbeszélőművészetének csúcsaként méltatta, s Jancsó Miklós legjobb filmje, a *Szegénylegények* (1965) is sokat köszönhet neki.

Móricz 1932 karácsonya előtt két napra ismét Szegedre jött. Buday Györgyöt kereste meg: a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának vezetője ekkoriban néhány írásával szerepelt a Nyugatban. Tolnai Gábor emlékezése szerint Bagits Rozál Tisza-parti halászeszárdájának asztalánál Radnóti is ott ült a vacsorázó társaságban. Buday cikke a tanyai agrársettlementről a Nyugat januári számában jelent meg.

1936 augusztusában a paprikatermelők viszonyait tanulmányozta. 24-én Simonyi Máriának írt levelében panaszolta: „Szombaton egy tanyai rossz úrivacsorán voltam, és este 8-tól éjfélig egy szót sem szoltam” (Móricz Lili: *Kedves Mária!* 1973. 291). Két riportban számolt be a szentmihályteleki és röszei paprikatermelők gondjairól. Sze-

gedi paprika címmel a kistermelők akkor megalakított értékesítési szövetkezetével kapcsolatos aggályokat, a nagykereskedelem és az állam ellenérdekeltségében rejlő veszedelmeket tolmácsolta. *Paprikaszagú levegőben* című másik riportjában a paprikahasítás, -őrlés emberi vonatkozásai érdekelték. A társadalmi gondokon kívül az is figyelemre méltó, hogy ismét emlegette Rózsa Sándort: a hely szelleme megihlette, és megint foglalkoztatta a *Rózsa Sándor* megírása. Röszkén Kopasz Antal (1887-1938) plébánostól hallott törtériákat, amelyek fölpiszkálták képzeletét.

Októberben – mint a Délmagyarország 11-én írta – „egy napra megint feltűnt a szegedi világban Móricz Zsigmond”. 2-án a Somogyi-könyvtárban jegyzeteket készített noteszába a *Rózsa Sándor igaz történelmi naptára az 1902. évre* című szegedi kiadványból (Móricz Virág: *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*. 1981 2: 316). Valahányszor Szegeden járt, mindig eltöltött legalább egy napot, néha egész hetet a Somogyi-könyvtárban a betyárok bűnperének s hasonló érdekes okmányoknak olvasásával (uo. 298). 27 tételből álló helytörténelmi irodalmat írt össze és tanulmányozott a múlt század paraszti életmódjáról (uo. 331).

1940. január 12-én Vásárhelyről jövet a Bethlen Gábor Körben *Irodalmi és magyar sorsproblémák* címmel adott elő. Itt találkozott Bálint Sándorral (1904-1980), a szegedi népelet legkiválóbb ismerőjével. A katolikus néprajztudóst nem feszélyezte, hogy a református egyetemi hallgatók helyiségébe menjen el az írot meghallgatni. Még aznap előadást tartott Móricz a Református palotában is *A magyar élet sorsdöntő problémái* címmel. Ennek előkészítéséül még újév napján levelet írt Bakó László lelkésznek: „Kik azok, akik Szeged problémáinak megírására hivatottak? s méltók? Azokkal szeretnék összejönni és megindítani az igazság kitisztázásának útját.” (Móricz Virág: i. m. 2: 268). Vagy ennek, vagy az előző előadásnak a végén Bárkányi József (*1912) amatőr szobrász, művésznevéen Sárkány József, megkérte Móriczot, hogy megmintázhassa, érmet készíthessen róla. El is készült vele, és megküldte Móricznak. Az író február 27-én köszönő levelével együtt elküldte az éremverőnek az *Életem regénye* (1939) dedikált példányát ([Polner Zoltán] Pr. Z.: *A Móricz-portré – „kiegészítél”*. Csongrád Megyei Hírlap, 1979. dec. 24.).

Móricz ebben az évben, 1940-ben, mintegy négyszer járt a városban. Jórészt Bálint Sándor kalauzolásával tanulmányozta az alsóvárosi népeletet, a Rózsa Sándorról fennmaradt szájhagyományt, a nyelvújrást. Megfordult Tápén, Röszkén; Alsókőzponton (a mai Mórahalmon) Balogh István (1894-1976) plébánosnál, a későbbi politikus „Balogh pátemál”. Bálint Sándor elvitte öreg nagynénjéhez, Balogh Ágneshez (1861-1946), a *Rózsa Sándor* legfőbb hagyományforrásához. A szegedi népryelv minden szépségével és nagy-szerű emlékezettel megáldott kofaasszonyt Móricz később is fölkereste Londoni körút 30. sz. alatti lakásán új adatokért vagy egyszerűen csak pihentető beszélgetésre. *Ágnyás ángyorról* színes, humoros elbeszélést is írt *A szegedi kufa* címmel, és első változatát szeptember 8-án föl is olvasta a rádióban. Kibővíve a Hídban jelent meg (vö. Móricz Virág: i. m. 2: 389-390). Ugyancsak gyakran megszállt Bálint Sándor édesanyjánál, özvegy Bálint Sándornénál (1865-1945) Alsóvároson, Bálint Sándor szülőházában (Pálffy u. 72.). „Még most is a számban van az íze a jó birkahúsos kásának – írta 1940. szeptember 21-én vendéglátójának. – Nem győzőm emlegetni a szögedi jókat. Elseje után újra készülök arrafelé” (Bálint Sándor: *Móricz Zsigmond Szegeden*. Délvidéki Szemle, 1943. 311).

Nagy élményt jelentett a kálvinista Móricz számára augusztus 5-én az alsóvárosi *havibúcsú*. Előestéjén Bálint Sándor megmutatta neki a templomot, a ferences rendház egyháztörténelmi kincsekben gazdag (a Mátyás király palástjából készült miseruhát is őrző) múzeumát. Másnap Móricz megrendülten nézte a hatalmas búcsújáró sokaságot. Bálint Sándor édesanyjának *búcsúfiát* vett: a *Kis lelki manna* című imakönyvet ezzel a dedikációval adta át: „Kedves Anna néném sok boldog havi búcsút érjen. Szeged 1940. Tisztelettel Móricz.” Élményeit beleírta a *Rózsa Sándor* első kötetébe.

1940 októberének végén bevette magát a nagyjállomással szemben levő Európa Szállóba, s napi tíz órát dolgozva írta, írta a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* fejezeit. „Egyedül Ágnis nénit kereste fel, és hozzánk jött ebédelni, amikor szívesen eltársalgott velünk, és megbeszélte azokat a kérdéseket is, amelyekre a feleletet tőlünk várta” – emlékezett vissza Bálint Sándor.

1940-ben a Kelet Népe szerkesztőjeként két levelet is írt Szegedre Krammer Jenő (1900-1973) gimnáziumi tanárnak, a Dugonics Társaság titkárának. Bizonyára Bálint Sándor közvetítésével ismerkedett meg szegedi napjaiban Sz. Szigethy Vilmos (1877-1956) főlevéltárossal. Kérésének tehetett eleget, amikor szeptember 5-én értesítette, hogy sikerült fölhajszolnia számára Reizner János várostörténetének kifogástalan, új állapotban levő példányát. Egyúttal írást is ajánlott a Kelet Népe számára: hozzászólást a népi problémához, és (hivatalnoki függőségére tekintettel névtelenül) „hűsbavágó szegedi adalékokkal” is szolgálja. Decemberben Sík Sándor (1889-1963) egyetemi tanár kért Móricztól önéletrajzot és vallomást hallgatói számára. Az író régi tisztelőjének írta magát, s megvallotta, hogy művei közül a *Boldog ember* nőt legjobban a szívéhez: „ez az a magyar könyv, amelyet legtöbb kilátással lehetne Nobel-díjra ajánlani” – írta.

Nyilván Erdei Ferenc közvetítésével ismerte meg Reitzer Bélát (1911-1944). Ő adta kölcsön Móricznak Reizner várostörténetét; 1942-ben kérte vissza őket. 1941-ben elküldte Móricznak tanulmányát, ismertetését kérve a Kelet Népben.

1941 áprilisában megindult a korrektúrák vándorlása Leányfalu és Szeged között: a nyelvjárási alakok helyesbítése végett. A kiadó sürgetése, hogy a regény a könyvnapokra megjelenhessék, megakadályozta, hogy ezt következetesen végigvigyék: innen van, hogy maradt benne sok ő-zésbeli képtelenség (Péter László: *A Rózsa Sándor nyelve. Szegedi örökség.* 1983. 330-350).

Nyáron Móricz hozzálátott a *Rózsa Sándor* második kötetének írásához. Folyton készült Szegedre, de a hajszolt munkatempó nem engedte. November 15-én megköszönte Vér Györgynek róla írott cikkét (*Móricz Zsigmond a szegedi Tündérkertben.* Délmagyarország, 1941. nov. 1.). „Első hír Szeged felől – írta. – A napokban, úgy remélem, ismét bekukkantok az őszi esőt nézni a pusztán. Mindig csak napfényben láttam eddig.” Bálint Sándoréknak írt utolsó levelében, 1942. április 27-én jelentette, hogy a második kötetből már csupán mintegy száz lap megírása van hátra. El is készült május elsejére (Móricz Virág: i. m. 2: 466). „Csak az bánt, hogy még mindig nem tudok elmenni Szegedre” – írta Bálint Sándoréknak. „Majd a harmadik kötethez azonban le kell költözni Szegedre hosszabb időre, mert azt a szakaszt a helyszínén akarom megírni, maga az esemény is sokkal jobban a helyhez van kötve, mint a mostani kötet, ami az ország dolgát tárgyalja, Rózsa Sándor csak ürügy” (Bálint: i. m. 316).

Többé nem jutott el Szegedre, s a halál meggátolta trilógiájának befejezésében is.

Vásárhely

Kortársi emlékezők szerint (Paku Imre: *Vásárhelyi találkozások.* Látóhatár, 1969. 171-178.) Hódmezővásárhelyen először 1914-ben Medgyessy Ferenc társaságában fordult meg: a majolikatelepre látogattak el. Később Móricz Bartos Gyulától, a Nemzeti Színház művésztől megtudta, hogy rokonának, a vásárhelyi Weisz Mihálynak (1871-1936), művésznevén Cseszkó Máténak, a majolikatelep egyik kezdeményezőjének, a későbbi gölöncsérnek érdekes háborús katonalevél-gyűjteménye van. 1915. június 5-én levelében kérte, hogy tanulmányozhassa a leveleket (Rácz Lajos: *Érdekes irodalom-és színháztörténeti relikviák a Bercsényi utcában.* Csongrád Megyei Hírlap, 1978. ápr. 9.). Állítólag Móricz később is megfordult Weisz Mihály Bercsényi u. 30. sz. házában (Varsányi Péter: *Móricz Zsigmond nyomában.* Látóhatár, 1867. 705-711. – Uő: *Móricz*

Zsigmond és Vásárhely. Csongrád Megyei Hírlap, 1979. jún. 26.-júl. 1.). Paku szerint 1918. évi vásárhelyi látogatását dedikált kötet tanúsítja.

A háború és a forradalmak után Móricz 1923 augusztusában, említett alföldi körutazásuk alkalmával járt Vásárhelyen. Ekkor ismerkedett meg Endre Béla festőművésszel. Erről később a róla írt nekrológiájában (*Szív és ecset*, 1928) emlékezett meg: a Fekete Sas udvarában lépett asztalához „egy szelíd, szőke, kék szemű, halvány, álmagtag férfi”. Móriczot kellemesen lepte meg, hogy fölismerte. A festő feleségével volt, s az asszony egy kiskocsmában, ahová átmentek, gyönyörűen dalolt, és Móriczot is megtanította egy vásárhelyi nótára. Másnap az író meglátogatta őket „kedves, kissé fantasztikus otthonukban”. Később Móricz a feleségét is elvitte Vásárhelyre, és a közismerten tartózkodó Janka is összemehedett Endréekkel (Péter László: *Vásárhely dicsérete.* Csongrád Megyei Hírlap, 1959. nov. 8.).

Fölkereste Móricz a levéltárat is. Molnár Mihály főlevéltárnoknak elmondta, hogy szeretne a közeljövőben Vásárhellyel foglalkozni, de Szeremlei Sámuel nagy munkájának (*Hódmezővásárhely története.* 1900-1913) csak első kötete van meg neki; szeretné megszerezni a további négyet is. Mint kiderült, az első kötetet is most kapta – Endre Bélától. A főlevéltárnok előterjesztésére a városi tanács szeptember 1-jén ingyen megküldte Móriczknak a kért köteteket. Kérdés, megküldte volna-e, ha tudja, hogy másnap, 2-án megjelenik Az Estben Móriczknak *Ez a magyar kultúra!* című cikke. Ebben a vásárhelyi könyvesboltban szerzett keserves tapasztalatát írta meg: „Hódmezővásárhelyen ez év augusztus havában egyetlen könyvet sem adtak el...” A Vásárhelyi Reggeli Újságban 8-án és 9-én Fejérváry József (1874-1960) szerkesztő mentette és magyarosította a helyzetet. Móricz 21-én köszöntö meg Vásárhely ajándékát, lelkesen méltatva Szeremlei munkáját, amelybe egy hete belemerült, és amely Vásárhelynek, „Attília hajdani székhelyének” múltjába varázsolta, s „ami – úgymond – remélem, irodalmilag nem lesz terméketlen hatás” (Varsányi Péter: *Egy Móricz Zsigmond-levél.* Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 455-456. – Herczeg Mihály: *Vásárhely ajándéka Móricz Zsigmondnak.* Csongrád Megyei Hírlap, 1976. júl. 25.). Október 1-jén Móricz Leányfaluból megküldte Endre Bélának a *Sárvány* dedikált példányát. Vele később is (1924, 1927) levelezett. 1927. március 11-i vásárhelyi estje elé 9-én Endre Béla írt beharangozó cikket. Móricz ekkor már második feleségével, a színművész Simonyi Máriával jött. Előtte február 27-én ő maga szerepelt a Vásárhelyi Reggeli Újságban *A vidéki közönség* című cikkével. Egy év múlva már említett nekrológiájában búcsúzott a szeretetreméltó Endre Bélától.

A Pesti Napló 1927-ben közölte folytatásokban az *Úri murit*; a következő évben jelent meg könyv alakban. Ennek részben élményanyagát, de mindenképpen női főszereplőjének, Rozikának modelljét ekkoriban találta meg Vásárhelyen. „Az utcán fogott meg olyan igazi Rozika-szavakkal, amik megállítottak az utca közepén, s elmentem vele egy garniba, és néhány együttlét alatt kibeszéltettem belőle azt a kis életet, amit szó szerint megtalál a regényben” – vallotta meg Móricz Kardossné Magoss Olgának (Móricz Virág: i. m. 1: 623-624, 645).

1930. március 13-i vásárhelyi látogatásáról a Vásárhelyi Reggeli Újság a részletek ismertetése nélkül tudósított. Április 7-én viszont a Nyugat íróinak estjén többbedmagával volt itt, és fölolvasta *Ebéd* című novelláját. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Schöpplin Aladár mellett a helyinek számító Bibó Lajos és a valóban helyi Szathmáry Tihamér (1869-1934), valamint Simonyi Mária szerepelt.

1933. augusztus 5-én három napot töltött Móricz Vásárhelyen; járta a határt, tanulmányozta a tanyákat, a cséplőmunkások viszonyait. Útjának terméke a Magyarország 13-i számában *Bolond kocsí, pávafarkú traktor stb.* című riportja. Ekkor ismerkedett meg a kopáncsi mezőgazdával, Kováts Jenővel (1882-1959). Azt írta róla: Kováts Jenő maga is unikum, aki ilyen gyümölcsöst teremtett Kopáncson (Móricz Virág: i. m. 2:

269). A belterjes növénytermesztéssel mintagazdaságot teremtő képzett és művelt birtokos Móra Ferencet is barátai közé számíthatta. 1928 júniusában értékes V. századbeli leleteket vitt be a szegedi múzeumigazgatónak, ő meg kiment hozzá, és a kishomoki földből 29 sírt ásott elő. Utána a környék gazdáinak kérésére rögtön előadást is tartott a kopáncs-kishomoki gazdakörben a leletek jelentőségéről, a régészeti értékek megbecsléséről.

Móricz 1934. március 7-én meglátogatta a Bethlen Gábor Gimnázium egyik óráját, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének székházában a „feleségképző iskolát”, a kéthetes háztartási tanfolyamot. Élményeiről frissen, 24-én beszámolt a Pesti Naplóban *Tananyag lányok számára: az anyagi jellemképzés, fiúk számára: az öngyilkosság ismertetése* címmel. Ez utóbbi témát a gimnáziumban Tacitusnak Britannicus megmérgezéséről szóló szövegei kapcsán tárgyalták. Makai Ödön vendéglátó asztalánál ekkor ismerkedett meg József Attilával. Találkozásukról csak a költő halála után, a Szép Szó emlékszámban (1938) írt. Jellemző, hogy emlékezésének három címet is adott. *Nagyon fáj* a főcím; *Az egyetlen teher: az Élet* az első alcím; *József Attila emlékeztet magamra* a második. Makai Ödönt megkérte, hogy szerezze meg 18-ára, vasárnapra a városháza közgyűlési termét fölolvása számára. 10-én Makai értesítette, hogy a polgármester örömmel és ingyen engedélyezte a termet, de 14-i levelében már az előadás elhalasztását kérte a háromnapos vásár és a vele összekapcsolt frontharcos összejövetel miatt (Rádics: i. m. 187-188). Ez az előadás azután végképp elmaradt.

1936. augusztus 25-én Móricz két napra érkezett Vásárhelyre. A majolikatelepen két kandallót rendelt leányfalui házába, s benézett a múzeumba meg a könyvtárba. A kandallókkal nem volt szerencséje: giccsesnek találta őket, s nem is fűtöttek jól. Újat kért, de a második sem bizonyult gazdaságosnak. 1937. szeptember 12-én e kandallónál fényképezte le Kálmán Kata fotóművészt. Írta is Móricz a naplójába: „ez csak fényképezni való kályha. Nyári kályha. Díszkályha” (Móricz Virág: i. m. 2: 88-92). Kárpótolta viszont a kandallók összerakására jött vásárhelyi munkás: „most ismertem fel életemben először a homéroszi embert ebben a hódmezővásárhelyi munkásban” (uo.) Pompás adatközlőt talált benne.

Október 2-án megint Vásárhelyt volt. Útjának termése három riport is: *Dísztáborozás* (Az Est, 9-én); *Virágos kenderem* (Pesti Napló, 11-én); *Kő helyett téglát* (Magyarország, 30-án). Az elsőben a negyven évvel azelőtti regruták találkozásánál, a másodikban a kopáncsi kenderáztatónál, a harmadikban a vásárhelyi téglagyárban szerzett tapasztalatairól számolt be.

1940. január 10-én részt vett a gimnázium önképzőkörének az egyfölvonásosát (*A fejedelem tánca*, 1928) bemutató előadásán és diákbálján a Fekete Sasban. A Kelet Népe február 15-i számában *Hódmezővásárhelyi jegyzetek* címmel számolt be tapasztalatairól, egyebek közt *Kitűnőek iskolája* alcímmel a tanyai tanulók otthonáról. Cikkéhez megkapta Szathmáry Lajos gimnáziumi tanárnak, az otthon vezetőjének 12-i levelével küldött ismertetését. Ezt 15-én meg is köszönte. Minden bizonnyal adatokkal szolgált a vásárhelyi jegyzetekhez Kováts Jenő is, mert Móricz még látogatása előtt, 3-i levelében ilyeneket kért tőle és ugyanaznap kelt levelében Márton Árpád református lelkészétől. „Azokkal szeretnék találkozni, akik ott lelkük szerint foglalkoznak ezekkel a nagy problémákkal – írta ez utóbbinak. – Kérem, értesítse őket, hogy jövök, s szeretnék tanulni Vásárhely felől.”

Jegyzeteinek az ipariskoláról szóló némely megállapítását Szeghő István igazgató 22-i levelében sérelmesnek találta. Móricz 26-i válaszában bírálatának jobbitó szándékát hangsúlyozta, s elégtételt ígért. 27-én viszont Kováts Jenő véleményét kérte jegyzeteiről. Ebben tanulságos e vallomása: „Én nagyon szeretem a várost és népét és azt a magyar sorsot, ami ott van, de pl. rettenetesnek tartom, hogy a szaporodás úgy megállott” (*Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. 67).

Április 13-án ismét az önképzőkör estjére érkezett – Németh Lászlóval az oldalán. Másnap megint fölkereste a tanyai tanulók otthonát és a tolokocsihoz kötött Vöröss Istvánt (1922-1947). A tehetséges fiatal költő 18-án hálálkodó levélben köszönte meg a „legnagyobb magyar író” látogatását, s azt, hogy versét közölte a Kelet Népében.

1941. február 1-jén Móricz üzenetet küldött a vásárhelyi népfőiskola hallgatóinak. Meghívásuknak betegsége miatt nem tudott eleget tenni, így levelében hívta föl az öt invitáló húsz ifjú figyelmét az összefogás szükségességére. „Nem szabad belefúlni a sárba” – intette őket. „Szövetkezni. Szabad szövetségbe, polgári s nem állami szövetségekbe csoportosítani az erőt” (u. o. 220).

Varsányi Péter kortársi emlékezések alapján úgy tudta, hogy Móricz Zsigmond utójára 1942-ben járt Vásárhelyen: Bibó Lajost látogatta meg. Ez – tudva, hogy többszöri tervezetése ellenére már sem Szegedre, sem Makóra nem jutott el – aligha valószínű.

Szentes

Rádics Károly föltételezte, hogy 1927 márciusában Móricz – Vásárhely és Szeged előtt – Szentesen is megtartotta előadóestjét (Rádics: i. m. 103). Erős Zoltán a dátumát is tudni vélte: 20-án (*Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*, 1995²). Ennek azonban semmi nyoma a helyi lapokban. Az író szentesi kapcsolatai tehát csak négy évvel később kezdődtek. Mégpedig nem az ő jószántából, hanem Csongrád vármegye törvényhatósági bizottságának kezdeményezéséből.

Móricz 1930 novemberében – 1926 és 1927 után immár harmadszor – előadóútra Szlovákiába utazott. Pozsonyból Balogh Edgár (1906-1996) hívására Prágába ment, és előadást tartott a magyar egyetemi hallgatók körében. Előadását *Új szemek, új szavak, új igék* címmel megjelentette a Nyugat december elsejei számában. Az Elan című folyóiratnak adott nyilatkozatában a cseh-magyar közeledést szorgalmazta, és elismeréssel szökött a prágai magyar diákok szociális felelősségérzéséről. Négyesy László (1861-1933) egyetemi tanár a Budapesti Hírlap 1931. február 22-i számában *Nemzeti jelleg és irodalom* címmel a káros és veszélyes „túlcsapongó Ady-kultuszt” bírálta. Móricz a Nyugatban *Az irodalom és a „faji jelleg”* című tanulmányával védelmére kelt egykori barátjának és harcostársának. Szerencsétlenségére ebben ismét megdicsérte a szlovákiai magyar ifjúságot, mégpedig azt állította, hogy magyarabbak, „mint itthon szegény sötétségben és fel nem világosítottágban tartott gyermekeink”. Cikkére elsőként megint Négyesy válaszolt, majd a jobboldali művelődéspolitikai két vezető képviselője, Pekár Gyula és Mlotay István lépett csatasorba. Móricz válaszára szinte az egész hazai sajtó fölbolydult. Április 17-én a „Móricz-ügy” az Országgházban is napirendre került: jobboldali képviselők kifogásolták, hogy a költségvetés támogatta Nemzeti Színház olyan író művét is bemutatja, aki „durva kézzel merte a magyar nemzet önértetét érinteni”. Május 13-án Pakots József Móricz védelmében elhangzott fölszólalására. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter békülékeny hangnemben válaszolt (Vargha Kálmán: *Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz*. Irodalomtörténet, 1957. 313-336.).

A „Móricz-ügy” ezzel mégsem zárult le, mert közben, már március 26-án Zemplén vármegye közgyűlése Sátoraljaújhelyen „megbélyegzési” javaslatot fogadott el Móricz ellen, s köriratot küldött a többi megyei törvényhatósághoz, kérve, hogy csatlakozzanak hozzá. Elsőként április 24-én Borsod megye heves vitában tárgyalt az ügyről, de döntését a tényállás tisztázása végett elhalasztotta. Móricz előre értesült a várható eseményről, és másnapra, 25-ére Nyugat-estet hirdettet a miskolci zenepalotába. Az előző napi vitának hála, nagy volt az érdeklődés Móricz és íróársai iránt (Kubinyi András: *A vármegyék támadása Móricz Zsigmond ellen 1931-ben*. Irodalomtörténet, 1957. 337-342).

Másodiknak Csongrád vármegye tárgyalta a Zemplén megyei átiratot. Négyesy László a megye székhelyén, Szentesen született; 1920 és 1922 közt a város kisgazdapárti országgyűlési képviselője is volt; s rokona a polgármesternek, Négyesy Imrének. Már az április 27-i kisgyűlésen a város felsőházi képviselője, a megye volt főjegyzője, majd alispánja, később főispánja, Cicatricis Lajos (1862-1953) támada Móriczot. Böszörményi Jenő (1882-1955) református lelkész javasolta, hogy a kisgyűlés – mint Borsod megye – vegye le a kérdést a napirendről, hiszen meg kell hallgatni a másik felet is. Beszédét Cicatricis Lajos közbekiáltása szakította félbe: „Ki vele a Parnasszusról is! Kutyakorbáccsal!” A kisgyűlés a megbélyegző határozatot pártolólág terjesztette a két nappal későbbi törvényhatósági bizottsági ülés elé (Böszörményi Ede: *Református lelkészek Móricz Zsigmond védelmében*. Református Egyház, 1975. ápr. 1.).

Másnap jelent meg a Pesti Napló első kolumnáján Móricz nyilatkozata: „*Önértében és lojalitásban egyaránt nemes nyilatkozattal fordult a magyar nemzethez Móricz Zsigmond.*” Ám Szentesen ez sem számított. A 29-i közgyűlés még viharosabb volt, mint a kisgyűlés. A tárgyat a kisebbségi vélemény képviselőjeként Böszörményi Jenő terjesztette elő. Azt javasolta: a törvényhatósági bizottság Móricz bocsánatkérő nyilatkozatát vegye tudomásul, és Zemplén megye körirata fölött térjen napirendre.

Cicatricis Lajos hajthatatlan volt: megbocsátásról – úgymond – szó sem lehet. Heves szóváltásba keveredett vele Gilicze Antal (1885-1944) református lelkész, majd fölszóalásában mint „igazi magyar értéket” védelmébe vette az író, sőt azt javasolta, a törvényhatósági bizottság „sürgönyileg üdvözlje Móricz Zsigmondot”. A vihar lecsillapítására elrendelt szünet után Böszörményi Ede a keresztyéni szeretetre hivatkozva kérte a tárgy levételét a napirendről. A két református papon kívül főként az addig jobboldaliságáról ismert Piroska János (1894-1987) csongrádi polgármester, festőművész állt ki Móricz mellett. Csongrád vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlése végül 46 szavazattal 22 ellen elfogadta Zemplén megbélyegző határozatát! Kívüle csak Jász-Nagykun-Szolnok vármegye csatlakozott hozzá; a többi megye vagy nem is foglalkozott a Móricz-üggyel, vagy napirendre tért a zempléni körirat fölött.

Móricz a szentesi lelkészek kiállításának hírével vehette. Böszörményi Jenőt már korábbról ismerte, mert 1923-ban vagy '24-ben Tahitótfaluban egy diákkonferencián, ahova az író lányával Leányfaluból átrándult, találkoztak. Másnap a hajón együtt utaztak Pestre, és közben a fiatal pap anekdotáival kápráztatta el az író. Föl is ajánlotta őket megírásra Móricznak. Az író ezt a *Magyarok* 6. kiadásának (1925) példányába rótt dedikációban nyugtázta: „Ez a könyv Böszörményi Jenő barátomé s benne külön három darab; sőt öt: *Papnál, Hívek, Az igazi ajándék, A bicska és Fioretti*. Köszönet érte és üdvözlöm, Uram! 1936. május 5. Szeretettel Móricz.” (Böszörményi Jenő: *Kaján-tól Londonig... Tiszamenti kalendárium*. [Szerk. Vargha Balázs.] Szeged, [1947] 1948. 105.) Fiának, Böszörményi Edének pedig később elmondta: „A te családodból való az ország legjobb anekdotázói közül kettő: Szathmáry Tihamér és apád.”

Közben már járt Szentesen: 1935 októberében. A másik baráti pap, Gilicze Antal látta vendégül és kalauzolta. Neki hálából a frissen megjelent, az akkori könyvkiadói szokás szerint 1936-ra előre keltezett *Komor ló* című elbeszéléskötetét adta ezzel az ajánlással: „Gilicze Antal barátomnak szeretettel Móricz 1935. X. 16.”

Bizonyára Gilicze Antal vitte el az író a Lakos Imre u. 1. sz. házhoz, Rátkai Sándorékhöz. Híressé vált, döbbenetes erejű riportjának (*A kubikos*) második mondata így kezdődik: „Ránk bámulnak...” Tehát nem egyedül volt. A munkanélküli kubikos – a világháborúban többszörösen kitüntetett tartalékos tiszthelyettes (ez a mai főtörzsőrmesteri rendfokozatnak felel meg) – tizenegy gyerekével nyomorgott. „Nincs állat, amelyik ezt a nyomort elbírja, az emberen kívül.” Kardossné Magoss Olgának nemcsak képeslapot küldött Szentesről, hanem utána is beszámolt élményeiről. „Amit Szentesen láttam, az felforgatta egész valómat. Ha lehetséges, hallgassa meg mához

egy hétre rádióelőadásomat, arról fogok beszélni” (Móricz Virág: i. m. 1: 572). „Szentesen pl. nagyon szerettem volna, ha Maga velem lett volna. Ha együtt járjuk be a tanyát, vagy legalább ha utána Maga előtt elmondhattam volna, miket láttam...” „Nem bírok belenyugodni, hogy ebben a tejjel-mézrel folyó Kánaánban annyi szegény, kenyér nélküli ember legyen.” „Szentesen legalább ötszáz család van ebben az állapotban” (uo. 575).

Ekkor gyűjtötte a másik szentesi kubikosról, a tízgyerekes Töröcsik József-ről írt riportját is (*A kis fecskék táplálják a családot*). Ekkor tanulmányozta Kis Bálint (1772-1853) lelkész kéziratot, azóta kiadott krónikáját a szentesi református egyház XVIII. és XIX. század eleji életéről, amely egyben gazdag várostörténeti és néprajzi kincsestár is (Kis Bálint: *A békési-bánáti református egyházmegye története (1836)*. Békéscsaba, Szeged, 1992.). Ezt is kiaknáta a Rózsa Sándor megírásához, a parasztság társadalmi viszonyainak ábrázolásához. A *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* című második kötetben a *Bor lelke* című fejezetben a szentesi telkes jobbágyok panaszzóját Rózsa Sándornak küldelmüket az örökváltságért; a *Boldogság* című fejezetben pedig Szödör Oláh István a zsellérek nevében teszi szóvá, hogy az örökváltságon csak a telkes jobbágyok nyertek. Panaszába Móricz a harmincas évek nincsteleneinek keserűségét is beleszötte (Nagyajtósi István: *Szentes a magyar szépirodalomban. Szentesi tanulmányok*. Szeged, 1977. 55-56).

1936 májusában utazott ismét Szentesre. Öt napot töltött itt ezúttal Farkas Béla (1885-?) főispán meghívására. 2-án este a Tóth József Színházban a Magyar Kornélia Kamaraszínháza bemutatta a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című színművét, leányának, Móricz Lilinek főszereplésével, az író bevezetőjével. A főispánnal folytatott bizalmas beszélgetésekből lesújtó képet kapott a hazai közigazgatási viszonyokról. „A legkisebb tanyai kaszinónak sem lehet egy választmányi tagja sem, ha a főispán nem engedélyezi” – rötta naplójába (Móricz Virág: i. m. 1: 596). „Azt nem írta ugyan meg, miért ment Szentesre, de ki lehet találni – írta a lánya. – Olgáról írt regényt: az úriasszonyról, akibe beleszeret a betyár, s bár viszonzást talál, tüzet s vizet mégsem lehet összeházasítani.” „A *Betyár* – folytatta Móricz Virág – egy grófi kastélyban, a legmélyebb szegénység tekenőjében játszódik: mi lehet ez más, mint Szentes világa...” A *Betyár* még karácsony előtt meg is jelent.

A főispán társaságában látogatta meg Móricz Nagymágoacson gróf Károlyi Imrét (1873-1943), A *kapitalista világrénd válsága* (1931) című, annak idején óriási föltűnést, sőt botrányt keltő politikológiai mű szerzőjét. „Apám számára nagyon hasznos volt a látogatás, a *Betyár* sokat gazdagodott általa. Itt is hallotta azokat az ideges és tehetetlen szociális megfontolásokat, melyeket Olga szokott neki válaszolgatni, s melyek olyan jól álltak Dea grófnénak.”

1940. április 15-én az akkori főispánnak, Szendrei Lászlónak figyelmébe ajánlotta a Kelet Népeben propagált „téglaugyet”. „Hagyd a politikát, építkezz” – adta ki a jelszót, s ennek jegyében terjesztette reformjavaslatait a hasuragazdálkodástól a szénporos téglán át a népfőiskolák szervezéséig. „A szentesi polgármester azt mondta: ha ez a téglavetés beválik, s valóban meg lehet spórolni a szállítási költséget, az a városnak 600 000 pengő megtakarítást jelent” – írta. A főispánnak küldött leírásból 12 000 példányt nyomtatott és küldött szét minden építésznek, kőművesnek, országgyűlési képviselőnek, főlsházi tagnak, megyei főtisztviselőnek. Soha senkitől egyetlen sor választ nem kapott (Móricz Virág: i. m. 2: 286-287).

Sövényháza

Mai hibás, történetietlen nevén Ópusztaszer jellegzetes figurája volt évtizedeken át Berényi Imre (1872-1947) orvos és gyógyszerész. A világ elleni keserűségét alkoholiz-

musba fojtó külön alakját Kristó Nagy István rajzolta meg; jól ismerte, hiszen rokona: édesapjának nagybátyja volt (Kristó Nagy István: *Cirill herceget vártak: Jött a sövényházi orvos*. Csongrád Megyei Hírlap, 1989. dec. 2.). Féja Géza tőle kapta a legtöbb adatot a Pallavicini-hitbizományról a magyar szociográfiai irodalom klasszikus alkotásához, a *Viharsarok* (1937) lázító társadalomrajzához.

Berényi Imre 1939. december 21-én kereste föl levelével Móriczot. Hallotta hírét a Kelet Népe-nek, s meg akarta rendelni (*Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. 14). 1940. február 17-i levelében lelkesedett a folyóirat 4. számáért: „Fogalmam sem volt, hogy magyarban is van ily nemes gondolkodású írás, ennyire klasszikus színvonalon, mely a magyar nép érdekeit védeni nemcsak akarja, de tudja is.” Kissé zűrzavaros levelében lázadott a fönnálló társadalmi rend, a politikusok („Teleki Pál rendszere”), az angolok, a Pallaviciniek, „az uraság kutyáinak” minősített tanítók ellen. Móricznak azonban tetszett e szertelen elme sziporkázása, mert 1941. november 15-én ő sürgette: „Már régen nem kaptam szokot kedves és kemény leveledet. Igaz, most szelídnek kell lenni, aki élni és írni akar.” A Kelet Népe 1942. január elsejei számában pedig hosszan idézett Berényi leveléből; ösztönözte „erre a világra vonatkozó” emlékeinek papírra rögzítésére; beszámolt helyzetéről („ma jöttem ki a kórházból, s az orvosok három hónapi pihenést követelnek”); terveiről (így Tolnai Lajos *Sötét világ* című önéletrajzi regényének átírásáról). „Leveleidet gondosan összegyűjtöm, ezek valamikor gazdag forrása lesznek a magyar sors útjának.”

Sajnos, Berényi több levele nem maradt meg a Móricz-hagyatékban. Talán nem is volt több. E különös kapcsolatnak ezzel szakadhatott vége.

Szegvár

A *Rózsa Sándor* emlékezetes epizódján (*A szegvári bál*) kívül más itteni kapcsolata is volt az írónak. *A szegvári bál* forrását Móricz Virág Gottlieb Jánosné Lobstein Róza emlékiratában találta meg (Móricz Virág: i. m. 2: 325). Móricz nem járt Szegváron, de Paál Jánosné Mohácsy Viola (*1910) szegvár-nagypusztai „próbaszolgálatra bocsátott állami kisegítő tanító”, fölbátorodva a Kelet Népe cikkein, leírta, és Móricz közölte folyóiratának 1940. február elsejei számában az ottani rettenetes szociális viszonyokat (*Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. 45-46.). „Sajtó útján elkövetett osztályelleni izgatás vétsége” miatt bíróság elé állították. Móricz fogadott mellé védőügyvédet, kegyelmi kérvényt írt a kormányzóhoz, de hiába: az utolsó, decemberi tárgyaláson – Móricz tanúskodása ellenére – a vádiratot „a magyar nemzet hitelsértése” vádponttal megtételezve egy hónapi fölfüggesztett szabadságvesztésre ítélték (Móricz Virág: i. m. 2: 271-273). Fegyelmit kapott, s csak Móricz segítségével jutott utóbb Budatétényben tanítói álláshoz (Mohácsy Viola: *Nem vagyok Mária*. Élet és Irodalom, 1982. jan. 29.).

Móricz Zsigmond szerette Szegedet, szerette Vásárhelyt, szerette Makót. 1923-ban ezt mondta Vér Györgynek: „Debrecenben otthon vagyok, Vásárhelyen nagyon jól éreztem magam, de azt nem tudom, hogy miért nem lakom Szegeden?”

Most itt lakik köztünk. A szívünkben.

Péter László

Nemzettudatunk ezer esztendeje.

XXIV. Honismereti Akadémia.

Csongrád, 1996.

A Megyei Közgyűlés elnökének köszöntője

Tisztelettel köszöntöm a XXIV. Országos Honismereti Akadémia egyik házigazdjaként a Csongrád Megye Közgyűlése nevében a rendezvény résztvevőit. Csongrád megye és ezen belül a megye névadó városa örömmel ad helyet a honfoglalás 1100. évfordulóján olyan rendezvénynek, amelynek résztvevői helytörténettel, néprajzzal, egyszóval honismerettel, hivatástudatból a haza, szűkebb környezete szeretetéből adódóan önszorgalomból, önkéntesen foglalkoznak. Miért Csongrádon kerül sor ez évben a Honismereti Akadémia megrendezésére vetődhet föl a kérdés.

Válaszul elsőként a *térségünkben folyó honismereti munkát, annak történetét* említem meg. Az ebben az évben fennállásának 275. évét ünneplő szegedi Piarista Gimnáziumban Hájos István Gáspár tanár az 1760-as években diákjaival népi mondásokat, közmondásokat gyűjtött, mai értelemben diák honismereti szakkört vezetett. A XIX. század végén sorra alakultak megyénk városaiban azok a tudományos és művészeti társaságok, egy-egy jelentős személyiséghez kapcsolódó baráti körök, amelyek néprajzzal, a helytörténet kutatásával, feldolgozásával is foglalkoznak. Közülük emlitem a szegedi Dugonics Társaságot, továbbá Makón az Espersit János, Hódmezővásárhelyen pedig a Tornyai János köré alakult baráti társaságokat. Az 1890-es években a honfoglalás 1000. évfordulója kapcsán megyénkben több városról és faluról jelent meg a település történetét földolgozó munka. Az 1930-as években a szegedi egyetemen tanuló fiatalokból alakul a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma is folytatott megyénkben helytörténeti és néprajzi kutatómunkát. Tagjai közt olyan neves személyiségeket is találunk, mint Erdei Ferenc, Ortutay Gyula és Radnóti Miklós.

Az 1960-as évek elején a Hazafias Népfront kezdeményezésére indult meg országosan, de megyénkben is a honismereti mozgalom, amely az előbb említett hagyományokra támaszkodott. Gondozását a megyei Népművelési Tanácsadó, majd az abból kialakuló Megyei Művelődési Központ látta el. Sok segítséget adtak ehhez a munkához a megye közművelődési és közgyűjteményi intézményei, a művelődési házak, iskolák, könyvtárak, múzeumok és levéltárak. Sorra alakultak művelődési házakban, iskolákban, könyvtárakban a honismereti, helytörténeti néprajzi, múzeumbarát szakkörök, számuk az évek folyamán változó volt, de átlagosan 25-30 között van.

A honismeret iránti érdeklődés, a szakember gárda kialakulása eredményeként az 1970-ben megjelenő Tápé története és néprajza című könyvvel megindult megyénk településeiről modern tudományos igénnyel megírt monográfiák sora amelyet Sándorfalváról, Szőregről, Deszkről, Algyőről, Mórahalomról, Kistelekről, Kiskundorozsmáról írt kötetek követték, a városok közül pedig megjelent Szeged négy kötetes monográfiája, de Hódmezővásárhely és Makó múltját földolgozó munkáknak is jelentek meg kötetei.

A honismereti szakkörök több településen hoztak létre honismereti gyűjteményt. Ezek közül Önök a rendezvényünk kapcsán itt Csongrádon is és a tanulmányútjukon másutt is találkozhatnak.

A most megnyíló Országos Honismereti Akadémiához tudom hasonlítani a csaknem három évtizedes múlttal rendelkező Megyei Honismereti Diáktábort, amely ebben az évben Ópusztaszeren volt. Ezekben a táborokban minden évben 40-50 középiskolás fiatal vesz részt. Megismerkednek a helytörténeti és néprajzi gyűjtő- és földolgozó munka alapjaival. Munkájuk eredményességét mutatja az is, hogy táborban résztvevő fiatalok közül többen eredményesen szerepeltek megyei és országos pályázatokon a táborban gyűjtött anyag földolgozásával. Büszkéek vagyunk arra is, hogy több fiatal ezekben a táborokban kapott indíttatást a történelem, néprajzos pályára.

A rendszerváltás után, 1991-ben alakult meg a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, amely társadalmi szervezetként tevékenykedve irányítja, szervezi és végzi a megyében folyó honismereti tevékenységet.

Másodiknak azokat a megyénkben található tárgyi és szellemi értékeket említem meg, amelyek a honfoglalás 1100. évfordulójával kapcsolatosak. Megyénk több olyan tárgyi és szellemi értékkel rendelkezik, ami kapcsolható ehhez a jelentős évfordulóhoz, térségünkre irányíthatja az évfordulóra érdeklődők figyelmét.

Egyik ilyen legjelentősebb tárgyi emlék az Ópusztaszeri Történelmi Emlékpark, amelyet június elején avattak fel. Az a hely, ahol Anonymus krónikájának tanulsága szerint a honfoglaló Árpád vezérével „szerét” ejtette – mintegy első országgyűlésként –, rendezte az új hazába érkezett magyarság helyzetét. Itt van a száz évvel ezelőtt a millennium alkalmával fölállított nyolc jelentős emlékmű közül az Árpád szobor, de 1945 tavaszán itt kezdődött a földosztás, és ide került az 1945-ös budapesti harcokban megsérült Feszty-körkép is a restaurálás után, itt tárták föl a szinte a honfoglalás koráig visszavezethető monostor romjait is.

Megyénk múzeumainak igen jelentős gyűjteményei vannak a népvándorlás és a honfoglalás korából. Sikerült két honfoglaláskori települést – a felgyőit és a hódmezővásárhely-csomorkányit – a régészeknek föltárni.

A történelem vihara ellenére több jelentős középkori emlék is található megyénkben. A teljesség igénye nélkül csak azokat említem meg, amelyek szerepelnek az Akadémia tanulmányút programjában: a Csongrád-Ellési monostor romjai, az óföldreáki, kiszombori, tápéi és a Szeged-Alsóvárosi ferences templomok. A szegedi József Attila Tudományegyetemen, a megye múzeumaiban, levéltáraiban és könyvtáraiban a honfoglalás és középkori történelmünkkel kapcsolatban jelentős kutató és földolgozó munka folyik. Itt működik az országos hírű szegedi Középkorász Műhely, idén kapott tudományos munkássága elismeréséül Széchenyi-díjat Trogmayer Ottó a Csongrád Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója.

Az Akadémián a honfoglalás és az államalapítás mellett a nemzettudat kialakulása, fejlődése a másik jelentős téma.

Térségünkben számos olyan személyiség élt és tevékenykedett, akiknek munkássága a nemzettudat kialakulásában jelentős volt. Ismét a teljesség igénye nélkül említek meg néhányat.

Elsőnek a 950 évvel ezelőtt meghalt első Csanádi püspököt, Gellértet említem, akinek tevékenysége a magyarság kereszténnyé válásában, mai divatos szóval élve az István királyunk uralkodása alatt történt rendszerváltásban volt jelentős.

Meg kell említenem a XVIII. század második felében élő, dalmát származású Dugonics Andrást, akinek Etelka című regénye fontos szerepet játszott a nemzettudat alakításában. Regényének két női főszereplőjének a neve, Etelka és Jolán, még napjainkban is közkedvelt.

A szentesi Horváth Mihály az 1848-49-es szabadságharc idején kultuszminister volt, majd később – ez kevésbé ismert tény – Erzsébet királynénak tanította a magyarság történelmét. A XX. századból csak két személyre hívom fel a szíves figyelmüket. Az egyik a jelentős ideig Szegeden tevékenykedő Bibó István, és a magát élete végéig makóinak valló Erdei Ferenc.

Az eddig elhangzottak alapján is érzékelhető, hogy Csongrád megye mindig jelentős helyet foglalt el nemzetünk történelmében, életében. Ezért esett a Honismereti Szövetség választása arra, hogy a honfoglalás 1100. évfordulóján a Honismereti Akadémiát Csongrád megyében, a megye nevét adó Csongrádon, amely az első megyeszékhely volt, rendezze meg. Ezért vállalta Csongrád városa, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület az akadémia megrendezését, mert úgy érezzük, hogy sok értékes, néha kevésbé ismert dolgokat tudunk fölmutatni Önöknek.

Kívánom, hogy tapasztalatokkal, élményekkel gazdagodva vegyenek részt rendezvényünkön.

Lehmann István

A nemzettudat és a közgyűjtemények

A honismereti mozgalom – határoztuk meg nemrégiben – *nem más, mint nemzeti tudatunk környezetvédelme*. Ezért örültünk annak, hogy a csongrádi honismereti akadémia a nemzettudat és az iskola, valamint a nemzeti önismeret és a közgyűjtemények, és a közművelődés tematikáját tűzte szekció üléseinek a napirendjére a millicentenáriumi jubileumi esztendejében. A nemzettudat és önismeret *klasszikus intézményei* hazánkban a levéltárak, a könyvtárak és a múzeumok. Nem tudná senki hiánytalanul felsorolni, hogy a honismereti mozgalom milyen sokrétű munkát végzett hazánkban. Talán elsőként én is azt említeném, amivel a nemzet önismeretét, öntudatát s identitását gyarapította, hogy a mozgalom egyik legfőbb gyarapítója volt hazai közgyűjteményeinknek, talán abból az elgondolásból, hogy a *közgyűjteményeinkre támaszkodó honismeret* előbb-utóbb visszaszolgáltatja majd tudományos segítségnyújtásával ezt a gyarapító munkát. Ám azt is szeretném megemlíteni, hogy e közgyűjtemények voltak azok az intézmények, amelyek segítettek *magasabb szintre emelni* tudományos eredményei elérésében a honismereti mozgalmat. Amikor mozgalmunk segítette elkészíteni a *közégi adattárakat* és a települések *fényképdokumentációját*, akkor ezzel a hatalmas tudományos értékű tevékenységgel a közgyűjteményeket segítette a mozgalom. De a nemzettudatra nevelés munkáját támogatta a mozgalom a *történelmi olvasókönyvek* elkészítésével is. Ezek lettek a honismeret-történelem befedekerei, iskolás ifjúságunknak nemzeti tudatának erősítő bibliái. A szülőföld, a régió és a köztörténeti kutatások publikációs eredményeivel a történettudomány segítői és hasznosítói voltak.

A *történelmi emlékhelyek* kezdeményezésével a mozgalom a tájak történelmi gyökérzetének hirdették nagyságát, mélységét s méltó emlékhelyeit, a nemzet történelmének mély gyökérzetét hirdetve! (Vestigia terrent!) Az első és a második *világháborús emlékművek* állításának országos mozgalmával nemcsak a háborús veszteséglistákat állítottuk össze, de népünk fájó sebeire az emlékezés gyógyírját borítottuk a temetőken, a községek díszterein, a templomok falaiban és a messzi hadszíntereken. Ez a mozgalom a nemzet megbecsülését is segítette, hisz akkor mondhattunk rekviemet hős katonáinkért, amikor az tilalmas volt a nemzet számára.

Az országos, a megyei és a helyi *pályázatok* kéziratjai pedig értékes forrás-kincsei lettek valamennyi közgyűjteményünknek, értékes forrásokat képezve az utókor számára. Felmér-

tük hazai sorskérdéseink *történelmi és szociológiai vetületeit is, összeírtuk földrajzi neveinket, köztük is egybeszántott dülők neveit, amelyeket már betű és számjelekkel kezdtek feltüntetni a diktatúra új térképein.* A Tudományos Akadémia által kiadott földrajzi neveink kötetei felbecsülhetetlen értékei hazánk tudományos életének. Micsoda szép történelmi hangzású dülő és falunevet akartak eltemetni e nevek eltörlésével! Ezekkel a kiadványokkal a *tudomány hívta segítségül a honismeret!* Mozgalmunkban kezdtünk *nyelvünk pusztulása ellen, anyanyelvünket védő nyelvész szakembereinkkel együtt dolgozni.*

Életmódváltásokat is kutattunk, agrár-, ipar- és kultúrtörténeti felméréseket is végeztünk, figyelmünket a vidéki Magyarország sorskérdéseinek alakulására és elemzésére fordítva. Számtalan *emlékülést* tartottunk nemzetünk nagyjainak a születése és halála alkalmából.

Történelmi vetélkedőket szerveztünk, amelyeknek a sorában a Mítosz és történelem hároméves lépcsőzete volt a legjelentősebb, amelyeknek a során több ezer diákunk vett benne részt hazánk határain kívülről is. A DUNA-TV *Kapcsok* című adásainkban beszámolunk a határainkon kívül élő magyarságunk életéről és kulturális törekvéseiről. A Felvidék, a Kárpátalja, Erdély és a Vajdaság gyönyörű tájain élő magyarságunk bemutatása történelmi értékeinket sugározta a nagyvilág felé.

Honismereti táborainkban ezrével neveltük a fiatalságunkat, jövőképet rajzolva a számukra. Honismereti kiadványaink és azok konferenciái voltak mozgalmunk legértékesebb *névjegyei.* Mérjük fel egyszer művelődéstörténeteink hány kiadvánnyal gazdagították a honismeretesek a hazai kultúrtörténet mezejét!

A mozgalom értékes munkái számtalan közgyűteményi intézménynek voltak az *alapító* és gondozói. Különösképp a kismúzeumok alapítása volt többnyire a cél. Félő volt – sokszor –, hogy az állam már nem tud anyagi eszközöket biztosítani a fenntartásukra, oly sűrűn jelentkeztek *múzeumok-alapítási igényeikkel* a honismeret lelkes munkásai.

Múzeumaink nagysodrású *néprajzi gyűjtőmunkáját* is segítettük, *régészeti* munkájuk feltárásánál is ott voltak diákjaink és jól felkészült szakembereink.

Könyvtáraink *bibliográfiák* és *helyismereti repertóriumok* készítésével siettek a későbbi tudományos kutatásoknak a rendelkezésére állni. Nem szabadna-e szép és hasznos törekvéseknek-anyagiak hiányában ma sem akadályokat állítani!

Honismereti kutatóinkat felemeltük a kutatások *igényesebb és magasabb szintjeire,* más szóval az értékes adatgyűjtő ambíciókat felemeltük a *tudományos feldolgozások közgyűteményi szintjére.*

Am megtettük azt is, hogy országos tanácskozásainkon *kérőszóval* fordultunk a hatóságokhoz, nem egyszer a kormányzathoz: közgyűteményeink, közművelődési és tudományos intézményeink *anyagi támogatása* érdekében. Harcoltunk kemény szóval a *történelemoktatás színvonalának az emeléséért* a nemzeti öntudat és önismeret intenzitásának a növelése érdekében. Különösképp a tanítóképzés terén elhanyagolt történelemtanítás érdekében emeltük fel a szavunkat. Szerettük volna ezekben az intézményekben *honismereti tanszékeket felállítani.* A honismeret-történelem értékmegtartásának komplex és integrált munkáját szerettük volna *tudománnyá emelni* előbb a tanítóképző főiskolákon, később pedig egyetemeken. Ezzel az intézményrendszerrel a hátrányos helyzetbe került nemzeti önismeret és a megfogytakozott nemzeti tudat kérdését vissza tudtuk volna hazánkban fordítani és a kezünkben kiengedett magyar ifjúságot *igaz történelemre* taníthatnánk okosfejű tanárok segítségével. Ezt a szép tervet azonban még mindezideig nem tudtuk hazánkban kiharcolni és megvalósítani!

Kanyar József

Beszámoló a nemzettudat és a közgyűjtemények szekció munkájáról

Kanyar József elnöki bevezetőjének lényege az volt, hogy a honismeret nem más, mint nemzettudatunk környezetvédelme. Ezután négy előadás következett. Először dr. Tóth István, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa a múzeumok és a nemzettudat kapcsolatáról szólt. Lényege az, hogy a múlt század végén, a millennium idején egyre több városban jelentek meg a múzeumok, melyek alapvetően a már ott működő különböző múzeumbaráti egyesületek, régészeti egyesületek stb. szervezésében, alakultak, és alapvetően a múzeumok a magyar nép vagy a magyarok területén élő népek tárgyi anyagát gyűjtötték. Ma is ez a legfontosabb tevékenységük, ami együtt jár a tudományos feldolgozással, ezek kiállításra való bemutatásával és publikálásával.

Gyurics György, a szegedi Somogyi Könyvtár igazgatója a Könyvtár a nemzettudat kapcsolatáról szólt. Nagyon fontos dolgot emelt ki előadásában, nevezetesen hogy csak tudományos megalapozottsággal lehet nemzettudatot fejleszteni és formálni. Ehhez nyilvánvalóan fontos az érzelmi alapállás, de nem elég. A könyvtárak esetében kiemelte a helytörténeti gyűjteményeket. Újabban egy-két megyei és városi könyvtárban megjelent a helytörténeti gyűjtemények számítógépes feldolgozása. Például a Békés megyei könyvtár olyan számítógépes adatbázist tárol, ahol a megye területén minden egyes községre azonnal megtalálható a helytörténeti irodalom, ami nemcsak abból áll, hogy feldolgozza az alapvető monográfiákat, hanem minden fontos folyóiratból tartalmazza egy-egy községre vonatkozó cikkeket. Még azokat is, amit nemcsak címben, hanem egy-egy jelentős tanulmányban említenek. Itt emelte ki az igazgató úr - és ezt hozzászólásában Mándli Gyula is megerősítette - a könyvtári olvasótáborok szervezését. Ez kétféleképpen szervezhető. Gyurics igazgató úr elmondta, hogy vándortáborszerűen működtetik, tehát ha például a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos emlékhelyeket, irodalmat szeretnék megismertetni a gyerekekkel, akkor végigjárják a helyszíneket. A másik változat, amit például Mándli Gyula kollégánk szervezett: a házi olvasótábor, amit Vácra alapoznak, s innen elmennek ugyan kirándulni pl. a Nemzeti Múzeumba, de alapvetően egy helyen vannak. Labádi Lajos a szentesi fiókleltár igazgatója a nemzettudat és a levéltárak kapcsolatával foglalkozott. Kiemelte a segédleteket, az alapvetően a levéltárak keretében megvalósult és megvalósuló történelmi olvasókönyveket, monográfiákat, tanulmányköteteket.

Kruzsic Pál, a Csongrád megyei közművelődési egyesület elnöke a közművelődési intézményekről szólt, kiemelte, hogy az érték közvetítés, értékteremtés vonulatában kell felfognunk ezt a tevékenységet. Felhívta arra is a figyelmet, hogy a nemzettudat igazán csak közösségekben tud munkálni. Egyre nagyobb figyelmet kell fordítani ezeknek a közösségeknek a megtartására, fejlesztésére. Kiemelte a kommunikáció szerepét a nemzettudat fejlesztésében.

Nagyon sokan szóltak hozzá a szekció munkájához, egy-két mondatban kiemelem ezeket a felszólalásokat.

Győri János a jászkiséri Honismereti Egyesület munkájáról szólt, és felhívta a figyelmet arra, hogy honismereti munkát csak következetesen, szorgalmasan érdemes művelni.

Dr. Dankó Imre professzor ár egy nagyon fontos adalékkal egészítette ki a szekció munkáját, nevezetesen szólt a múzeumbaráti egyesületek jelentőségéről. Karacs Zsigmond a földesi honismereti munkáról szólt. Fölhívta a figyelmet több jelentős helyi személyiségre.

Károly Irma - kiegészítve Kruszic Pál előadását - szolt a népdalkörök, néptáncgyűttesek szerepéről a nemzettudat alakításában. Ezek mögött a közművelődési intézmények állnak. Itt szeretném elmondani azt, hogy a levéltárak és múzeumok természetesen nagyban segítik a honismereti mozgalom munkáját, de e munka igazi fátylavivői - köszönet érte! - a helyi könyvtárak és művelődési házak.

Kaposvári Gyula - akit erről a helyről is szeretettel köszöntök 80. születésnapja alkalmából - azon rossz tendenciára hívta fel a figyelmet, hogy megyei és városi lapjaink egyre inkább idegen kézbe kerülve a kulturális mellékleteiket egyre inkább elfelejtik. Bizonyos értelemben üzenetet intézett a Honismereti Szövetség elnökségéhez, hogy az elnökség hívja fel a tulajdonosokat, hogy ezek a kulturális mellékletek ne maradjanak el.

Mándli Gyula elmondta még, hogy pályázatot szerveztek a millicentenárium évében történt események összegyűjtésére. Bejelentette, hogy a Váci Könyvtár egy országos honismereti könyvtárat alakít ki, s ehhez kérk minden kedves kolléga segítségét.

Sermanné Kása Erzsébet karcagi kollégánk az Árpád korban Magyarországra érkező idegen népelemek hagyományainak ápolásáról szolt. Elsősorban a jászokról és kunokról szolt. Gálné Jáger Márta kollégánónk a falukrónika-írás jelentőségére hívta föl a figyelmet, és hivatkozott az önkormányzati törvényre, mely előírja a falu jelképeinek megalkotásán túl azt is, hogy a falukrónikát vezetni kell. RácZ Sándor Makó és környéke honismereti munkájáról szolt.

Többen felhívták a figyelmet az üzeptörténet-írás szerepére, amely az utóbbi időben nagyon elhalványult. Sokan kiemelték, hogy a millennium, tehát 100 évvel ezelőtt az ország sokkal többet tett az évfordulóért.

Havasy Péter

A nemzettudat és a közoktatás

Kezemben van egy könyv, amely a nemzettudattal foglalkozók bibliája lehetne, ez: Györffy István Néphagyomány és nemzeti művelődés című könyve, amely a neves néprajzkutató testamentumának, végrendeletének is tekinthető, több fejezete foglalkozik a néphagyománynak az iskolai oktatásban betöltött szerepével. Két idézetet szeretnék bevezetésként felolvasni.

Az egyik identitástudatunk jelentőségére vonatkozik. Amióta „Európába menetelésünk” témája gyakran napirendre kerül – hol újságírói szinten, hol komolyabb formában, – sokat szokták ezt idézni, de kevesen átgondolni. Így üzen nekünk Györffy István: „Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítjuk az európai művelődést?” Tehát Györffy már 57 esztendővel ezelőtt világosan látta, hogy Európa nem azt kéri és várja tőlünk, hogy föladjuk nemzeti sajátosságunkat, nemzeti kultúránkat, hanem pontosan azt, hogy ezzel gyarapítsuk Európát, mint ahogy az elmúlt 1100 esztendőben is mindig a sajátosságunkkal járultunk hozzá a közös otthont jelentő Európa teljességéhez. Nagyon érdekes, hogy mindazok a nemzetközi szerződések, anyagok, amelyek előkészítették az Európai Uniót, az európai államok szorosabb integrációját, mindig a gazdasági világra, az infrastruktúrára, a környezetvédelemre, tehát elsősorban az anyagi világ területeire vonatkoznak. Az EK nagyon okos: egyetlen tagállamától sem várta el, nem írta elő számukra, hogy az oktatást, a közművelődést, a kultúrát is igazítsák a többi országhoz. Európa tudja, hogy mi az, amit érdemes integrálni, és mi az, amit nemcsak hogy nem érdemes, de nem is szabad, mert pontosan a hagyományokban gyökerező nemzeti sajátosságok által válik európai szintű értéké. A nemzettudat alapja természetesen az azonosságtudat. Nagyon valószínű, hogy a honfoglalás előtti magyarságban is megvolt ez a mi-tudat, ha nem is olyan formában, ahogy most, a XIX-XX. században ismerjük. Szűcs Jenő, történettudós írja: a honfoga-

lás előtt, kb. 1500 esztendővel alakulhatott ki a magyarságban az a tudat, a hogy „mi” hasonló vagyunk egymáshoz, és eltérünk másoktól. És ez a szeptepi népeknél, ahol meglehetősen hasonló életforma, szokásvilág és hagyomány uralkodott, nagyon fontos. Tehát a kazár birodalomból kiváló magyarságban már volt egyfajta „mi” tudat. Ezt egyrészt a szavaink eredetével bizonyítja, másrészt a rólunk szóló forrásokkal, amelyek megkülönböztetik a hétmagyarnak a népét, és később a magyarságot. Ez a „mi”-tudat azután hosszú időn keresztül alakult és formálódott olyanná, amilyennek ma ismerjük, gyöngülését, elhalványodását siratjuk, vagy éppen igyekszünk erősíteni. Biztos, hogy korábban nem ilyen volt ez. Tudjuk, hogy a Dózsa-féle parasztháború idején még az emberek többsége általában nem magyarnak mondta magát, somogyinak, székelynek vagy tiszántúlinak, debreceninek vagy Debrecen környékinek. Mint ahogy a mai moldvai csángók, akik a XV., XVI., XVIII. században kerültek mai lakóhelyükre, sem elsősorban magyarnak mondják magukat, hanem vagy katolikusnak, vagy Bákó megyeinek vagy Román megyeinek. Ez a fajta magyarságtudat, amiben ma élünk és amiért ma élünk, – véleményem szerint – a felvilágosodás idején kezdett ilyené formálódni. A reformkorban teljeseedett ki, azután a szabadságharc idején, az önkényuralom alatt, a kiegyezést követő nemzeti föllendülés idején formálódott. Majd pedig a trianoni tragédiát követően, – amikor a nemzet fölfedezte az elvesztett államiság helyett a népiséget – a nép felé fordult és a népből próbált újra töltekezni. Ez a nemzettudat az, ami a mai világunkat most, a XX. század végén, a második évezred végén jellemzi; amivel foglalkoznunk kell, tudva, hogy ez nem mindig volt ilyen, de legalább 2500 esztendő óta nyomon követhető.

Boldogabb népeknél – gondoljunk csak a finnekre vagy a japánokra, de gondolhatunk az osztrákokra is – ez az azonosságtudat – ha nem is lépten-nyomon döngtetik a mellüket, hogy ők finnek vagy osztrákok -, a sejtekben, a génekben, a kromoszómákban él, és meghatározza a gondolkodást, az értékrendet, a közösségi cselekedeteket. Egy osztrák vagy egy finn ember tudja, hogy milyennek kell lenni egy finn vagy egy osztrák háznak, egy finn vagy egy osztrák településnek. Tehát van képük, ideáljuk, kódrendszerük, hogy milyennek építsék föl a házukat, hogy alakítsák ki az épületeiket, hogyan ünnepeljenek, hogyan bonyolítsák le a társadalmi rendezvényeiket, és így tovább. Őket talán kevesebb hatás érte, vagy erőteljesebb identitással tudták az őket ért hatásokat befogadni, átalakítani és magukhoz formálni.

Az identitás alapvető kritériuma az, hogy a közösség érezze, milyennek kellene lennie. Ez pedig addig, amíg a hagyomány a maga természetes módján, családi hagyományozódás révén apáról fiára, de inkább nagyapáról, nagyanyáról unokára öröklődött, természetes és zökkenőmentes volt.

Amióta azonban a közoktatás elterjedt, – és Magyarországon azért elég hamar általánossá vált -, azóta a hagyományos kultúra folyamatossága, átadása megnehezült. Hiszen az iskolában már nem a hagyományos életmódnak, életformának, életvitelnek, értékrendnek az elemeit oktatják elsősorban, hanem az ábécét, meg az egyszeregyet, meg a különböző egyéb alapvető ismereteket. Ugyanakkor ma már a családi közösség sem alkalmas a hagyomány átörökítésére. Ezért az iskolának kell fölvállalnia, amennyire föl tudja vállalni, a hagyomány elemeinek oktatását, mert ez szükséges ahhoz, hogy mindenkiben kialakulhasson a nemzeti identitástudat, hogy meg tudjunk maradni magyarnak ezen a földön. Nem véletlen tehát, hogy Györfly István éppenséggel a néphagyománynak az iskolai oktatásban való jelentőségét hangsúlyozta könyvében.

A második idézetben azt írja, hogy a tanító- és tanárképzésben a népismeretnek olyan jelentősége van, hogy azt „nem külön tantárgyként kell tanítani, de az összes tantárgyakban is a népi szemléletnek kell uralkodnia”. Tehát a helyi hagyomány legyen az alap, amire az elemi oktatás ráépül. Azóta, hogy ezt Györfly István 1939-ben először megfogalmazta, nagyon sokat vitatkoztunk, nagyon sokat írtunk és írtak arról,

hogy mennyire van igaza ebben Györffynek, de az elmúlt 57 év alatt nem sok történt. Pedig biztos vagyok benne, hogy bizonyos tantárgyakba be lehet vinni a népismeretet és a hagyományt, például a testnevelésbe a néptáncot, az énekórába a népdalt, a rajzórába, a politechnikába a kézművességet. A történelemben teljesen világos, hogy a nemzeti történelmet lehet oktatni. A lényeg azonban, hogy ez ne előírt tantárgy, hanem a szív mélyéről jövő, belső kényszer hatása alatt történjen.

Annak idején, mikor elindult a Nemzeti Alaptanterv kidolgozása óriási viták voltak róla. Emlékszem, hogy Pécsen a Honismereti Akadémián fölvetődött, hogy jó-e a Nemzeti Alaptanterv vagy nem. Volt, aki szidta, volt, aki nem. Aztán kiderült, hogy se az nem olvasta el, aki szidta, sem az, aki védte, tehát úgy beszélünk róla, hogy nem is ismertük. Mindenesetre akármilyen jó Nemzeti Alaptanterv van, akármilyen törvényt hozhat a parlament, a kultuszminisztérium is előírhatja a pedagógusoknak: nemzeti szellemben kell oktatni, ha azok nem érzik belső kényszerűségnek, akkor bizony a nemzeti tudat oktatásban való érvényesülésének nem sok esélye van. De ha a pedagógus fontosnak tartja, akkor minden tantárgyban megtalálja a lehetőségét, hogy érvényesítse. Magyarországon, sajnos, az egész oktatási rendszer nem ezt a szemléletet érvényesíti. Vannak és voltak minden elismerésre méltó, a szellemi partizánháború összes módszerét alkalmazó kezdeményezések. A Magyar Művelődési Intézetben '92-ben rendeztünk egy kétnapos tanácskozást – több mint kétszázan jöttek el –, ahol olyan pedagógusok vettek részt, akik valamilyen formában – tantervbe illetve vagy azon kívül, önálló tantárgyként vagy a meglévő tantárgyakba igazítva – tanítják a néphagyomány valamelyik elemét. Létrehoztunk egy munkacsoportot, amelyben csaknem hetvenen vettek részt. Ki akartunk dolgozni olyan kerettantervi mintákat, amit az óvodai nevelőképzésben, a tanítóképzőkben, a tanárképzőkben lehet oktatni. A pedagógus szakma megújítása című pályázaton nyertünk is némi pénzt a Művelődési és Köznevelési Minisztériumtól, de azt a Lupis Bróker cég az ismert – és mindmáig megtartatlan – akciójával elsikkasztotta. Pedig ennek a szellemi partizánháborúnak – bár vannak tisztelekre méltó eredményei – a legnagyobb hátulütője, hogy vagy olyan lelkes néprajzosok oktatják a népismeretet, akik pedagógiaiilag nem felkészültek, vagy olyan lelkes pedagógusok, akik amatőrök a néprajzi ismereteket területén. Máshogy csinálják az egyik iskolában, másképp a másikban, a jobbáról nem tudnak a kevésbé jók. Pedig ezeket a szerteszt lobogó, apró tüzeket össze kellene kapcsolni.

Mindezekről szót kellene ejtenünk szekcióülésünkön.

Halász Péter

Beszámoló a nemzettudat és a közoktatás szekció munkájáról

A szekció, amely az oktatás és a nemzettudat kapcsolatával foglalkozott, kb. hatvanfős részvétellel zajlott. Három előadás és tizenegy hozzászólás hangzott el a szekcióban. A felszólalások és az előadások megfogalmazták, hogy milyen jelentősége van a nemzettudatnak az oktatásban. Megfogalmazódott, hogy minél inkább növekednek esélyeink az Európával való kapcsolatunk szorosabb fűzésére, annál inkább szükség van arra, hogy a nemzeti identitásunkat, és elsősorban a kultúrában megnyilvánuló sajátosságainkat hangsúlyozzuk, megéljük és átéljük. Annál kevésbé vagyunk ugyanis kiszolgáltatva azoknak a beolvadási, fölolvadási veszélyeknek, amik a gazdasági, pénzügyi, környezetvédelmi, védelmi és hasonló területeken bekövetkező integrálódásban rejlenek.

Ugyanakkor az is megfogalmazódott, hogy Európa egyetlen egy tagállamától sem kívánta, hogy a pénzügyi, vám és hasonló gazdasági szférákban, tehát az anyagi

szférákhoz tartozó területeken megnyilvánuló integrálódását, bekapcsolódását, igazodását kiterjessze saját kultúrájára, saját identitására, saját szellemiségére. Pontosan azt várja – és megint csak Györfi Istvánhoz térünk vissza ezáltal –, hogy minden nemzet a saját egyéniségével lépjen be abba a bizonyos közös európai integrációba. Ahogy itt valaki az elmúlt héten fölvetette – eszembe jut, hogy Töltési Imre ezt mennyiszor elmondta – annak idején még az a bizonyos marxi proletár internacionalizmus sem úgy hangzott, ahogy nekünk hazudták, hanem úgy hangzott, hogy: „Világ minden nemzetének proletárjai egyesüljete!”

Ebből a gondolatból kiindulva tárgyalta meg a szekció azt a témát, hogy az oktatásnak milyen jelentősége lehet a nemzeti identitás fenntartásában. Négy pontban tudom összefoglalni az elhangzottak lényegét.

1. Megfogalmazódott, hogy a nemzettudat erősítésében és a nemzeti hagyományok megismerésében különös jelentősége van a nevelő és képző intézményeknek. Akármilyen törvény jön majd, akármilyen kitűnő nemzeti alaptanterv fogalmazódhatna meg, akármilyen bölcs intézkedést hozhatna a minisztérium és az országgyűlés, ha a pedagógusok a képzőkben nem fertőzöttek meg, nem a szívük mélyéig élik át ennek jelentőségét. Kétségtelen, hogy már most is vannak kedvező jelek és jelenségek. Nagyon sok általános és középiskolában, óvodában már most is vannak olyan lelkes emberek, akik a hagyományt tantervbe építve, vagy a tanterven kívül oktatják, vagy ha nem is oktatják, de szakköri, tábori munkával vagy más módon eljuttatják az ott tanuló gyermekek szívéhez és lelkéhez.

Ez azonban jelenleg inkább „szellemi partizánháború”-hoz hasonlít, noha szerte az országban sok helyen lángolnak a tüzek. Egyre több olyan óvónő-, tanító- és tanárképző intézmény van, ahol már oktatják a néphagyományt, pontosan azért, hogy a nemzeti identitás erősítését szolgálhassák az onnan kikerülő pedagógusok. Ennek a jó szándékú, de parttalan szabályozatlan jelenségnek legnagyobb veszélye az, hogy vagy olyan pedagógusok oktatják a néphagyományt, akik autodidakta módon sajátították el az ismereteket, vagy olyan néprajzosok, akik nem igazán járatosak a pedagógiában. Nagyon kevés az olyan szerencsés eset, ahol a kétféle ismeret megvan, és egységes tanterv nélkül is jó eredményt tudnak elérni. Tehát a legfontosabb az lenne, hogy olyan tantervek készülhessenek, amelyek a néphagyománynak, sőt a hagyományt bővebb körben értelmezve, kiegészítve a történelmi, lakóhelyi, társadalmi stb. hagyományokkal. Egységes tanterv alapján kellene oktatni és fölkészíteni a leendő pedagógusokat.

2. A Nemzeti Alaptanterv akármilyen felemás módon és nagy viták, ellenkezések után született meg – mégis csak nyújt valami keretet, amiben azok a pedagógusok – akik a nemzettudat és a hagyományismeret jelentőségét a szívük mélyén érzik – találnak módot arra, hogy oktathassák. A honismereti mozgalomnak ezen a területen feladatot kell vállalnia, hiszen a Nemzeti Alaptantervben rejlő lehetőség, amiben a honismeret is helyet találhat, éppen a helyi tantervek elkészítésével válik lehetővé, olyan helyi tantervekben, amikben az országos történetnek a helyi népelettel kapcsolatos területeit érvényesíteni lehet. Ilyen jellegű honismereti olvasókönyvek már szép számmal jelentek meg az országban, és aki figyelemmel kíséri a Honismereti folyóiratban ezekről a honismereti olvasókönyvekről megjelent recenziókat, azok láthatják, hogy milyen sokféle műfajú honismereti olvasókönyv jelent meg az elmúlt négy-öt esztendőben. Van, amelyik munkáltató füzet jellegű, a településről megjelent szépirodalmi és tudományos publikációkból készült szemelvénygyűjtemény, ismét más egy-egy helytörténésznek a település történetéről összegyűjtött levéltári és más forrásokból való anyagát teszi közzé. És ezenkívül még sokféle más műfajú „honismereti olvasókönyv” címszó alatt összefoglalható segédkönyv jelent meg. Szekciónkban Kovács Lajos iskolaigazgató ismertette *Mesél a szegvári határ* című olvasókönyvét, amely

helytörténeti, családtörténeti, földrajzi, népeleti fejezetekből áll. Megfogalmazódott a szekciónkban az igény, hogy ezeknek a honismereti olvasókönyveknek a műfajáról, stílusáról, szakmai színvonaláról olyan szakmai tanácskozást kellene rendezni, ahol összegyűlhetnek mindazok az emberek, akik honismereti olvasókönyvek készítésével, kiadásával, főképpen pedig felhasználásával foglalkoznak, vagy még csak ilyen kézirat készítésének gondolatával. Megbeszélhetnénk – nem föltétlenül az egységesítés érdekében – hogy melyik formának, műfajnak milyen előnye van, hogy aki akarja, átvehesse a mások által kidolgozott, megvalósított eredményeket. A szekció tehát javasolja a Honismereti Szövetségnek, jövő tavasszal rendezzünk tanácskozást, ahol a honismereti olvasókönyvek stílusát, tartalmát, műfaját beszélhetnénk meg, elsősorban annak érdekében, hogy a Nemzeti Alaptanterv bevezetésének lehetőségét a honismereti munka számára és az ifjúság nemzettudatának erősítésére minél erőteljesebben és minél teljesebben ki tudjuk használni.

3. Elhangzott néhány előadás és hozzászólás arról is, hogy a különböző heiytörténeti gyűjteményeket – legyenek azok az iskola, vagy egy település iskolától független helytörténeti gyűjteménye – milyen módon és milyen hatékonysággal lehet fölhasználni az oktatásban. Ez tulajdonképpen magától értetődő dolog, hiszen mindnyájan, akik itt vannak ezt művelik, csinálják, alkalmazzák, de van ennek sokféle árnyalata. Megfogalmazódott a szekcióban, hogy a történelemhez való közelebb jutást és a történelmi ismeretek elmélyítését szolgálhatják ezek a helytörténeti gyűjtemények akkor, ha a történelmet tanító pedagógus jól alkalmazza őket.

Gát László tanár úr elmondta, hogy náluk, a gróf Széchenyi István Általános Iskolában éveken keresztül az volt a szokás, hogy a tanító néni levitte a gyerekeket a múzeumba, s ott tartotta meg az óráját. A leglelkesebb Csárdás Endre tanító volt, aki még le is rajzoltatta a tárgyakat, elmagyarázta történetüket, használatukat, s aztán visszakérdezte a gyerekektől az elmondottakat. De hozzá tudta illeszteni a természetrajzhoz is, más tantárgyakhoz is. S amikor jött egy csoport a múzeumba, a nyolcadikos gyerekeket már le lehetett küldeni – idegenvezetőnek. A gyermekeink szélesebb látókörűek lettek, lokálpatrióták, más lett a lelkiviláguk. Ezek a gyerekek szerették, amit ott lenn a múzeumban láttak, szerették az iskolát, s ez nekünk, pedagógusoknak óriási élmény.

A történelemtanítás mellett fontos, hogy a hagyományos paraszti életnek már olyan elemeit is be kell mutatni a mai gyerekeknek, mert a század elején vagy a múlt században született verseket és regényeket nem tudnak megérteni. „Mint oldott kéve, széthull nemzetünk”, vagy „Szár az a föld, hármass eke nem állja”, vagy –ott a gémes kút, amit „óriási szűnyognak képzelne valaki.” Ha nem tudja, mi az a szövőszék, akkor nem érti meg az „egy bordában szőtték” kifejezést és hasonlót. Nem kell föltétlenül arra törekedni, hogy egy iskolában elkülönített és a muzeológia minden szempontjából kielégítő gyűjtemény jöjjön létre. Elég, ha ezeket a tárgyakat az iskola folyosóján fölteszik a falra, vagy az iskola folyosójának a végében elhelyezik, és a pedagógusok oktató munkája során beépülnek a gyermekek tudatába, és hozzásegítsék a gyerekeket ahhoz, hogy megértsék a körülöttük lévő, jelenlegi és közelmúltbeli világot.

4. Végezetül még egy szempontot szeretnék elmondani, ami fölvetődött a szekciónkban. Kolta László Bél Mátyás-díjas barátunknak a megfogalmazásában hangzott el, hogy ne a részletekkel foglalkozunk, mikor az egész ország beteg, az egész ifjúság céltalan, az egész oktatói rendszer csödben van. Ne arról beszéljünk –mondta –, hogy egy-egy iskola hogyan tudja megoldani a kérdést, vagy mit tudunk egy-egy szövőszékkal, rokkával vagy orsóval elérni a gyermekeknél, amikor az egész test beteg, amikor az egész ország, különösen pedig az ifjúsága nemzettudata katasztrofálisan megrendült. Amikor az egész nemzetnek az immunrendszere működésképtelen, hiszen lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy milyen mértékben tudják az ország a tízmilliók közösségét manipulálni. Mi Koltai László bátyánknak a legteljesebb mértékben igazat adtunk azzal, hogy a

honismereti mozgalom, sajnos, nem olyan országos hatáskörű és eszközrendszeri mozgalom, amely ezt a kérdést a maga valóságában a szükséges terápia szintén tudja orvosolni. Mert ez a parlament által működtetett Kulturális Bizottságnak, a Minisztérium által működtetett Felsőoktatási Főosztálynak lenne a feladata. Ahhoz azonban, hogy ezeken a szinteken megoldják a nemzetudatra nevelés oktatáspolitikai feladatait, ahhoz olyan társadalmi és politikai berendezkedés kellene, ahol a nemzeti érdekek magasabb szinten tudnak érvényesülni. Széchenyi István mondta, „Őrületség semmit se tennünk akkor, ha mindent nem tehetünk”. Nem helyezkedhetünk tehát arra az álláspontra, hogy a magunk szintjén, a magunk területén, a magunk iskolájában, közösségében, szakkörökben, a magunk honismereti olvasókönyveinek az elkészítésében ne akarjunk és ne legyünk készek érvényesíteni mindazt, amit mi fontosnak tartunk. Ezek voltak a mi szekciónk munkájának a tanulságai.

Halász Péter

Koszorúzás és zászlószentelés a Győr-Sopron megyei Pusztacsaládon

Pusztacsalád önkormányzata a község lakóinak egyetértésével elhatározta, hogy a honfoglalás 1100. évfordulóján a világháborús emléktáblák megkoszorúzásával egyidőben zászlószentelés és -felvonás ünnepséget tart 1996. július 20-án. Az ünnepség szentmisével kezdődött a falu Kersztelő Szent János védőszentjének templomában. Varga György plébános úr beszédében azt fejtegette, hogy a zászló közösséget jelképez, s ma is szükséges, hogy a közösség a zászlóra a szent jelképre tekintsen, ami kötelez és előre lendítheti az alatta összegyülekezőket.

Mise után a világháborúban meghalt pusztacsaládiakra emlékezett a falu népe. Az engesztelő és megemlékező ima után az énekkar elénekelte a „Dona nobis pacem”-ot. A világháborús emléktáblák koszorúzásakor a bajtársak nevében a faluból elszármazott Varga Gyula beszélt: „Büszkék vagyunk – mondta – a hazáért hősi halált vállaló hőseinkre. Szomorú szívvel emlékezünk a zsidó üldözés mártírjaira, valamint a háború polgári áldozataira, akik között sajnos gyermekek is vannak.” A koszorúk elhelyezése után az ünneplők Széchenyi István emléksobrához vonultak és azt is megkoszorúzták.

A zászlótartó oszlopnál Kovács Gáza polgármester ünnepi beszédében idézte a falu történelmét. Majd Varga György a falu plébánosa ünnepélyesen felszentelte a falu zászlaját és a nemzeti zászlót is. A két lobogó a Himnusz hangjai mellett kúszott fel a magasba. Messze látszott Pusztacsalád címerén az élével lefelé fordított ekevason három szál leveles búza, jobbról háromágú villa és balról a kasza. A zászlószentelési ünnepség a *Boldogasszony anyánk* és a *Szózat* közös éneklésével ért véget.

Varga Gyula

Bukovinaiak találkozója Lengyelországban

Évek óta rendszerint találkozókat szervez a lengyelországi kisváros Jastrowie a bukovinai együttesek részére. A hajdani soknemzetiségű Bukovina szétszóródott lakosságának különleges találkozója került sor ebben az évben is a lengyelek meghívására. A nemzetközi folklór fesztiválon csak Bukovinából való, vagy onnan leszármazott együttesek vettek részt. Lengyel, ukrán, román és német együttesek után első ízben 1996-ban voltak magyar vendégek a Bukovinai Találkozón, a lengyel rendezvények szervezői most küldtek először meghívót a Magyarországon élő bukovinai székelyeknek.

A találkozók megszervezésének ötlete Jastrowie-ban született, Lengyelország északnyugati részén, ahol mindössze tizennégy Bukovinából származó család élt, de sajátos kultúrájuk miatt magukra vonták a helybeliek figyelmét. Azóta hét országból érkeznek egykori bukovinaiak, hogy saját kultúrájukat, táncukat, zenéjüket, énekeiket egymásnak megmutassák, és a közös hagyományt tovább éltsék. A ma Tolna megyében élő bukovinai székelyeket Rudolf László bátaszéki és Höflerné Kelemen Emma bonyhádi lakosok képviselték, és adták hírül, hogy Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegítség, Fogadjisten és Józseffalva bukovinai faluból származó magyarok hosszú évtizedek után is megtartották régi kultúrájuk fontos elemeit, ápolják a hagyományukat, és továbbadják az értékeket a más körülmények között élő utódoknak.

Engelmajer Ákosnak, a volt varsói magyar nagykövet közbenjárásának köszönhető, hogy a lengyelek figyelme a Bonyhádi Székely Kör felé fordult, s közvetítésével a jastrowie-i fesztiválra megérkeztek az első hírnökök. Az együttesek utaztatására nem kerülhetett sor, de a kapcsolatfelvétel megtörtént, és a magyarok is bekerültek a nemzetközi folklór fesztivál vérkeringésébe, abba a sokszínű, változatos kultúrájú közösségbe, amely a hajdani Bukovina földrajzi egységéhez volt köthető. Tervek szerint az együttműködés, és a fesztiválok rangja tovább erősödik. Ebben az évben új vendégek voltak a Szlovákiában és az USA-ban élő bukovinaiak, de tervezik máshová szakadt családok felkutatását is. A folklór fesztivált szakmai előadások egészítették ki, ezzel kívánják a térség hajdani kultúráját, a mai hagyományörző tevékenységet mind hitelesebben ismertté tenni.

Kríza Ildikó

Dr. Havas Gáborné Bede Piroska (1923-1996)

Pünkösöd előtti héten, Csiksomlyóra indultunk autóbusszal az Erzsébet térről. Előtte való napokban valami csomagokat betettünk a Deák téri Evangélikus Iskola könyvtárába, hogy indulás előtt kéznél legyenek. Ezekért a csomagokért menve láttam meg az iskola bejárata fölött a fekete zászlót, ott tudtam meg a lesújtó hírt: Piroska meghalt.

Istenem! Milyen fiatal lélekkel ment el, mennyi tervvel, ambícióval, lelkes érdeklődéssel. Megszomorodott szívvel indultunk a pünkösdi zárandókútra.

1923-ban született Budapesten. Diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte 1944-ben, de már 1943-tól a Teleki Pál vezette Középeurópai Intézet Tájékoztató Osztályán dolgozott, mint önkéntes segédként.

Havas Gáborné Bede Piroska hazai irodalomtanítás segédanyagok küldetését igéri az ojtózi magyar iskola tanítónőinek, 1995. (Pongrácz Gitta felvétele)

Ennek a többször megváltoztatott nevű, viszonylag rövid életű, de annál nagyobb hatású intézménynek mindmáig nem jelent meg a részletes története. Nagy szerencsémnek tartom, hogy ismerhettem néhány egykori munkatársát, s rajtuk keresztül érzékelhettem azt a színvonalas és a nemzet iránt elkötelezett munkát, amit ott végeztek. Havasné Bede Piroska tudományos munkásságára, emberi magatartására, értelmiségi értékrendjére is rányomta bélyegét a Táj- és Népkutató Intézet műhelyében töltött idő, az ott kapott szellemi feltöltődés.

A világháború és a rákövetkező politikai változások ezt a jelentős nemzeti intézményt is elsöpörték, bár egykori munkatársai – akárcsak egy feloszlatott hadsereg egyenként tovább küzdő katonái – az élet különböző területein igyekeztek folytatni a kényszerűségből félbehagyott munkát, vagy legalábbis őrizni a Teleki intézetében felvállalt értékeket. Havas Gáborné is ennek jegyében foglalkozott a Pest megyei Szabadművelődési Felügyelőség keretében két járás felügyeletével. Egyszermint csatlakozott a 48-as szabadságharc közelgő centenáriuma alkalmából meghirdetett 1848-as hagyományokat feltáró mozgalomhoz, s 15 dunántúli községben gyűjtötte Kossuth- emlékeket.

1949 végén a Szabadművelődési Felügyelőség is megszűnt, s ettől kezdve az oktatásban hasznosította tudását és lelkesedését. 1950-től a Margit (később Martos Flóra) és a Varga Katalin Gimnázium tanára, majd 1952 tavaszán tanársegédként bekerült az ELTE Földrajzi Intézetébe, ahol hat éven keresztül tanított földrajzot, matematikát, csillagászati földrajzot és földrajztudomány történetét. A tanszékről 1956-os szereplése miatt fegyelmeivel elbocsájtották, s 1958-1968-ig középiskolában (Varga Katalin, Kőlcsey Ferenc Gimnázium) tanított, majd négy éven át a Számviteli Főiskola gazdasági földrajzi tanszékén dolgozott docensként, 1972-től 1979. évi nyugdíjazásig pedig a Fővárosi Pedagógiai Intézetben volt a földrajz vezető szakfelügyelője. Innen 1979-ben nyugdíjba, de nem nyugalomba. Hiszen már az 1950-es évek közepétől bekapcsolódott a tudományos ismeretterjesztő munkába, s azt pedagógiai tevékenysége mellett, majd az után is a legmagasabb színvonalon végezte. Tankönyvein és tanulmányi jegyzetein kívül elsősorban földrajzi ismeretterjesztő műveket írt és szerkesztett, amelyek közül különösképpen pedig az Élet és Tudomány folyóiratban közölt igen sok cikk, amelyekben a földrajzot és a művelődéstörténetet sikerrel ötvözte, s így a tájat és a benne élő embert együttélésükben, egymást alakító szerepükben tudta bemutatni. Földrajz témájú, tájakat, városokat bemutató írásaival a hazai vidékeken kívül a világra is segít kitekinteni. Televíziós sorozatokban ismertette számos ország természeti képeit és idegenforgalmi látványosságait, módszertani kiadványokat írt és szerkesztett, tanulmányi kirándulásokat vezetett jthon és Európa több országában. Az ő tollából való több fejezet a Magyarországról, valamint az Európáról készült Földrajzi Olvasókönyvekben, diafilm sorozatokat állított össze több európai országról, TIT előadásokat tartott a földrajz népszerűsítése érdekében. Tizenöt esztendőn keresztül tagja volt az Élet és Tudomány szerkesztőbizottságának, s 1977-től egészen haláláig, tehát csaknem húsz éven át, tevékenyen közreműködött a Honismeret szerkesztőbizottságában.

A honismereti mozgalomban, s a Honismeret szerkesztésében való rendkívül odaadó, számtalan feladatot felvállaló tevékenysége mellett nem lett hűtlen sem a földrajzhoz, sem a pedagógiához. Tagja, 1966 és 1989 között választmányi tagja volt a Magyar Földrajzi Társaságnak, s öt éven át elnöke volt az érdi Földrajzi Múzeum Baráti Körének; Harmati Béla püspökkel együtt harcolt azért, hogy felnevelő iskolája, az Evangélikus Leánygimnázium visszakerüljön egyháza kezelésébe. Már jóval nyugdíjba menetele után, 1990 és 1995 között elvállalta a Deák téri Evangélikus Gimnázium igazgatóhelyettesi tisztségét, de a tanításból is kivette a részét.

A Honismeret szerkesztőbizottságában is elsősorban szakterületével, a földrajzzal, az országleírással, kartográfiával foglalkozó cikkek készítésében, megszerzésében,

lektorálásában kaptam tőle a legtöbb segítséget. A legtöbbet de korántsem kizárólagosan ezekben a témakörökben. Hiszen a szárszói konferenciából fakadó, népi írókon nevelkedett, s a Táj- és Népismereti Intézetben pallérozódott érdeklődése megnyilvánult úgyszólván minden iránt, ami a magyarságtudomány része, ami magyar sorskérdésnek tekinthető. S hogy ez az érdeklődése milyen eleven volt, azt mutatja, hogy eljárt a népművészeti, a határokon túli magyarsággal foglalkozó rendezvényekre, aktívan résztvett a honismereti rendezvényeken, különösen a honismereti akadémiákon. Mindig élvezettel hallgattuk a tájak, települések földrajzi, gazdaság-földrajzi helyzetét bemutató előadásait, melyekbe mindig bőven szőtt művelődéstörténeti adalékokat is. Hazai, erdélyi, felvidéki utakon vállalkozott az önkéntes idegenvezető szerepére. Minden sziklabércről, felszíni formáról tudott mondani valami érdekességet, akárcsak a településekről, a templomokról, a műemlékekről. Ízig-vérig pedagógus volt, aki mindig tanult és folyamatosan tanított. Ha lenne, ha lett volna honismeret tantárgy, ha sikerült volna bevezetni a tanárképző főiskolákon, amint azt oly sokan reméltük az 1990-es évek elején, Havasné Bede Piroskának ott lett volna a helye a honismeret tantervének kidolgozóí, tankönyvének írói, összeállítói között.

Mindez immár a múlté. 1996. május 20-án Piroska – amint a gyászjelentés hírül adta – „elindult a minden élők útján, ahonnan nincs visszatérés.” Nem ül közöttünk többé szép, ősz-haj koszorúza fejével, nem veti ránk kedves tekintetét, nem számíthatunk okos tanácsaira. A honismereti mozgalomnak, de különösen azoknak, akik személyesen ismerték, még sokáig, nagyon sokáig hiányozni fog gondokat megoldó, elveket rendszerező, az ismeret fehér foltjait színesítő egyénisége.

Halász Péter

Havasné Bede Piroska főbb műveinek bibliográfiája:

Könyvek:

Megfigyelések és gyakorlatok a földrajzoktatásban. Tankönyvek. 1972. – Magyar utazók, földrajzi felfedezők (Társszerző: Somogyi Sándor) Tankönyvk. 1979.

Folyóiratok:

Élet és Tudomány: 1956/38: Saar-vidék – 1956/39: A Bakony – 1958/3: A Cserhát – 1959/9: A Vértes hegység – 1959/11: Mosonmagyaróvár – 1959/31: Krakkó – 1959/44: Vác – 1960/12: Hollandia – 1960. *ÉT Kalendárium:* A Sárköz – 1960/1: A Mátraalja – 1960/46: A Kisalföld – 1963. *ÉT Kalendárium:* A Vértes – 1964/31: Az Alacsony Tátra – 1965/43: A Visztula két partján – 1966/29: A Mazuri Tóhátság – 1966/39: Bocsvána és Leszuta – 1966/48: Árvíz Firenzében – 1967. *ÉT Kalendárium:* Baja – 1967/9: Tata, a vizek városa – 1968/1: Aden-Dél-Jemen – 1969. *ÉT Kalendárium:* A Mezőföld és az északi peremvidék – 1969/6: Napfelkelte az Etnán – 1969/17: Bécs I. – 1969/19: Bécs II. – 1971. *ÉT Kalendárium:* A hétszáz éves Győr – 1971/19: Veszprém – 1972/1: A siroki vár – 1972/30: Szarvas.

Földrajztanítás: 1961/2: Vécsey Zoltán: A Föld országai – 1962/2: Ezt láttam Lengyelországban 1964/1: Mendöl Tibor: Általános településföldrajz – 1974/2: Kulin György: Amit a csillagok-ról tudni kell.

Földrajzi Közlemények: 1984/3: Az első magyar őshazakereső expedíció 750. évfordulója – A Mendöl- emlékszámtársszerzője (Zombai Pállal).

Honismeret: 1984/5: Jakabos Ödön: Indiai utinapló – 1985/1: Dr. Bodor Antal – Dr. Gazda István: Magyarország honismereti irodalma – 1986/2: Félévszázados jubileumra készül Patak – 1988/6: Az egyházak szerepe a honismereti mozgalomban – 1989/6: Lambrecht Kálmán emlékezete – 1989/6: Szabóné Weress Jolán, a magyar népfőiskolák úttörője – 1992/4: Bél Mátyás, a magyarországi honismereti munka úttörője – 1994/3: A Dunakanyar, a természet ajándéka.

Egyéb: A XVI-XVII. századbeli földrajztudomány és Apáczai Csere János Encyclopaediája (ELTE Évkönyv 1952/53) – Magyarország gazdaságföldrajza. Főiskolai jegyzet. Bp. 1969. – Szász Svájc (Lányok Évkönyve, 1971) – Földrajzi olvasókönyv, Magyarország (három fejezet). Tankönyvk. 1976. – Budapest földrajza (két fejezet). Ttk. 1976. – Földrajzi olvasókönyv, Európa és a Szovjetunió (négy fejezet). Tankönyvk. 1986. – Földrajzi olvasókönyv, Magyarország (két fejezet). Ttk. 1989.

TV sorozatok: Lengyelország I-V. – Csehszlovákia I-II. – Lengyelországi utazás – Csehszlovákiai utazás – Bulgár úti képek – Delhi – Franciaország madártávlatból I-XV.

Adalékok Tatabánya (művelődés)történetéhez¹

Tatabánya nemcsak közigazgatásilag Komárom-Esztergom megye székhelye, hovatovább az észak-dunántúli térség szellemi központja is lesz. Nemrégiben ünnepelte fennállásának negyedszázados évfordulóját irodalmi-kulturális folyóirata, az *Új Forrás*, azután jelentékeny szellemi töke látszik koncentrálni a megye tudományos szemléje, a *Limes* körül, és most megjelent a *Tatabányai Levéltári Füzetek* nevű – remélhetően hosszú életű – kiadványsor első kötete.

A megye levéltára, nyilvánvaló történelmi okokból, Esztergomban van, csak 1992. szeptember 10-én kerülhetett sor a Tatabányai Fióklevéltár ünnepélyes megnyitására, amely a fiatal város előde településeinek (Alsógalla, Felsőgalla, Tatabánya, Bánhida) iratanyagát őrzi ettől az időponttól kezdve. A három éve fennálló intézmény kevés számú munkatársa máris letette első kiadványát, amely a négy község művelődéstörténete néhány fejezetét földolgozó tanulmánygyűjtemény és adattár.

A nem egészen ötven esztendőes megyeszékhely szinte újonnan alakult archívumának tudományos rangját megalapozza, a levéltári kutatás és gyűjtés hagyományainak hiányát szinte egycsapásra feledteti a kötet. Természetesen az azért látszik, nincs még népes kutatói csapat az intézmény körül, hiszen a kiadvány lényegében három kutató – az igazgató – a nemrég elhunyt – *Leblancné Kelemen Mária*, a város és a megye helytörténetének tudósa, a könyvtáros *T. Sárny Szabó*

Éva és az egyetemi hallgató *Skrinyár Miklós* – munkáiból állt össze.

Az első rész tanulmányai között a nyitó *Leblancné Kelemen Mária* munkája, amely a város fölé magasodó Turul-émlékmű 1895 és 1992 között keletkezett iratanyagát mutatja be fondtörténeti föltárás formájában. A csaknem száz esztendő szobor-históriáját számba vevő tanulmány a millenniumi előkészületektől – midőn *Feszty Árpád* följajlotta a vármegye főispánjának az emlékmű tervezését – egészen a fölüjtött Turul 1992. november 29-i avatóünnepségéig tekinti át a fennmaradt iratanyagot és képes dokumentációt, levéltári szakcsoportok rendjében.

Skrinyár Miklós demográfiatörténeti értekezése Bánhida község 1896 előtti népesedési viszonyainak adatgazdag, egzakt föltárása. A település 1288-ból ránk maradt első írásos említéstől 1767-ig öles léptekkel haladva, majd az úrbéri összeírások kezdetétől a millennium esztendejéig aprólékosan szemügyre véve hosszmeteszetet ad a falu birtok- és népesedési viszonyainak alakulásáról. Forrásai – érthető módon – a különböző összeírások, majd 1869-től a népszámlálások adatsorai.

A kötet legtöbb írása – négy tanulmány, illetve adatközlő írás – a város legismertebb helytörténetésztől, *T. Sárny Szabó Éva* tollából való (ő az *Új Forrás* régi évfolyamaiban is számos helyismereti dolgozatot közölt). Az első cikk az 1937 és 1940 között megjelent *Felsőgalla és Vidéke Ipartestület Értesítője* című szakmai közlöny históriája, majd három nyomdászattörténeti adatközlés következik: *Adalékok Felsőgalla nyomdászatának történetéhez*, *Gönczöl János nyomdájára 1936-1946*, valamint *Nyitrai Béla nyomdájára 1941-1950* címmel. Mindhárom írás nem pusztán ipar- vagy intézménytörténeti szempontú, a szerző igyekszik számba venni a Felsőgallán működött nyomdák termékeit is.

¹ Szerk. *Tapolcainé dr. Sárny Szabó Éva*, Tatabánya, 1994. Tatabánya Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 167 old. *Tatabányai Levéltári Füzetek*, 1.

A levéltári almanach második, adattár része – folytatva a tanulmányok művelődéstörténeti tematikáját – alapos dokumentáció: egyrészt a Tatabányán, illetve elődközségeiben működött társadalmi, kulturális, szakmai, politikai, nemzetiségi, sport, érdekvédelmi és vallási egyesületek településrészenként csoportosított és alapadatokkal kiegészített lajstroma; másrészt ugyanezen települések nyomdászainak, könyv-, újság- és hírlapkereskedőinek jegyzéke, szintúgy az iparlajstromokban nyilvántartott adataikkal együtt.

A tartalmas kiadványt sok-sok – még nem egészen tökéletes minőségű – fekete-fehér fénykép, reprodukció gazdagítja. Közülük nem egy kuriózumszámba menő fölvetel akad, például a felsőgallai Gönczöl nyomdában 1941-ben készült kötet borítója és címlapja, amely *Égi hullámokon* címmel rádiós szentbeszédek megszerkesztett szövegeit adta közre; nemkülönben – életmódtörténeti szempontból – érdekesek a helyi nyomdákból készült báli meghívók vagy autóbusz-menetrendek fakszimiléi; ipartörténeti adalékul szolgálnak a nyomdaműhelyek berendezését szemléltető fotók.

A fiatal megyeszékhely nagyon fiatal levéltárának maroknyi, lelkes munkatársa a *Tatabányai Levéltári Füzetek* első kötetével olyan vállalkozásba fogott, amely bővítve-gazdagítva-mélyítve folytatásra érdemes, hagyományteremtő kezdeményezés – a bemutatkozás bizalmat keltő névjegye.

Mezey László Miklós

TÜDŐS S. KINGA:

Erdélyi védőrendszerek a XV-XVII. században

Címlapja templomfehér falazatú, pirosas-okkeres-barnás tónusú színes képen pompázik rajta a gelencei templom, illetve a templom vastosabb tömegéhez a régi haranglábnál jobban igazodó bejárati torony. A templom „jó ismerősöm”, újabkori restaurálásának akkori kulturális mindenesként részese és tanúja is

voltam, s a Háromszékre látogató messziről érkezőkkel, ha lehetséges, a helyszínen csodáltatjuk a Szent László-legenda legteljesebb ábrázolását Erdélyben. Fel is ütöm a századik oldal körül a Gelence címszót s a Nagy Lajost táborozásaiban kísérő János barát jegyzetére tapad a szemem: *„a székelyek harcaikban mindig, Szent Lászlót hívják segítségül”*. Szükség is volt a Szent király segítségére mindenkoron, a máit is beleértve. A szerző Kálti Márk krónikáját idézi a kun vitéz leányrablását bemutató: *„Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradai püspök leánya és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagyhamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn aztán lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, annak lova sem maradt vissza semennyit sem: így mintegy kartávolságra volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra s mondá: Szép hugám! Fogd meg a kunt s vedd magad a földre! Az meg is tette”*.

Mindig rácsodálkozom a szöveg szépségére is, de ott, Gelencén páratlan élmény Szent László fogadalmától, harc-baindulásától az ütközetig, a kun üldözésig és lefejezéséig végignézni a freskó képsorát. A gelencei templom nem véletlenül került tehát a könyvborítóra, egymagában ez a legendaábrázolás is megéri az utas számára Kézdivásárhelyről a gelencei kitérőt. És ráadásként, a XIV. századi freskó mellett, illetve ezzel együtt gyönyörködhet magában a kerített templomban, az évszamos rovásírásban, a gótikus ablak reneszánsz festett falkeretében, az Utolsó vacsora fali képsorában, a templomhajó kazettás mennyezetében. Az utóbbi is egyike a legrégebbeknek, XVII. századi. Eddig Székelyföldön ebből a korból még csak kettőt ismerünk: a farcádit és a székelydályait.

Szülőfalum, Alsócsernáton címszavát keresem. A templom erős, foghíjasra

omlott terméskő védfala alatt gyermekkoromban sokat mászkáltunk, s titokban, mennyei örömeiket átélve másztuk meg nagy magasságú tornyának belső lépcsőjét. Most a könyvből újraolvasom a torony adatait, azt hittem csak a falumbéliek túlzó szeretete emeli a vidéken a legmagasabbra s íme itt van róla Tüdős S. Kinga könyvében is a „nyugta”: *Eredeti állapotában a várfal északi és délnyugati oldalát a fal elé kiugró tornyokkal tovább erősítették. A délkeleti oldalon álló nemcsak harangtorony szerepét töltötte be, de a bejárat fölött is őrködött. A XVIII. század közepe táján a tehetős alsócsernátoniak elhatározták átépítését. Követendő példaként a medgyesi torony állott. Végül a többszintes, kis fióktornyos kupolával koronázott építmény a feljegyzés szerint 27 öl (kb. 50 m) magas volt.*” 1836-ban tűzvész áldozata lett, eredeti magasságát a pusztulás után nem állították vissza, de Orbán Balázs az új toronyról is ezt írhatja: *„Ez egyháznak Felvidéken mindenüvé ellátzó tornya legmagasabb Háromszék minden tornyai közt, pedig az csak törpített kiadása a régi toronynak, mely Erdély legmagasabb tornya volt egykoron.”*

A háromszéki templomvárakról eddig nem jelent meg nagyobb lélegzetű munka. Tüdős Kinga összesen 32 település kerített, tornyos és bástyás védőfállal övezett templomvárat mutat be. Illetve ennél jóval többet, mert összehasonlításával ezeket elhelyezi az erdélyi és a kelet-középeurópai templomvárak közé, bizonyítván, hogy nem elszigetelten jöttek létre, hanem az európai kultúra szerves részei. Dolgozata célja, amint a bevezetőben maga is megállapítja a háromszéki templomvárak történelmi, társadalmi hátterének, építészeti sajátosságainak a felvázolása volt.

A „felvázolás” szerzői szerénység jele. A képekkel, ábrákkal, rajzokkal gazdagon illusztrált könyv a templomvárak bemutatása mellett ezekkel egyenértékű történelmi tényanyagot közöl és értékel. Mikor kezünkbe vesszük tulajdonképpen *Háromszék történelmi képeskönyvébe* lapozunk bele. Tágabb értelemben a székely-

földi, az erdélyi magyarság évszázadai elevenednek elénk. A török betörések kezdete, a templomvárak, védőrendszerek kiépítésének szükségessége. Török, tatár betörések, dúlások, földrengések, tűzvészek és egyéb pusztítások háborgató történetei mellett a könyv bemutatja – s ez egyik erőssége – a társadalmi, demográfiai, természetföldrajzi hatásokat a templomvárak építésénél. *Kiderül hogy a szabad székelység közösségi életformája, szokásai milyen fontos szerepet játszottak a templomvárak és egyéb erősítő építmények építésében.* Ez a „székely szabadság” teszi markánsan mássá a templomépítéseket ezen a tájon, mint Erdély más régióiban. A szerző táblázatokat is közöl, statisztikai adatokat s eképpen mutatja ki a templomvárak nagyságrendje, a helységek családfőinek száma és a társadalmi rétegződés szerinti összefüggést. A már említett Alsócsernátonban az 1614. évi lustra alapján 155 család élt, ebből nemes 2,5 %, szabad székely 38, jobbágy 26,4, zsellér 12,9 %. Természetes tehát, hogy a csernátoni magas torony s a nagytemplom építésében, anyagi hozzájárulással is, a statisztika középső részén lévők járultak hozzá elsősorban. Bár a háromszéki templomvárak építése elsősorban a szabad székelység rétegével hozható összefüggésbe, Tüdős S. Kinga nem feledkezik meg a patronusokról, mecénásokról, tehát a nemesség rendkívüli szerepéről sem. Az Aporok, Kálnokyak, Bédik, Mikesek, Mikók, Sepsiszentgyörgy esetében a Daczók, másutt mások szereznek a szó szoros értelmében is elévülhetetlen érdemeket templomvárak kialakításában, hisz alkotásaik ma is élnek. A mesterek és művészek gazdag lajstroma, kilétük kutatása ugyancsak témája a könyvnek.

Függelékében fellelhetjük az adományozók és művészpártolók, a mesterek, művészek, építésszek jegyzékét és adatait. Az időrendi tájékoztató, valószínűsített vagy pontos adataival, külön értéke a könyvnek. Terepen eligazító a háromnyelvű névtár is. A könyv utolsó lapjain a román és angol nyelvű összefoglaló a más ajkúak eligazítását szolgálja.

Az Erdélyi védőrendszerek a XV-XVIII. században, alcíme szerint a Háromszéki templomvárak „drága” könyv. Ára 850 Ft., de *értéke* ennek sokszorososa.

Sylvester Lajos

KOLTA LÁSZLÓ:

Bátaapáti

Bátaapáti újkori történetének 265. évében, 1995-ben a belbecs és a külsín szerencsés találkozásának lehetünk tanúi *dr. Kolta László* tanár, 1996. évi Bél Mátyas díjas községmonográfiájában.

Tolna megyei Völgyésigébe kalauzol bennünket ez a tömörségében, szakszerűségében honismereti tankönyvnek is minősíthető, hasznos tudnivalók közlésére törekvő útkönyv. Ez a tájegység *Vörösmarty* arra ihlette, hogy „fiatalsága tündérországa”-nak, *Illyést* pedig „a magyar romantika meseföldjének” nevezze. S hozzáteszi: „Egy sarok Svájcot látsz benne.” Ebbe a világba született bele Kolta László, a monográfia szerzője.

A múlt századi térképeken tucatnyi *Apáti* található. A közigazgatás korszerűsítése, a posta- és vasútforgalom kiépülése követelte ezek megkülönböztetését. Kézenfekvő, hogy az évezredünk elején a pécsváradi apátság, majd a bátai apátság birtokaként említett falu 1903-ban hivatalosan Bátaapáti lett.

Magyar, török, majd császári szolgálatban érdemeket szerzett osztrák urak voltak a falu birtokosai. A török alóli felszabadító háborúkban lakatlaná vált falut 1730-ban németajkú evangélikusokkal telepítették be. A kedvező telepítési feltételeknek és a nép szorgalmának tudható be, hogy hamarosan imaházát és iskolát emeltek, majd az 1789-ben felszentelt barokk templomuk oltárképeinek (Utolsó vacsora) megfestéséhez *Wits István* akadémiai festőt hívhatták meg.

Milyen embernek ismerjük meg a Luther Márton hitelveit követő, német birodalomból ideteleptült apáti polgárt? Az általános nézet szerint: szorgalmas, takarékos, a kényelmetlenséget jól tűrő, a föld- és állatállomány gyarapításáért nél-

külöző, feletteseit megsüvegelő, a politikával nem törődő ember, aki alázattal tűri, hogy Isten grádicsán a legalsó fok jutott neki. A módos gazdák erősen örködnék az egyházi és polgári vezetésben megszerzett előjogaik felett.

A társadalmi helyzet tükröződik a településszerkezetben is: a parasztgazdák a falu szívében, a szegények a mellékutcákban laknak. Egyedül a templomi ülésrendben van demokrácia, ott alapvetően az életkor, a családi állapot és a nem határoz. A szertartás nyelve a német. A múlt század vége óta érzékelhető magyarosítási törekvése ellen hevesen tiltakozik az 1938-tól élénkülő Volksbund. Mivel a község túlnyomórészt földnélküli lakói nem remélhettek hathatós támogatást a magyar állami vezetéstől, könnyű dolguk volt az agitátoroknak. Ők a győztes háború reményében földet, biztos megélhetést ígérve, maguk mögé sorakoztatták a lakosság 80 %-át. Jóllehet Apátiiban is megalakult a náci eszméket elutasító *Hűséggel a Hazához* mozgalom (Kolta László megjelentette a mozgalom válogatott dokumentumait 1994-ben!), a lakosságnak csak 10 %-a vállalta a tagsággal járó kockázatot: a volksbundistáktól elszenvedett zaklatásokat. 1946-ban a német anyanyelvűiek többségét kitelepítették Németország amerikai zónájába, helyükre, bányász családokat hoztak. A földhöz mitsem értő jövevények egy része a kollektivizálástól idegenkedve visszaköltözött a Heves megyei *Istenmezejére*.

Az 1960-as évek végén végrehajtott gazdasági, közigazgatási, iskolai összevonások és körzetesítések eredményeként úgy tűnt, hogy Bátaapáti felett meghúzták a lélekharangot.

A rendszerváltozással halvány reménysugár jelent meg a falu életében. Visszaszerezte önállóságát. Iskoláját ismét gyerekek zsivaja tölti meg. A Paksi Atomerőmű védnökséget vállalt a falu felett, fedezte Kolta László községmonográfiájának kiadását. Az Európai Bortermelő Kft. felfigyelt az Apponyiak szőlőtermelő hagyományaira és borgazdaságot hozott

létre. A 430 lelkes községnek remélhetőleg sikerül megállni a lejtőn.

A könyv megjelenése után fölkerestem Bataapáti. Egy nagy mosolygás ez a falu. A félévszázaddal ezelőtt kitelepített németek gyönyörűen rendbehozták műemlék-jellegű evangélikus templomukat. Tiszta utcák, virággal szegélyezett járdák, kipingált tornácok, fehérre meszelt falak köszöntik az odalátogatókat. (Bataapáti, 1995.)

Szilágyi Mihály

ISTVÁN LAJOS:

Korondi gyermekhangszerek

Új sorozatkiadványt indított útjára Kriston Vízi József és Szakál Aurél szerkesztő az Illyés Alapítvány támogatásával. A magyar falusi gyermekhangszerek sorozat első kötete István Lajos munkája. A szerző jól ismert: a Székelyföldön, közelebből a Sóvidéken élő és dolgozó önkéntes néprajzi gyűjtő, akinek munkái eddig is szép számban láttak napvilágot.

A gyermekjáték-hangszerek közé egyfelől a közönséges hangszerek kezdetleges változatai, másfelől pedig gyermekjáték céljára is alkalmas hangszerek tartoznak. A hagyományos paraszti játékok között igen gazdag a hangszerek világa a Székelyföldön is. Ezt a sokszínű hagyományanyagot mutatja be az Erdélyt reprezentáló korondi kötet. A szerző elsősorban saját gyermekkorának, az 1921-1930-as éveknek az emlékeit idézi.

A falusi gyermekek számára főként maga a természet nyújtotta a játékhangszerek alapanyagát: nyers növényekből készült a *fűzfafingó*, a *fűzfafurulya*, a *fűzfakiürt*, a *hársfakiürt*, a *fűmuzsika*, a *hagymaszárfingó*, a *bürröksíp*. De készültek hangszerek egyszerű falevélből, kukoricakóróból vagy faháncsból is.

Sokféle hangszer készült a ház körül található különféle anyagokból: *tollszár-síp*, *csőfütty*, *fésűre tett papír*, *nájlonduda*.

Korondon különlegesen sokféle cseréphanaszter készült és készül ma is, hagyományosak és újkeletűek egyaránt. A náluk *kakukk* néven ismert, kakukkgangot adó hangszert az 1920-as évek eleje óta készítik. Az 1930-as évektől kezdve készülnek *füttyöskorsók* is. A *füttyösmadár* is nagyon elterjedt a községben, s a kerámiaárusító helyeken is keresett termék. A *hajás cserépsíp*ot és a *körtemuzsikát* István Lajos 1984-ben honosította meg Korondon, ezek azóta is nagyon népszerűek. Az *okarina* készítésével is számos korondi fazekas próbálkozott már. A cserépből készült *csengettyűk* az 1980-as években jelentek meg a korondi edénypiacon, melyeket gyermekeknek vásároltak mint érdekességet.

A gyermekek a háznál található legkülönbözőbb tárgyakat szokták kinevezni a házi zenekar számára: a tölcsérről dudálnak, az evőeszközökkel valóságos hangzavart keltenek, s a pléhfedők és egyéb pléhedények is igen kedvelt játékszerek.

A vásárfiak között számtalan kedves gyermekhangszer is megtalálható: a *furulya*, a *szájharmonika*, a *pléhfütty*, a *pléhsíp*, a *trombita*, s a cukorból készített *cukorsíp*, melyet üzletben is árultak.

E hangszerek nélkül is lehet muzsikálni: a füttyülés, az ujjak segítségével történő füttyögetés, a kakukkolás, az ajakhúzogatás is népszerű játék.

A gazdagon illusztrált kötetet nemcsak a néprajz iránt érdeklődők, hanem a gyerekek, a szülők és a pedagógusok figyelmébe is ajánlhatjuk. Jó lenne, ha ezek a régi kedves tárgyak új életre kelnének a mai gyerekek körében. (Kecskemét, 1994.)

Bereznai Zsuzsanna

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Albert Tibor László: Stadtführer Sopron. Bethlen K. Sopron, 1996. 160 old.

Anyanyelvi játékok az óvodában. Összeáll: *Meinertné Papp Mária.* Nyomdaipari Kft. Nyergesújfaló, 1995. 74 old.

Ábrám Zoltán – György Horváth László: Zavaros a Nyárád. Nyárádszereda község múltja és jelene. Juventus K. I. n. 1996. 265 old.

Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745-1848. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*, 52. Szolnok, 1995. 286 old.

Barna Gábor: A mai Kunszentmárton megalapításának története. *Város történeti és néprajzi tanulmányok*, 2. Kiadja az Önkormányzat, Kunszentmárton, 1994. 19 old.

Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása, 1745-1876. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*, 51. Szolnok, 1995. 285 old.

Beke György: Iskolák szabadságharcra. Kerekasztal-beszélgetés a Balaton Akadémián. *Balaton Akadémia Könyvek 19.* Vörösbény, 1996. 115 old.

Beszédes Valéria: Emberek és otthonok. Néprajzi Tanulmányok. A Szabadkai Szabadegyetem kiadása. Életjel. Szabadka 1994. 196 old. A jugoszláv népi építészet kutatásának délföldi vonatkozásai. Az alföldi lakóház a Vajdaságban. A gabonatorlóok sajátosságai. A napsugaras házak. Szabadka magyar lakossága. A szabadkai tanyák és lakói a XVIII. szd-ban. Szegedi kirajzolás bácskai magyarok. Néhány kérdés az észak-bácskai tanyák kialakulásáról. Népi műemlékvédelem lehetőségei Martonson. A tisztaszobák változása. A lakóház alakulása Csantavéren. Az oromi szélmalom és szókincse. Nyugatbácskai faragott sírjelek.

Bihari Diéta I. Szerk: *dr. Matolcsi Lajos.* *Bihari Dolgozatok 10.* Berettyóújfalu, 1996. 98 old. – *Matolcsi Lajos:* Bevezető. *Szilaj Pál:* Megnyitó. *Szili-Zakar István:* Bihar: Tájak és települések. *Orosz István:* Nemzetiség és gazdaság Bihar megyében a XVIII-XIX. szd-ban. *Balassa Iván:* A Sárrét korai története és kutatásának lehetőségei. *Varga Gyula:* Vázlatkép bihari kiváltásgolt települések agrárképeiről. *Davikó Imre:* A bihari vásár története, mai helyzete. *Karacs Zsigmond:* Bihar kutatások a helytörténet szemével. *Bakó Endre:* Bihar írók, bihari irodalom. *Gazdag István:* Bihar népiskolák a XVIII. szd. végén. *Molnár Ambrus:* Adatok Bihar vármegye művelődéstörténetéhez. *Újváry Zoltán:* Bihar történeti mondái. *Orosz István:* Zárószó.

Blazivich László – Kristó Gyula: A csongrádi régió 1100 éve. Kiadja a Megyei Önkormányzat, Szeged, 1993. 104 old.

Borián Elréd OSB: Ezeréves iskola Pannonhalmán. Tradíció és megújulás. Pannonhalma, 1996. 45 old.

Briber József: Sopronhorpács krónikája. Kiadja az Önkormányzat, Sopronhorpács, 1996. 285 old.

Buschmann Ferenc: Jászberény és környékének természeti értékei. *Jászsági füzetek*, 22. Jászberény, 1995. 120 old. A „Hajta mocsár” természetvédelmi terület.

A Czuczor Gergely Bencés Gimnázium Évkönyve, 1994/95. Szerk: *Németh Lőrinc.* Győr 1995. 127 old.

Cseh Géza: A Jászkun kerületek és Külső-Szolnok vármegye katonai leírása, 1782-1785. *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei*, 1. Szolnok, 1995. 93 old.

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Győr-Sopron megyei Levéltárból. Összeáll: *Gecsényi Lajos, Varga Imréné.* *Holocaust Magyarországon sorozat 1-2.* Kiadja a Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, Bp. 1994. 124 és 44 old.

Dorogi értékek nyomában 4. Iskolatörténet. A Zrínyi iskola kincskeresőinek munkája. Szerk: *Kovács Lajos* és mások. Kiadja az Iskola. Dorog, 1995. 54 old.

Emlékkönyv Esztergom egyesítésének 100. évfordulójára. Szerk: *Piffoó Péter.* Kiadja az Önkormányzat. Esztergom, 1995. 65 old.

Emlékkönyv a Győri Gárdonyi Géza Iskola fennállásának 75. évfordulójára. Írta és összeáll: *Kallós Károlyné.* Kiadja az Iskola. Győr. 1996. 113 old.

A dorogi Eötvös József Általános Iskola Évkönyve, 1985-1995. Szerk: *Fülöp Pál.* Kiadja az Iskola. Dorog, 1995. 44 old.

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VIII. Főszerk: *Vámszer Mária.* Akadémiai K. Bp. 1996. 1248 old. (M-Meg.)

Erkel Ferenc Általános Iskola Sopron '95. Szerk: *Mérei Mária.* Kiadja az Iskola. Sopron, 1995. 83 old.

Fehér Zoltán: Bátya életrajza. Kiadja az Önkormányzat. Bátya, 1996. 244 old. +47 kép.

Ferenczi Róbert – Farkašné Takács Judit: Pázmán lovag faluja. Pázmándfalu hősi emlékművének felavatására. Kiadja az Önkormányzat. Pázmándfalu, 1996. 33 old.

Fodor Sándor, S. – Balás Árpád: Marosvásárhelyi utikalauz. Impress K. Marosvásárhely, 1996. 140 old.

Fűfa Ottó: Abda. Históriaink, emlékek, reményeink. Szerkesztői kiadás Abda, 1996. 212 old.

Garabonciás Kódex. Írta és szerk: *Lukács László* A Magyar Garabonciás Szövetség kiadványa. Tatabánya, 1995. 22 old.

Gönczöl László: Győr-Moson-Sopron megye olimpiai- és sporttörténeti krónikája 1973-1992. Győr, 1995.

Gönczöl László: A testkultúra szempontjából érvényesülése a győri tanítóképzők történetében (1847-1885). Kiadja az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola. Győr, 1995. 128 old.

Gub Jenő: Erdő-mező növényei a Sóvidéken. *Hazanéző Könyvek Sorozat.* Kiadja a Firtos Művelődési Egylet. Korond, 1996. 100 old.

Gub Jenő: Erdő-mező állatai a Sóvidéken. *Hazanéző Könyvek Sorozat.* Kiadja a Firtos Művelődési Egylet. Korond, 1996. 106 old.

Gyopár Ferenc – Papp Albertné: Mosonmagyaróvár utikalauz. EUROIDENT kft. Mosonmagyaróvár, 1996. 38 old.

Györfly György: Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi fővárossá alakulásig. Akadémiai, Bp. 1996. 160 old.

Győri tanulmányok, 17. Szerk: *Bana József.* Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Győr, 1996. 191 old. – *Federmayer István:* Adalékok Révai Miklós győri éveire, *Csécis Teréz:* Győri és Győr megyei szervezők a Tudományos Gyűjteményben, *Hermann Róbert:* Kossuth Sándor visszaemlékezése az 1849. június 28-ai győri csatára, *Tóth László:* Kálóczy Lajos levele Teleki László haláláról, *Göcsei Imre:* Győr a folyók városa, *Jáky Katalin:* Az ismeretlen vándora (Interjú Göcsei Imrével), Göcsei Imre publikációi.

Győriványi Sándor: A Kisgazdapárt regénye a kezdetektől napjainkig. *Változó Világ 5.* Útmutató Kiadó, Bp. [1996]. 128 old.

Haberlandt Emléknep – Haberlandt Gedánktag. Kiadja a Váradéző Egyesület, Mosonmagyaróvár, 1995. 74 old.

Hajdú Lajos: Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. szd. hetvenes éveinek Magyarországn. Akadémiai, 1996. 304 old.

Hecker Walter: A Bábolnai Arab Ménes. Mezőgazdasági K. 1996. 200 old.

H. Gyürky Katalin: A Buda melletti kámai apátság feltárása. Akadémiai, Bp. 1996. 224 old.

Honvári János: A győri szeszgyár története. Kis magyar ipartörténet. Glória K. Bp. 1995. 315 old.

Horváth József: Győri végrendeletek a XVII. századból I. (1600-1630). Kiadja a Megyei Levéltár. Győr, 1995. 152 old.

Kakukk Zsuzsa: A török kor emléke a magyar szökincsben. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.* Akadémiai K. Bp. 1996. 320 old.

Kallós Károlyné – Truka Istvánné: Gárdonyi-sok képes olvasókönyve. Kiadja a Gárdonyi Géza Ált. Iskola. Győr, 1993. 154 old. – A kiadvány ismerteti az iskola múltját és jelenét, a győri Gárdonyi-emlékeket, a város néhány műemlékét, történetét és mondait.

Kallós Zoltán: Balladák új könyve. Akadémiai K. Bp. 1996. 552 old.

Kalóz Sándor – Szlankó István: Tiszaföldvár. Látnivalók. *Tájak, korok, műemmelok kiskönyvtára, 483.* Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1994. 16 old.

Kármeliták Kúnszentmártonban

Szerk: *Barna Gábor.* *Várostörténeti és néprajzi tanulmányok I.* Kiadja az Önkormányzat, Kúnszentmárton, 1993. 102 old.

Keresztes Gula: Vásárhelyen vásár tartatik. Kriterion, Bukarest, 1996. 113 old. – Erdélyi városfejlődés a középkorban, Marosvásárhely rövid történeti vázlat, Vásárok szerepe, jelentősége, elnevezései, Vásárterek, piacok, A vásár előtt, A vásár menete és leforgása, A vásárok társadalmi jelentősége, Vásárok után, Napjaink vására, Bibliográfia, Jegyzetek, Régi mértékegységek, Utciók, terek névjegyzéke.

Kishegyes 225 éves. Szemelvények a falu múltjából. Szerk: *Vígh Rudolf.* Üzenet, Szabadka, 1994. 5-6. sz. 215-364 old. (Különszám)

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai K. Bp. 1996. 876 old.

Kossuth és a Jászkunság népe. Emlékezés és emlékeztetés 1848/49-re a Nagykunságon. Kiadja a Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 1994. 15 old.

Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein – Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526-1616). *Sopron város történeti források, C. sorozat I. k.* Kiadja a Levéltár. Sopron-Eisenstadt, 1995. 175 old.

Kőczyán Gyula: Jász-Árokszállás múltja és jele. Kiadja a Népfőiskolai Társaság és a Polgármesteri Hivatal. Jászárokszállás, 1996. 37 old. (Hasonmás)

Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolása. Akadémiai K. Bp. 1996. 182 old. (5. jav. kiadás)

Köpeczi Béla: Brenner Domokos, a Rákóczi szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája. Akadémiai K. Bp. 1996. 160 old.

Községi és városi pecsétek Győr-Moson-Sopron megyében a XVII-XVIII. században. Kiadja a Megyei Levéltár. Győr, 1996. 256 old. – A bevezető tanulmányt és a pecsétek leírását *Néma Sándor* készítette.

Krecsmár Róza: Domokosfa krónikája. Kiadja a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség. Lendva 1990. 124 old.

Kulcsár Emil: Az ácsi római katolikus egyház története. *Ácsi helytörténeti füzetek, 3.* Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Ács, 1995. 39 old.

Külsővat történetéből. Szerk: *Ilon Gábor.* Kiadja az Önkormányzat. Külsővat, 1996. 332 old. – *Aczél Péter:* Előszó, *Futó János:* Külsővat környékének geológiája, *Galambos István:* Külsővat környékének élővilága, *Ilon Gábor:* Külsővat és szűkebb környéke az őskorban (A kezdetektől a rómaiak megjelenéséig), *Vida Tivadar:* Külsővat és környékének története a római kortól az Árpád-korig, *Szlovák Kornél:* Újabb adat a Külsővat XIV-XV. századi

történetéhez, *Ilon Gábor*: Adatok Külsővat késő középkori történetéhez a régészeti adatok tükrében, *Körmendy József – Körmendy Kinga*: Külsővat templomának építéstörténete, *Rainer Pál*: A külsővati r.k. templom emléktáblája és a Béri Balogh család vati vonatkozásai, *Koppány Tibor*: A külsővati plébániakeret címeres köve, *Rainer Pál*: Külsővat község címere és pecsétje, *Körmendy József*: Adatok a külsővati nemesi közbirtokosság történetéhez 1867-1899, *Kovács Jenő*: Adatok Belső- és Külsővat, valamint Merse községek településtörténetéhez, *Varga Éva Teréz*: Adalékok Külsővat néprajzához, *Körmendy József*: Külsővati iskolák története 1698-1872., *Heltai M. Beáta*: A premontrei női kanonokrend működése Külsővaton, *Körmendy József*: Megemlékezés Nagy János (1860-1930) a Vallás és Közoktatásiügyi Minisztérium államtitkáráról.

Lakatos István: Naplóm Németh Lászlóról, *Új Forrás Könyvek*, 24. Kiadja a Megyei Önkormányzat József Attila Könyvtára, Tatabánya, 1995. 131 old.

Lukács Lajos: Pest-Buda az 1867-es kiegyezés idején. Akadémiai K. Bp. 1996. 176 old.

Magyar Néprajz IV. Életmód. Főszerk: *Balassa Iván*. Akadémiai K. Bp. 1996. 1088 old.

Makói Honismereti Híradó, 1996/1. A József Attila Művelődési Központ kiadványa. Szerk.: *Forgó István*. Makó, 1996. 38 old. – *Dr. Forgó István*: A városkörnyéki rendszer makói tapasztalatai, *Lengyel Rudolf*: Néprajzi emlékek a város peremén, *Rácz Sándor*: „Óhaza-keresés” nyelvöldrajzi tájszavakkal, *Szabó Jenő*: Makói ragadványnevek, *Uő*: A makói cigányzenészek körében előforduló becenevek, *Rácz Sándor*: A papháti iskola fala..., *Szabó Jenő*: A makói gyermekek század eleji játszásai, *Dr. Nagy Dezsőné*: Dr. Nagy Dezső életútja, *Forgó Géza*: Tisza István diszpolgári levele.

Mándoki Kangur István: A kun nyelv magyarországi emlékei. Kiadja az Önkormányzat. Karcag, 1993. 193 old.

Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből. Szerk.: *Barna Gábor*. Kiadja az Önkormányzat. Mesterszállás, 1995. 174 old.

Mohl Adolf: Tata plébánia története. Kiadja a Móricz Zsigmond Városi Könyvtár. Tata, 1995. 260 old. (Hasonmás kiadás)

Mollay Károly: Hausaznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt. Hans Seyfridt házipatikája és ecetkönyvecskéje (1609-1633). *Sopron Város történeti forrásai B/sorozat*, 2. füzet. Kiadja a Városi Levéltár és a Múzeum. Sopron, 1995. 140 old.

Mosonmagyaróvár az ország kapuja. Szerk.: *Böröndi Lajos*. Kiadja az Önkormányzat. Mosonmagyaróvár, 1996. *Prisztai Rezső*: Moson és Magyaróvár a római kortól a XV. századig, *Mihály Ferenc*: Magyaróvár 1526-1939 között, *Tiba László*: Az egyesült Moson és Magyaróvár története (1939-1995), *Erikszöl Imre*: Város történeti kronológia, *Kurze Geschichte der Stadt Mosonmagyaróvár*, *Short History of Mosonmagyaróvár*, *Dán testvérvárosunk*: Hadsten. Német testvérvárosunk: Hattersheim am Main, *Olasz testvérvárosunk*: Arese, *Bemutakozik a Flesch Károly Kulturális Központ*, *Mosonmagyaróvár meghatározó vállalatjai, vállalkozásai, intézményei*.

A mosonmagyaróvári Piarista Általános Iskola és Gimnázium évkönyve 1994/95. Az iskola fennállásának 256. évében. Szerk: *Pályi Gyula*. Mosonmagyaróvár, 1995. 110 old. Piarista Ált. Isk. és Gimm.

Németh Gyula: Szent Flórián Győr-Moson-Sopron megyében. Kiadja az INFO-NET Kft. Győr, 1996. 79 old. – Tartalmazza a megye összes Szt. Flórián ábrázolását, szobrokat, képeket.

Nyergesújfalu. Tájékoztató. Bev: *Miskolczi József, Padányi Lajos*. Kiadja az Önkormányzat, Nyergesújfalu, 1995. 23 old.

Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története. Agroinform Kiadó, Bp. 1996. 292 old.

Ötvös László: A Nagykunsági Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapi. Kiadja az Egyházmegye. Karcag, 1996. 214 old.

Pannonhalma, régi levelezőlapokon. Debrecen, 1995. 136 old. – Válogatás a Pannonhalmi Főapátság képeslevelezőlap gyűjteményéből.

Petz Aladár élete és munkássága. Összeáll: *Ostorharics Györgyné*. Kiadja a Petz Aladár Megyei Kórház. Győr, 1996. 48 old. – A kötet bemutatja a győri sebész orvos, kórházigazgató és feltaláló életét.

Pécnóvát Antal: Jászkunsgáti református magyarok Bácskában. Pacsér, 1996. 56 old.

Pick József – Major Tibor: Dorog és térsége. Szerk: *Sarkadi Nagy Emília*. Kiadja az Ipartestület. Dorog, 1995. 180 old.

Rábaköz. Honismereti évkönyv. Szerk: *Pájer Imre*. Csoma, 1995. 67 old. – *Pájer Imre*: A Rábaköz malomipara 1867 és 1914 között, *Gülch Csaba*: Történeti és néprajzi adalékok Győrösvényhez és németajkú lakosság történetéhez, *Horváth Győző*: Rábaközi népszokások dalai, *Horváthné Takács Judit*: Lakodalmi szokások Rábászentmihályon a század első évtizedében, *Ficsók Piroska*: A gyermekkor költészeté Bogyoszlón, *Gülch Csaba*: Dr. Bánhegyi Jób, *Kinczerné Szigeti Katalin*: Perepatits Ferenc kántortanító működése Bősárkányban 1855-1902 között, *Kálmán Gyula*: Beszélgetés Áder István falfaragó népi ipaművésszel, *Uő*: Látogatásban Závory Zoltán festőművész-nél Szilsárkányban, *Nagy Imre*: A Vági Helytörténeti Gyűjtemény nevezetesebb tárgyai, *Tóth Dezső*: Baththyány Emília esküvőjéről

Rudnay Sándor és az érsekség visszatelepülése Esztergomba, 1820-1995 Írta: *Nagy István*. Kiadja a Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, valamint a Szent Anna Plébánia. Esztergom, 1995. 45 old.

Somogyi Kultúra. Kaposvár, 1996/2. 154 old. – A tartalomról: *Dr. Magyar Kálmán*: A bizánci egyházszerződés somogyi X-XI. szd-i forrásai, *dr. Király Lajos*: Szent István napja a somogyi néphagyományban, *N. László Endre*: A Csallóköz revegilága, *dr. Bóra Ferenc*: Változó német – általalukuló nemzetudat, *Ujj Mónika*: Néhány gondolat a meséről, *Bölcső Giszta*: A Zrinyiás útja az iskolai kiadások tükrében, *Mihalecz Tünde*: A háború árnyékában, *Durkó Jenő*: Múzeumaink helyzetéről, *Puskás Béla*: Szörnyepusztá, a cigányfalu, *Izményi*

Éva: Kegyelmi pillanatok a történelemben (Beszélgetés Ormos Mária akadémikussal), *L. Pálos Éva:* A lelkiismeretébresztő nyelvész (Beszélgetés Grétsy Lászlóval), *Luthár Péter:* Száz éves a mozi, *Gátné Jáger Mária:* Falukrónika-írás Somogyban a milicentenárium idején, *Gjurov, Alexander:* Hagyományok jelen időben a magyarországi bolgárok önkormányzásában, *Gjurov, Viktor:* Magyarok Bulgáriában, *Lévai József:* Bolgárkertészek Kaposváron, *dr. Szántó László:* A TIT Somogy Megyei Szervezete 1953-1958. II., *Kovács Géza:* Emléksorok a TIT-ről, *Magyar József:* A kaposvári Uránia Csillagvizsgáló története I.

Solymos Ede: A Velencei tó halászata. Akadémia K. Bp. 1996. 176 old.

Szabó László: Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben. Kiadja a Megyei Pedagógiai Intézet. Szolnok, 1996. 243 old.

Szováta, Gyógyfürdő. Írta: *Józsa András, Fekete Árpád, Szőke András, Zepczaner Jenő.* Kiadja a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1996. 16 old.

A szülőföld szolgálatában. Tanulmányok a 60 éves Fazekas Mihály tiszteletére. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 49.* Szolnok, 1994. 332 old.

Takácsné Nagy Ani: Az úrihímezéstől a rábaközi hímezésig. Szerzői kiadás, Győr, 1995. 39 old.

A tanszékek és egységek története 1954-1993. Szerk: *Czímber Gyula, Horváth Károly.* Kiadja a PANNON Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar. Mosonmagyaróvár, 1993. 322 old.

A tatai fazekasság. Bev: *Körmendi Géza,* összeáll: *Kemecsi Lajos,* fényk: *Mohaimé Varga Edit.* *A Kiny Domokos Múzeum gyűjteményei, 4.* Tata, 1995. 88 old.

Tájékoztató a Komárom-Esztergom megyei lakosság egészségi állapotáról, az egészségromlását kiváltó okokról, az egészségügyi ellátórendszeréről, és a szükséges tennivalókról. ÁNTSZ Tatabánya, 1995. 102 old.

Tisza-völgyi holtágak. Szerk: *Pálfai Imre.* Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium Bp. 1995. 168 old.

Tűskés Tibor: A Jelenkor indulása, 1958-1954. *Új Forrás könyvek, 23.* Kiadja a Megyei Könyvtár, Tatabánya, 1995. 123 old.

Ujváry Zoltán: *Miscellanea I. Folklor és etnográfia, 89.* Debrecen 1985. 384 old. – A magyar népi kultúra európai kapcsolatai és az etnikai identitás kérdései, Regionális kapcsolatok a népi kultúrában: gömöri példák, Az „amerikások” hatása a népi kultúra változásaira: egy gömöri falu példája, Rákóczi-mondák a folklórbán, Ballada Kádár vitézről, Ballada az aradi vértanúkról, Kossuth Lajos a népdalokban, A mádi menyecskes török, Emlékezés Hegyaljai Kiss Gézára, Az Ukkon-pohár felmutatása: Jogszakások régi emléke a Tokaj-Hegyalján, A pásztorszokásokról, Mágikus állatkihajtás Szent György napján, Norvég és finn párhuzamok a karácsonyi szalmához, Szekér-kocsi a folklórbán, A debreceni kollégium kisugárzása a néphagyományra. Adalékok az örökbolygó zsidó mondájához, Melich János néprajzi írásaiból, A gyermekjátékkutatásról, A cigányság múzeumának szükségességéről, Szlovákok Magyarországon: Migráció, asszimiláció, identitás, A Gömöri Múzeum elődjéről és a gömöri honismereti-néprajzi kutatások előzményeiről, Százhusz éves lesz a Jász Múzeum, Maszkok az Alpokban, A költői verseny és az édes jó barát: Emlékezés Tompa Mihályra, Szívos Béla hajdúsági honismereti író, Luby Margit emlékezete, Holló László népballada illusztrációi, Kunt Ernő fejfái, Faggyas István, a művész és néprajzos-helytörténeti kutató, Gömöri örökség az E. Kovács család művészetében, Fényképeken a bujáki viselet, Virágok és a Hortobágy: H. Csongrády Márta kiállítása.

Az újrapolgárosodó Alföld. Szerk: *Bauk Tamás, Markó István.* Kiadja a nagyatádi Szabó István Alapítvány, MTA RKK Alföldi Tud. Int. Gyula, 1995. 237 old.

Varga László: Tét helytörténete. Kiadja az Önkormányzat. Tét, 1996. 195 old.

Varga Sándor: A lendvai plébániatemplom történetéből. Hazánk, Győr. 1992. 108 old.

Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene. Kiadja a Városvédő és Szépítő Egyesület. Jászapati, 1995. 180 old. (Hasonmás)

Vártemplomi kalendárium, 1994. Szerk.: *Nagy Gábor* és mások. Szolnok, 1994. 112 old.

Winkler Gábor: Sopron. ADWEST Kereskedelmi és Szolgáltató kft. Bp. 1995. 186 old. – Magyar és német nyelvű útikönyv

St. Martin's Church, Krasno Selo, Bulgaria. The church is a fine example of the traditional wooden architecture of the Balkans. The photograph was taken in 1954 by the author.

